

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

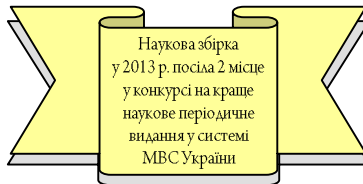
**ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ**

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 3 (86) 2019

Харків 2019

*Збірник належить до категорії «В»
Переліку наукових фахових
видань України (п. 3 наказу
Міністерства освіти і науки України
від 15.01.2018 № 32)
і є фаховим з юридичних наук
(наказ МОН України
від 06.03.2015 № 261)*

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 10 від 24.09.2019

Редакційна колегія:

Л. В. Могілевський – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. В. Джафарова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **П. О. Білоус** (ХНУВС) – відповідальний секретар; **С. Є. Абламський** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **О. С. Бакумов** – канд. юрид. наук, доц. (Верховна Рада України); **І. О. Бандурка** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. М. Вортник** – д-р юрид. наук (ХНУВС); **І. В. Бригадир** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **К. А. Бугайчук** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **М. Ю. Бурдін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **А. В. Войціховський** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. О. Гладкова** – канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **Г. І. Глобенко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. І. Гудзь** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Головко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **П. ван Дайне** – д-р філософії (Утрехтський університет, Нідерланди); **А. І. Денисов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **Ю. М. Жорнокуй** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. А. Зайцев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Кікінчук** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **Н. В. Коломоєць** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Д. Ю. Кондратов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **А. В. Красицька** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Лазарев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. І. Марчук** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. П. Матюшкова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Ю. Мельник** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **І. В. Панова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. Ю. Подорожній** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **В. Б. Пчелін** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Салманова** – д-р юрид. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. Сігель** – д-р кримінології, проф. (Утрехтський університет, Нідерланди); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. О. Сліпченко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Сокуренко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ГУНП в Харківській обл.); **Т. Спаєнс** – д-р кримінології, проф. (Тільбургський університет, Нідерланди); **М. В. Сташак** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Р. А. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. С. Устименко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. О. Шатрава** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **А. М. Шульга** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Шуміло** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Южно** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. Ягер** – д-р філософії, проф. кримінології (Люблянський університет, Словенія)

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

BULLETIN **of Kharkiv National University** **of Internal Affairs**

Collection of scientific papers

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in December, 1995

No. 3 (Vol. 86) 2019

Kharkiv 2019

The collection belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (p. 3 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from January 15, 2018, No. 32) *and is a professional edition in the field of juridical science*

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 10 dated from September 24, 2019

Editorial Board:

L. V. Mohilevskyi – Doctor of Juridical Sciences (J.S.D.), Prof. (Kharkiv National University of Internal Affairs) – Chief Editor; **O. V. Dzhafarova** – J.S.D., Prof. – Deputy Editor; **P. O. Bilous** (KhNUIA) – Executive Secretary; **S. Ye. Ablamskyi** – Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) (KhNUIA); **O. S. Bakumov** – Ph.D., Docent (Verkhovna Rada of Ukraine); **I. O. Bandurka** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **S. M. Bortnyk** – J.S.D. (KhNUIA); **I. V. Bryhadyr** – Ph.D. (KhNUIA); **K. L. Buhaichuk** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **M. Yu. Burdin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **A. I. Denysov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **P. C. van Duyn** – Prof. (Utrecht University, Netherlands); **T. I. Gudz** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **S. M. Gusarov** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **Ye. O. Hladkova** – Ph.D., Senior Research Fellow (KhNUIA); **H. I. Hlobenko** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **O. M. Holovko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University); **M. Jager** – Ph.D., Prof. (University of Ljubljana, Slovenia); **V. V. Kikinchuk** – Ph.D. (KhNUIA); **N. V. Kolomoiets** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **D. Yu. Kondratov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **L. V. Krasyska** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Lazariyev** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **S. S. Lukash** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **M. I. Marchuk** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **T. P. Matiushkova** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **K. Yu. Melnyk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **Yu. V. Orlov** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **I. V. Panova** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **Ye. Yu. Podorozhnyi** – J.S.D., Senior Research Fellow (KhNUIA); **V. B. Pchelin** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **V. D. Pcholkin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Salmanova** – J.S.D., Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA); **S. O. Shatrava** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Shendryk** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **A. M. Shulha** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. M. Shumilo** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **D. Siegel** – Prof. (Utrecht University, Netherlands); **S. V. Slinko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **S. O. Slipchenko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Sokurenko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (National Police Main Division in Kharkiv Region); **T. Spapens** – Prof. (Tilburg University, Netherlands); **M. V. Stashchak** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **R. L. Stepaniuk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Syniavska** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. S. Ustymenko** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **A. V. Voitsikhovskyyi** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **O. O. Yukhno** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. L. Zaitsev** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **Yu. M. Zhornokui** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. O. Zhytnyi** – J.S.D., Docent (V. N. Karazin Kharkiv National University)

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ.....	9
ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство; ІСТОРИЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ	
Бондар Н. А.	
Історико-правові особливості розвитку юридичної (правничої) освіти в 30–40-х роках ХХ століття.....	13
Чалий Ю. І.	
Кваліфіковане мовчання законодавця: проблема розпізнання.....	22
ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО	
Нежевело В. В.	
Процесуальна забезпеченість прав орендарів у разі використання земельних ділянок для ведення фермерського господарства.....	32
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО	
Самбор М. А.	
Нормативно-правове регулювання діяльності органів Національної поліції України щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань.....	40
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Пащенко Є. М.	
Основні детермінанти насильницької злочинності військовослужбовців.....	55
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Войчишена М. В.	
Криміналістична характеристика типових слідів кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів.....	63
Давидюк В. М.	
Юридичний і моральний боки конфіденційного співробітництва осіб із правоохоронними органами.....	69
Наумова А. О., Куча М. С.	
Призначення та проведення експертиз: проблеми законодавства і практики.....	80

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ; ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Половніков В. В.

Охорона та захист державного кордону як складова забезпечення національної безпеки України	89
НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦІЮ	101
НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ.....	103
НАШІ АВТОРИ	105
ДО УВАГИ АВТОРІВ	106
Періодичні наукові видання Харківського національного університету внутрішніх справ	106

CONTENT

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS.....	9
THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW; COMPARATIVE LAW; HISTORY OF LAW AND STATE	
Bondar N. A.	
Historical and Legal Features for the Development of Legal (Law) Education in 30-40s of the XX Century.....	13
Chaly Yu. I.	
Qualified Legislator’s Silence: Problem of Recognition	22
LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW	
Nezhevelo V. V.	
Procedural Guaranteeing of Tenants Rights in Case of Land Use for Farming	32
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW	
Sambor M. A.	
Legal Regulation of the Activities of the Bodies of the National Police of Ukraine on Ensuring the Exercise of the Right to Freedom of Peaceful Assembly.....	40
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW	
Pashchenko Ye. M.	
The Main Determinants of Military Violent Crime	55
CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY	
Voichyshena M. V.	
Forensic Characteristics of Typical Traces of Criminal Offenses on the Circulation of Pornographic Objects	63
Voichyshena M. V.	
Forensic Characteristics of Typical Traces of Criminal Offenses on the Circulation of Pornographic Objects	69
Naumova A. O., Kucha M. S.	
Appointment and Conduction of Examinations: Legislative and Practical Problems.....	80
NATIONAL SECURITY LAW; MILITARY LAW	
Polovnikov V. V.	
Protection and Control of the State Border as a Component of Ensuring National Security of Ukraine	89

ON THE BOOKSHELF (UKR)	101
NEWS OF SCIENTIFIC LIFE (UKR)	103
OUR AUTHORS (UKR)	105
TO AUTHORS' ATTENTION (UKR).....	108
SCIENTIFIC PERIODICALS	
of Kharkiv National University of Internal Affairs (<i>Ukr</i>)	106

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ»:

I. Включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International**.

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journals.indexcopernicus.com/+++++p24783655,3.html>

II. Включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проєкту «Бібліометрика української науки».

Доступ до рейтингу видань:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Доступ до профілю видання в Google Академії:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Підтримується **репозитарієм Харківського національного університету внутрішніх справ** (KhNUiAIR – **<http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>**), який має міжнародну реєстрацію.

IV. Описано в україномовній версії **Вікіпедії** – Вільної енциклопедії за посиланням: **https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ**.

Дописувачем статті про збірник може стати кожний.

V. Із 2018 р. **співпрацює з Агентством Crossref**, усім опублікованим матеріалам присвоюється ідентифікатор DOI.

VI. Зареєстровано / проіндексовано в таких базах, каталогах, репозитаріях, бібліотеках:

- Polska Bibliografia Naukowa;
- Research Bible;
- Journal Factor;
- Scientific Journal Impact Factor;
- World Catalogue of Scientific Journals;
- Eurasian Scientific Journal Index;
- Scilit;
- Directory of Research Journals Indexing;
- WorldCat;
- Bielefeld Academic Search Engine;
- Scientific Indexing Services;
- HeinOnline.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

***Предметні напрями досліджень (рубрики),
що висвітлюються на сторінках збірника починаючи з 2019 р.:***

- теорія та філософія права; порівняльне правознавство; історія права та держави;
- конституційне право; муніципальне право;
- цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародно-правовий напрям у сфері приватного права;
- господарське право; господарське процесуальне право;
- трудове право; право соціального забезпечення;
- земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
- адміністративне право і процес; фінансове право;
- кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;
- кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;
- судоустрій; прокуратура та адвокатура;
- міжнародно-правовий напрям;
- інформаційне право; право інтелектуальної власності;
- право національної безпеки; військове право.

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS

Editorial Board informs, that the collection of scientific papers “**Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs**”:

I. Is comprised into the international scientometric database **Index Copernicus International**.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

http://journals.indexcopernicus.com/+****,p24783655,3.html.

II. Is included into the ranking of editions with bibliometric profiles in Google Scholar according to the project Bibliometrics of Ukrainian Science.

Access to the ranking of editions:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Access to the edition’s profile in Google Scholar:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Is supported by the **repository of Kharkiv National University of Internal Affairs** (KhNUiAIR – <http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>), which has the international registration.

IV. Is described in the Ukrainian version of **Wikipedia** – Free Encyclopedia by the link: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ. Anyone can be a contributor to the article about the collection.

V. Since 2018 cooperates with the **Crossref Agency**, all published materials have the DOI.

VI. Is registered / indexed in such bases, catalogues, repositories, libraries:

- Polska Bibliografia Naukowa;
- Research Bible;
- Journal Factor;
- Scientific Journal Impact Factor;
- World Catalogue of Scientific Journals;
- Eurasian Scientific Journal Index;
- Scilit;
- Directory of Research Journals Indexing;
- WorldCat;
- Bielefeld Academic Search Engine;
- Scientific Indexing Services;
- HeinOnline.

More detailed information about the collection of scientific papers “Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs”, please view at the edition’s website: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Updated headings since 2019:

- Theory and Philosophy of Law; Comparative Law; History of Law and State;
- Constitutional Law; Municipal Law;
- Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International and Legal Direction in the Sphere of Private Law;
- Commercial Law; Commercial Procedural Law;
- Labor Law; Social Guaranteeing Law;
- Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law;
- Administrative Law and Procedure; Financial Law;
- Criminal Law and Criminology; Penal Law;
- Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity;
- Judicial System; Procuracy and Legal Profession;
- International and Legal Area;
- Informational Law; Intellectual Property Law;
- National Security Law; Military Law.

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 340.1+378.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.3.01>

Наталія Анатоліївна Бондар,

Сумський національний аграрний університет;

 <https://orcid.org/0000-0001-8036-9083>,

e-mail: ashatana2010@ukr.net

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ (ПРАВНИЧОЇ) ОСВІТИ В 30–40-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглянуто історико-правові особливості розвитку юридичної (правничої) освіти в довоєнний період на території сучасної України, а також стан нормативно-правового забезпечення освітнього процесу у вищих навчальних закладах. Проаналізовано генезис української юридичної (правничої) освіти й охарактеризовано стан підготовки юридичних кадрів для державних органів. Висвітлено деякі особливості системи університетської освіти та уніфікаційної політики радянської влади. Окреслено недоліки та переваги розвитку юридичної (правничої) освіти в досліджуваній період.

Ключові слова: юридична (правничка) освіта, радянська модель вищої освіти, університетська юридична освіта.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Юридична (правничка) освіта¹ є запорукою побудови правової держави, а якісна юридична (правничка) освіта забезпечує принцип верховенства права в державі. Сьогодні у зв'язку з проведенням реформ у всіх сферах суспільного життя, а також у судовій системі, прокуратурі, юстиції та інших державних органах корисним буде історичний досвід підготовки юридичних кадрів для державних органів.

Сьогодення юридичної (правничої) освіти позначене трансформаційними процесами, що детермінуються важливістю дослідження історичного розвитку української юридичної (правничої) освіти та впливом окремих історичних факторів на її сучасний стан. Запропоноване дослідження присвячене аналізу й особливостям генезису української юридичної (правничої) освіти довоєнного періоду.

¹ Тут і далі терміни «юридична освіта» та «правничка освіта» застосовуються як синонімічна пара.

Стан дослідження проблеми

Деякі аспекти цієї проблеми досліджувалися в дисертаціях Л. В. Головій [1], Н. М. Коротенко [2], У. М. Парпан [3], проте вони стосуються лише загальних засад розвитку вищої освіти довоєнного періоду. Питання розвитку юридичної (правничої) освіти були предметом окремих досліджень, зокрема Ю. С. Шемшученка [4].

Загалом питання становлення юридичної освіти тією чи іншою мірою висвітлені як сучасними науковцями, так і радянськими дослідниками, зокрема колективом науковців під керівництвом В. І. Пітова [5]. Їхні праці присвячені історії окремих юридичних факультетів, науковим закладам, що здійснювали підготовку юристів, розвитку юридичної науки, а також персоналіям правників, які крім юридичної діяльності займалися також педагогікою діяльністю та залишили вагомий слід в юридичній науці. Однак дослідження загальних історико-правових особливостей розвитку юридичної (правничої) освіти в 30–40-х роках ХХ століття на сьогодні відсутні.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розкрити основні аспекти розвитку юридичної (правничої) освіти в довоєнні роки. Поставлена мета конкретизується в таких *завданнях*:

- висвітлити особливості системи університетської юридичної освіти й уніфікаційної політики радянської влади в цій сфері;
- розкрити стан підготовки юридичних кадрів і нормативно-правового забезпечення освітнього процесу у вищих навчальних закладах.

Наукова новизна дослідження

Уперше висвітлено особливості розвитку юридичної (правничої) освіти в 30–40-х роках ХХ століття, а також проаналізовано генезис української юридичної (правничої) освіти й охарактеризовано стан підготовки юридичних кадрів для державних органів у зазначений період.

Виклад основного матеріалу

Одним із періодів історико-правового розвитку адміністративно-правового регулювання діяльності у сфері вищої освіти, запропонованих Л. В. Головій, є період реорганізації державних органів управління й уніфікації адміністративно-правового регулювання вищої освіти (1930–1959 рр.), що окреслений докорінним реформуванням вищої освіти на основі посилення командно-адміністративного регулювання та поглибленням бюрократичного централізму в освітній галузі [1, с. 7]. Звичайно, це мало великий вплив на формування та розвиток юридичної (правничої) освіти того періоду.

Як уже зазначалося, реорганізація вищої освіти мала свої особливості, зокрема замість вишів широкого профілю створювалися спеціалізовані, а керівництво ввиралося відповідним наркоматам і відомствам.

Так, за статистичними даними, до реорганізації діяли лише 4 соціально-економічні навчальні заклади, після реорганізації їх нараховувалось уже 14 [5, с. 148]. Довоєнний період розвитку вищої освіти характеризувався також тим, що з боку органів влади більше уваги приділялося розвитку технічної та педагогічної освіти.

12 липня 1930 р. РНК УСРР ухвалила постанову «Про реорганізацію вузів і втузів і передачу їх у відання відповідних наркоматів», основою якої став поданий комісією проєкт мережі індустріальних, сільськогосподарських, соціально-економічних, транспортних, медичних і художніх інститутів [5, с. 146]. Однак така кількість вузів свідчила про намагання радянської влади через систему вищої освіти сприяти поширенню більшовицької пропаганди в комуністичному вихованні студентської молоді. Процес формування радянської системи вищої освіти виявився досить довгим і складним. За період її розвитку складалося так, що університети, зазвичай, підпорядковувалися бажанням політичної верхівки, а не запитам соціуму [3, с. 109].

Нові галузеві виші засновувалися також шляхом об'єднання споріднених факультетів, відділень і спеціальностей різних навчальних закладів. На базі юридичних факультетів Харківського, Київського й Одеського інститутів народного господарства виник Харківський інститут права і радянського будівництва ЦВК УСРР [5, с. 147]. У червні 1933 р. його було перейменовано на Всеукраїнський комуністичний інститут радянського будівництва і права, який підпорядковувався Всеукраїнському центральному виконавчому комітету. Інститут забезпечував юридичними кадрами радянський апарат і органи юстиції. 1 липня 1937 р. він отримав нову назву – Харківський юридичний інститут. У 1930–1937 рр. на його базі діяли підготовче відділення з денною та вечірньою формами навчання, факультет радянського будівництва, правовий (судовий), господарчо-правовий (ліквідовано в 1933 р.), міжнародний (ліквідовано в 1933 р.) факультети й заочне відділення. Інститут займався підготовкою юристів широкого профілю для роботи в судах, прокурорських і слідчих органах, адвокатури, нотаріаті тощо [6, с. 9].

Певне уявлення про розвиток вищої освіти в довоєнний період можуть дати такі статистичні дані: в УСРР у 1928 р. було 37 інститутів, у 1929 р. – 38, у 1930 р. – 42, у 1931 р. – 155, у 1932 р. – 165, у 1933 р. – 190. Отже, кількість інститутів за цей час зросла більш ніж у п'ять разів. Статистика свідчить, що в 1930 р. став переломним у розгортанні мережі навчальних закладів [5, с. 159]. Однак зростання кількості вищих навчальних закладів не позначилося на юридичній освіті. На початок 1930-х років на теренах України навчальні заклади з підготовки юридичних кадрів були фактично відсутні. Водночас потреба державних органів у висококваліфікованих кадрах у

сфері юриспруденції стала досить актуальною, про що свідчать такі статистичні дані: в 1936 р. 75 % прокурорів, суддів, слідчих мали нижчу і середню освіту, лише 11 % прокурорів, 9 % слідчих і 3 % суддів мали вищу освіту. Крім того, Харківський інститут права і радянського будівництва ЦВК УСРР за 5 років свого існування випустив лише 90 спеціалістів, а у 1935/1936 навчальному році на факультеті навчалось усього 200 осіб [5, с. 170].

Не покращилася ситуація і на кінець 1930-х років, про що свідчить стаття А. Чепцова, надрукована в журналі «Советская юстиция». Так, у 1938 р. завершили навчання в юридичних інститутах і Всесоюзній правовій академії та направлені на судову й іншу роботу всього 420 молодих спеціалістів-юристів. З них розпочали роботу: членами верховних судів союзних і автономних республік – 16 осіб, членами обласних судів – 52 особи, народними судьями – 44 особи, членами колегій захисників – 72 особи, нотаріусами – 21 особа, на педагогічній роботі (директорами та викладачами правових шкіл) – 16 осіб; направлено до аспірантури – 72 особи. Також А. Чепцов зазначав, що з ухваленням «сталінської Конституції» необхідно було в найближчі 2–3 роки ліквідувати юридичну неграмотність серед працівників юстиції та збільшити кількість осіб, які мають вищу юридичну освіту [7, с. 26].

Через те, що для особового складу працівників юстиції катастрофічно не вистачало фахівців з юридичною освітою, на VI з'їзді працівників юстиції було ухвалено рішення про створення заочних юридичних курсів. Підготовка фахівців на таких курсах здійснювалася за трьома циклами: судовим, господарсько-правовим та циклом радянського будівництва. До заочного навчання допускалися всі громадяни СРСР, які досягли 17-річного віку, мали виборчі права та освітню підготовку для вступу до ВНЗ. Для різних категорій працівників юстиції встановлювалися різні строки підготовки – від 1,5 до 4 років. Навчання було платним [8].

Наведені факти не могли не вплинути на освітню політику радянської влади, тому 5 березня 1935 р. була ухвалена постанова ЦВК СРСР (№ 2) та РНК СРСР (№ 389) «Про заходи щодо розгортання і поліпшення правової освіти». Цей нормативно-правовий акт містив низку ключових моментів, які вплинули на подальший розвиток юридичної (правничої) освіти УСРР:

1) для підготовки фахівців на керівні посади органів суду, прокуратури, слідства та держарбітражу була заснована Всесоюзна правова академія при ЦВК СРСР та у її складі Вищі академічні курси;

2) навчання на юридичних факультетах було подовжено до 4 років;

3) на базі Харківського інституту права і радянського будівництва засновано Харківський юридичний інститут;

- 4) збільшено обсяги прийому на правничі факультети;
- 5) для підготовки та перепідготовки працівників районів організовано школи підготовки і курси перепідготовки правових працівників (усього таких шкіл планувалося створити 31, з них 4 в УСРР, 20 в СРСР та по 1 в інших радянських республіках);
- 6) відкрито набір до аспірантури в кількості 70 осіб, з них квота в 15 осіб встановлювалась для УСРР;
- 7) встановлено грошове забезпечення слухачів окремих елементів системи правової освіти¹.

23 червня 1936 р. була ухвалена постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) «Про роботу вищих навчальних закладів і про керівництво вищою школою»². Ця постанова закріплювала суттєві нововведення щодо прийому у вищі навчальні заклади, встановлювала вимоги щодо організації навчального часу і навчальної роботи, компетенції та відповідальності керівництва вищої школи, а також вимоги щодо порядку й дисципліни у вищій школі.

Відповідно до зазначеної постанови право на вступ до вищих навчальних закладів і на безоплатне навчання мали всі громадяни Радянського Союзу обох статей віком від 17 до 35 років, які мали атестат про закінчення повного курсу середньої школи й успішно витримали встановлені для вступу іспити. Для вступу потрібно було скласти іспити з російської мови (письмовий твір), граматики, літератури (у вишах, де викладали іншими мовами, – іспит із цієї мови), політграмоти, математики, фізики, хімії, а також з 1937 р. – іноземної мови (англійської, французької, німецької). Для вступу на юридичний факультет потрібно було додатково скласти іспит з історії та географії³. Постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 11 липня 1940 року № 1228 «Про правила прийому до вищих навчальних закладів» ці вимоги були спрощені. Для того, щоб вступити на юридичний факультет, потрібно було скласти іспити з історії народів СРСР, географії, російської мови та літератури (у вишах, де викладання велося не російською мовою, – з мови викладання)⁴.

¹ О мероприятиях по развертыванию и улучшению правового образования : постановление ЦИК СССР от 05.03.1935 № 2, СНК СССР № 389. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=32622#034794365575412245> (дата звернення: 01.05.2019).

² О работе высших учебных заведений и о руководстве высшей школой : постановление СНК СССР и ЦК ВКП (б) от 23.06.1936. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4080.htm (дата звернення: 01.05.2019).

³ Там само. Абз. 2 п. 2 розд. I.

⁴ О правилах приема в высшие учебные заведения : постановление ЦК ВКП(б), СНК СССР от 11.07.1940 № 1228. Пункт 6. URL: <http://lawru.info/dok/1940/07/11/n1194650.htm> (дата звернення: 01.05.2019).

Одночасно із стаціонарними вищими навчальними закладами наприкінці 1920-х років у республіці поширилася заочна освіта, яка з часом стала важливим каналом підготовки кадрів без відриву від виробництва. Історія цієї форми навчання майже до 1938 р. рясніє всілякими реорганізаціями та перебудовами. Недостатність належного досвіду призводила до безперервних пошуків найбільш доцільних форм організації заочного навчання [5, с. 180].

Введення заочної освіти передбачало вирішення питання підготовки кваліфікованих кадрів без відриву від виробництва та за короткі строки, але налагодити цю систему досить швидко не вдалося. Вище заочне навчання на початку свого існування мало такі недоліки: відсутність єдиного керівництва заочною системою освіти; відсутність єдиних правил прийому, адже студенти приймалися на навчання протягом року; різні строки навчання; відсутність штатних викладачів; незабезпеченість підручниками, посібниками й іншими методичними матеріалами; відсутність заліково-екзаменаційних сесій (студенти складали іспити шляхом виконання письмової роботи).

Зазначені заходи допомогли на початок 1940-х років дещо вирішити гостру потребу радянських органів у кваліфікованих юридичних кадрах.

19 вересня 1932 р. було ухвалено постанову ЦВК СРСР «Про навчальні програми і режим у вищій школі і технікумах», метою якої було об'єднати теоретичну освіту з виробництвом і закріпити якісні показники навчання разом із заохоченням студентів у навчальній роботі [5, с. 165].

Уже в 1938 р. були затверджені однотипні для всіх університетів країни навчальні плани. Особливість їх полягала в тому, що вони мали риси університетської освіти, яка спиралася на широку науково-теоретичну базу. Остаточо було визначено структуру навчального плану: загальнотеоретична підготовка, загальноспеціальна підготовка та на останніх курсах підготовка зі спеціальності. У планах передбачалися курси за вибором [9, с. 30].

Для виконання положень, передбачених законодавством того часу, всі інститути перейшли на 6-денний навчальний тиждень. Було встановлено 50 навчальних тижнів на рік із зимовими та літніми канікулами, заняття починались і завершувались в один і той самий час. Крім того, для студентів 1 та 2 курсів були встановлені обов'язкові навчальні заняття не більше 30 годин на тиждень, для 3–4 курсів – не більше 24 годин, а для 5 курсу – не більше 18 годин.

Досліджуваний період характеризувався гарною теоретичною підготовкою та майже повною відсутністю практичної складової навчального процесу. У подальшому це призвело до «теоретизації» освітнього процесу, що позначилося на якості підготовки кадрів, а також

до формування свідомості радянського юриста, побудованої на марксистській ідеології.

Погоджуючись із думкою В. Є. Ходакова, потрібно зазначити, що на початку 1938 р. склалася вітчизняна система університетської освіти. Після приєднання до України західноукраїнських земель до цієї системи увійшли Львівський і Чернівецький університети. Всього на початок 1938/1939 навчального року в УРСР нараховувалося 129 вищих навчальних закладів [9, с. 30].

Розвитку наукових досліджень сприяло введення нової системи вчених ступенів і учених звань і порядку їх присудження.

У контексті уніфікаційної політики впродовж 1932–1941 рр. було ухвалено цілу низку постанов, розпоряджень і наказів, які регламентували та приводили до єдиної форми навчальний процес у вищих навчальних закладах. Основними для відновлених університетів стали постанова ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. «Про навчальні програми і режим у вищій школі та технікумах» і постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 23 червня 1936 р. «Про роботу вузів і про керівництво вищою школою». Виконання положень цих постанов призвело до розробки стабільних навчальних планів, визначення чіткого графіку навчального процесу, затвердження лекцій, лабораторних і практичних робіт основними формами проведення навчальних занять, зростання значення виробничої та педагогічної практики студентів, введення єдиної системи оцінювання. Все це суттєво вплинуло на покращення навчального процесу в університетах, підвищило якісну підготовку фахівців [2, с. 12–13].

У 1937 р. було створено Харківський юридичний університет на базі Всеукраїнського комуністичного інституту радянського будівництва і права, який існував у Харкові з 1933 р. У цей же час почали діяти Харківський філіал Всесоюзного юридичного заочного інституту, а в Києві Український філіал Всесоюзної заочної правової академії (1939 р.). З середини 1930-х років у республіці було вирішено повернутися до університетської форми освіти. Відкрилися державні університети в Києві, Харкові, Дніпропетровську й Одесі. У складі Київського державного університету з 1935 р. знову почав працювати юридичний факультет. У 1939 р. до системи вищої юридичної освіти республіки було включено також юридичний факультет Львівського державного університету у зв'язку з возз'єднанням Західної України з Українською РСР [4, с. 21].

У той же час, як зазначає Ю. С. Шемшученко, в якісному аспекті розвитку юридичної освіти в Україні в цілому були притаманні регресивні тенденції. В юридичних вишах панували псевдонаукові теорії Вишинського. Створена Сталіним атмосфера свавілля, страху та беззаконня придушувала всяку творчу думку. За таких умов процвітали

догматизм і некритичне коментаторство репресивного за своєю суттю законодавства. Багато сил забирала боротьба з лівими та правими ухилами, буржуазним націоналізмом. Викладачі-юристи не уникнули й необґрунтованих репресій. Усе це негативно позначилося на рівні підготовки кадрів для правоохоронних органів і наукової роботи [4, с. 21].

Висновки

Напередодні Другої світової війни в Україні склалася система університетської юридичної (правничої) освіти на базі Київського, Харківського, Львівського, Одеського та Чернівецького університетів. Радянська модель вищої освіти окресленого періоду зарекомендувала себе як система, яка супроводжувалася репресіями та свавіллям влади, нав'язуванням марксистської ідеології та беззаконням у всіх сферах суспільного життя, що позначилося на освітній діяльності юридичних факультетів. У 30–40-х роках ХХ століття були наявні дві протилежні тенденції: з одного боку, повернення до університетської юридичної освіти, нормативне закріплення й упорядкування навчального процесу, збільшення кількісних показників підготовки юристів для різних галузей народного господарства; з іншого боку, реорганізація низки вищих навчальних закладів, у тому числі тих, які у своєму складі мали юридичні факультети та виникли в незалежній Україні після 1917 р., а саме Київський український народний університет і Український державний університет у Кам'янці-Подільському, та необґрунтовані сталінські репресії, нав'язування марксистської ідеології.

Список бібліографічних посилань: 1. Головій А. В. Організаційно-правові засади надання освітніх послуг вищими навчальними закладами України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 16 с. 2. Коротенко Н. М. Університетська освіта в радянській Україні (1933–1941 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2010. 19 с. 3. Парпан У. М. Правова природа вищої освіти в Україні: теоретико-правовий вимір : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2018. 473 с. 4. Шемшученко Ю. С. Вибране. Київ : Юрид. думка, 2005. 592 с. 5. Вища школа Української РСР за 50 років. Частина перша (1917–1945 рр.) / відп. ред. В. І. Пітов. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. 396 с. 6. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 1804–2004 / редкол.: В. Я. Тацій, В. В. Сташис, М. І. Панов та ін. Київ : Ін Юре, 2004. 120 с. 7. Чепцов А. Распределение окончивших юридические вузы на работу. *Советская юстиция*. 1938. № 22. С. 26–27. 8. Седов. Заочное юридическое образование для работников юстиции. *Еженедельник советской юстиции*. 1929. № 22. С. 509–511. URL: http://elibr.uraic.ru/bitstream/123456789/3650/1/sovetskaya_yustitsiya_1929_22.pdf (дата звернення: 01.05.2019). 9. Ходаков В. Е. Высшее образование в Украине: взгляд со стороны и изнутри. 2-е изд. Херсон : ХНТУ, 2006. 338 с.

Надійшла до редколегії 01.07.2019

Bondar N. A. Historical and Legal Features for the Development of Legal (Law) Education in 30-40s of the XX Century

Historical and legal features for the development of legal (law) education in the pre-war period on the territory of modern Ukraine, as well as the state of regulatory provision of the educational process in higher educational institutions have been studied. The genesis of Ukrainian legal education has been analyzed and the state of training of legal personnel for state authorities has been characterized. Some features of the University education system and unification policy of the Soviet government have been highlighted. The disadvantages and advantages of the development of legal education in the studied period have been outlined.

It has been substantiated that on the eve of the Second World War there was the system of University legal education in Ukraine, which emerged on the basis of Kyiv, Kharkiv, Lviv, Odesa and Chernivtsi Universities. The Soviet model of higher education of the outlined period proved itself to be a system which was accompanied by repression and arbitrariness of the authorities, imposition of Marxist ideology and lawlessness in all spheres of public life, which affected the educational activity of law faculties.

There were two opposite tendencies in 30s and 40s of the XX century: on the one hand, the return to University legal education, the normative consolidation and streamlining of the educational process, the increase in the quantitative indicators of the training of lawyers for various sectors of the national economy; on the other hand, the reorganization of a number of higher educational institutions, including those which had law faculties and emerged in independent Ukraine after 1917, namely the Kyiv Ukrainian People's University and the Ukrainian State University in Kamianets-Podilskyi, and unjustified Stalinist repression, the imposition of Marxist ideology.

Key words: legal (law) education, Soviet model of higher education, University legal education.

Юрій Іванович ЧАЛИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-3641-0760>,

e-mail: ychaluy66@gmail.com

**КВАЛІФІКОВАНЕ МОВЧАННЯ ЗАКОНОДАВЦЯ:
ПРОБЛЕМА РОЗПІЗНАННЯ**

Критично оцінено спроможність системного тлумачення норм права як самодостатнього методу виявлення кваліфікованого мовчання законодавця. З метою розпізнання дійсного кваліфікованого мовчання законодавця запропоновано концентруватися на з'ясуванні правової політики, яка може виявлятися в тих чи інших випадках мовчазного виявлення волі законодавцем. При цьому відносно потреби з'ясування правової політики історичне чи доктринарне тлумачення законодавства мають похідне значення.

Ключові слова: кваліфіковане мовчання законодавця, методи тлумачення норм законодавства, способи виявлення кваліфікованого мовчання законодавця.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Становлення у правовій доктрині правового феномена «кваліфіковане мовчання законодавця»¹ відбувалося відносно тривалий період. Попри цю обставину й дотепер не розроблено задовільних способів, за допомогою яких указаний вид мовчазного вираження законодавчої волі міг би розпізнаватися правозастосовцями чи іншими суб'єктами.

Словосполученням «кваліфіковане мовчання законодавця» позначаються випадки відсутності в нормативно-правових актах позитивного впорядкування певного виду соціальних відносин². Слід наголосити, що подібне мовчання законодавця є *цілеспрямованим* і має на меті або (1) *надати правозастосовним органам можливість самостійно виробити правило поведінки відповідно до конкретики тієї чи іншої життєвої ситуації*, або (2), навпаки, *встановити вичерпність*

¹ Законодавству України такий термін невідомий, але сам феномен проявляється саме в нормативно-правових актах як один із прийомів законодавчої техніки.

² «Кваліфіковане мовчання законодавця» слід розуміти в широкому значенні, а саме як мовчазне вираження нормотворцем волі не тільки в законах, але й у підзаконних актах.

правової регламентації деяких соціальних зв'язків уже існуючим правовим режимом, тобто заборонити розширене тлумачення законодавства. В обох випадках не йдеться про прогалинність законодавства. Вказане мовчазне волевиявлення законодавця є не простим, а кваліфікованим, тобто цілеспрямованим і пов'язаним із необхідністю адекватного реагування на нього правозастосовними органами.

Як же розпізнати, що факт мовчання законодавця є не його прорахунком (прогалинністю), а, навпаки, застосовується цілеспрямовано як специфічний прийом законодавчої техніки? Встановити кваліфіковане мовчання законодавця на підставі аналізу лише нормативно-правових актів, де воно виражене, вкрай важко, адже спеціальні застереження з цього приводу в таких актах зазвичай відсутні. Запитати самого законодавця, чому він «промовчав» у певному випадку, також не вдасться, адже наразі відсутні відповідні офіційні комунікації, що дозволяли би оперативно зняти цю проблему. Тому для розпізнання кваліфікованого мовчання законодавця потрібно застосовувати спеціальні пошукові методи, які, на жаль, є мало розробленими у правовій доктрині.

Стан дослідження проблеми

Кваліфіковане мовчання законодавця має статус супутньої наукової проблематики, яка розглядається разом із питаннями прогалинності цивільного законодавства та способів її подолання (див., наприклад, праці О. В. Германова [1], О. В. Колотової [2], Н. А. Маньковського [3], В. М. Орзіх [4]). Існують публікації, спрямовані на визначення понятійних ознак феномена «кваліфіковане мовчання законодавця» та здійснення його видової диференціації (див., зокрема, праці В. М. Баранова [5], Ю. І. Васильєва [6], О. Ю. Щербини [7]). У таких розробках згадане явище піддається детальному розбору. Утім, автори цих праць не ставили перед собою мету розглянути методи розпізнання кваліфікованого мовчання законодавця.

Винятком з наведених праць є дослідження В. Ю. Панченка й А. М. Сабірова [8]. Науковці розробили алгоритм дій, за допомогою якого можливо ідентифікувати кваліфіковане мовчання законодавця. За своєю суттю такий підхід є видом системного тлумачення нормативного матеріалу, водночас застосування запропонованого В. Ю. Панченком та А. М. Сабіровим методу не завжди гарантує отримання позитивного результату. Щоправда, це не свідчить про недосконалість зазначеного методу; скоріше, доводиться говорити про існування об'єктивних обмежувальних чинників його застосування.

Наведеним вище обумовлюється потреба подальшого пошуку способів вирішення проблеми розпізнання кваліфікованого мовчання законодавця.

Мета і завдання дослідження

Метою публікації є подальша розробка методів виявлення в нормах цивільного законодавства так званого кваліфікованого мовчання законодавця. Для досягнення окресленої дослідницької мети необхідно критично оцінити спроможність системного тлумачення норм права як самодостатнього способу розпізнання кваліфікованого мовчання законодавця, що є *завданням* нашої статті.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна результатів дослідження має відносний характер – це подальший розвиток положень, отриманих науковцями-передниками. Зокрема, запропоновано розпізнавати кваліфіковане мовчання законодавця не лише шляхом системного тлумачення норм цивільного законодавства, а й через визначення напрямів правової політики, до якої прагне держава в особі законодавчої та судової влади.

Виклад основного матеріалу

Категорія «мовчання» не є абсолютно новою категорією права. У цивілістиці вона використовується давно, зокрема в розділах знання, присвячених проблемам регулювання договірних і спадкових правовідносин, тобто там, де мовчання є способом волевиявлення осіб щодо їх бажання породити певні правові результати.

Разом із тим досвід застосування норм Цивільного кодексу України 2003 року (далі – ЦК України) змусив звернути увагу на «мовчання» в контексті вираження волі законодавцем¹. У спеціальних дослідженнях ця проблема зазвичай називається «мовчанням законодавця» або «кваліфікованим мовчанням законодавця». Найчастіше вона розглядається у працях науковців супутно, в основному – під час дослідження проблем застосування судами аналогії (аналогії закону й аналогії права) і тлумачення змісту нормативно-правових актів.

«Набирання обертів» диспуту навколо проблеми кваліфікованого мовчання законодавця пояснюється поживавленням судової практики України щодо застосування аналогії закону й аналогії права². Так, перш ніж суд зможе відреагувати на прогалинність законодавства застосуванням аналогії, він повинен пересвідчитись, що зіткнувся саме з прогалиною, а не із цілеспрямованим усуненням законодавця

¹ Слід зазначити, що і в цьому контексті проблема «мовчання» не є новою (див., наприклад, монографію О. О. Красавчикова [9, с. 100]). Така проблема існувала і раніше, але гостро постала саме у зв'язку із застосуванням норм нового цивільного законодавства.

² Хоча останній прийом – аналогія права – і застосовується рідко, однак порівняно з більш ранніми періодами (до 2004 р.) він все ж явно присутній у судовій практиці України.

від регулювання певного соціального зв'язку. Тобто законодавець мовчанням може демонструвати **вичерпність законодавчого регулювання** певних суспільних відносин уже існуючим правовим режимом і вказувати на неможливість регулювання певних суспільних зв'язків за аналогією. Зазначений імперативний прийом хоча й не є найбільш застосованим у цивільному праві, але все ж використовується в ньому та формулюється через відомий принцип «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом». За наявності такої мовчазної заборони суд не може застосувати аналогію, оскільки це буде суперечити цілям правового регулювання, визначеним законодавцем.

Обмежувальний характер законодавчих приписів спостерігається вже в перших нормах чинного ЦК України. Так, принцип «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом» простежується в чіткому окресленні предмета цивільного права (ст. 1 ЦК України), визначенні кола учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України). Далі дію цього принципу доводиться спостерігати в імперативному закріпленні підстав обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання її недієздатною, безвісно відсутньою або оголошення особи померлою (ст. 36, 39, 43, 46 ЦК України) та в багатьох інших випадках, які неможливо проілюструвати в межах однієї нашої статті. В наведених та інших подібних прикладах все, що знаходиться поза вказаним імперативом, буде мовчазною заборонаю законодавця, яку він вводить цілеспрямовано та яку суди не можуть долати своїм розсудом, у тому числі й застосуванням аналогії.

Водночас не будь-яке мовчання суб'єкта нормотворчої діяльності призводить до подібної заборони. Є багато прикладів зворотної ситуації, коли законодавець своїм мовчанням цілеспрямовано «провокує» суди та учасників цивільно-правових відносин до певної свободи стосовно інтерпретації положень позитивного права. Такий вид мовчання вже має сприйматись як дія принципу «дозволено все, що не заборонено законом». Він є більш поширеним під час регулювання цивільних відносин, і пояснюється це тим, що для цивільних відносин принципово неможливо чітко та жорстко описати в законодавстві правові форми, з їх найдрібнішою деталізацією, для всіх можливих життєвих ситуацій. (Зайва деталізація була б не меншим недоліком, ніж відсутність у тих чи інших нормах цивільного права конкретики). Законодавець делегує правозастосовним органам і навіть учасникам цивільних відносин можливість самостійно уточнити правову регламентацію відповідно до специфіки тієї чи іншої життєвої ситуації. Для приватного права такий підхід упорядкування суспільних відносин є найбільш адекватним, оскільки він дає можливість суб'єктам приватноправових відносин найбільш повно реалізувати свою свободу.

Наприклад, законодавець «мовчить» з приводу визначення мінімального віку, за умови досягнення якого у фізичних осіб буде виникати часткова дієздатність, у главі 4 ЦК України немає відповідних застережень. Це є цілком виправданим підходом, адже здатність усвідомлювати значення своїх дій і здатність керувати ними проявляється в людей у різні моменти їх соціального зростання¹.

Відсутні в ЦК України також визначення таких засадничих категорій, як «справедливість», «добросовісність» і «розумність», що дозволяє суду або іншим суб'єктам правозастосування витлумачити зміст цих категорій у контексті конкретної життєвої ситуації. Це стосується також інших оціночних понять цивільного законодавства, таких як: «моральні засади суспільства», «публічний порядок», «суспільна необхідність», «істотна зміна обставин», «неналежна якість», «негайне виконання (повідомлення)» тощо. Такі категорії, будучи елементом певної правової норми, спроможні охопити нескінченні види варіації впорядкування цивільних відносин.

Із практичної точки зору описані два види мовчазного законодавчого волевиявлення не завжди одразу можна розпізнати. Дійсно, як дізнатися суду, що насправді мав на увазі законодавець, коли «мовчав»: «дозволено все, що не заборонено законом» чи «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом»? Чи, може, суд взагалі зіткнувся з помилковим мовчанням законодавця, тобто з прогалиною? Ще більше загострюється проблема, коли йдеться про пошук відповідей на ці питання учасниками цивільних правовідносин, адже вони зазвичай не мають високого рівня юридичної фаховості.

Як уже згадувалося у правовій науці здійснювалися спроби пошуку відповідей на означені проблемні питання. Так, В. Ю. Панченко й А. М. Сабіров вважають, що ідентифікувати кваліфіковане мовчання законодавця можливо за допомогою послідовного застосування прийомів системного тлумачення норм законодавства. Вони виокремлюють три основні етапи (мовою оригіналу – черги) проведення означеної аналітичної роботи [8].

У першу чергу пропонується визначити групу нормативних актів, пов'язаних із правозастосовною ситуацією, тобто тією ситуацією застосування правових норм, з якої випливає необхідність оцінки мовчання законодавця. При цьому обрані норми мають бути вишикувані за ієрархією юридичної сили. Це, на думку В. Ю. Панченка й А. М. Сабірова, дасть можливість уникнути виникнення удаваного враження про існування мовчання законодавця, оскільки позитивне

¹ Цікаво відзначити, що в одному з варіантів проекту ЦК України (1994 р.) була спроба закріпити цей мінімальний віковий ценз (6 років), але в подальшому від такого підходу відмовилися.

описання впорядкування того чи іншого соціального зв'язку може міститися в одній із норм такої ієрархічної системи.

У другу чергу слід визначити напрямки політики, здійснюваної нормотворчим органом, які можуть мати як правовий, так і інший характер.

У третю чергу потрібно проаналізувати кожен нормативно-правовий акт щодо наявності чи відсутності в ньому критеріїв кваліфікованого мовчання законодавця. Такими критеріями, на думку В. Ю. Панченка й А. М. Сабірова, є наявність у правових нормах положень, що встановлюють певну свободу у виборі поведінки суб'єктами правових відносин. Учені наголошують, що коли норма визначає заборону розширеного тлумачення певного законодавчого припису, то про кваліфіковане мовчання нормотворця не йдеться [8].¹

Безумовно, системне тлумачення норм законодавства є одним з основних прийомів установаження кваліфікованого мовчання законодавця, утім цей інструмент має об'єктивні межі свого застосування. Не завжди аналіз правових норм (навіть якщо він є наскрізним і системним) дозволяє зробити висновок, що законодавець у тому чи іншому випадку мовчазного вираження волі не просто «мовчить», а робить це з певним тактичним або навіть стратегічним задумом.

Наприклад, з яких положень цивільного законодавства за їх системної інтерпретації можна дійти висновку про те, що організаційно-правові форми юридичних осіб не можуть довільно визначатися їх засновниками? Засновники, як відомо, з наданого законодавцем переліку організаційно-правових форм можуть обрати лише найбільш прийнятну для них форму, вони не мають права моделювати нові. Такий підхід є цілком виправданим, оскільки дозволяє встановити визначеність правосуб'єктних можливостей юридичних осіб. Наслідком цього є передбачуваність настання тих чи інших наслідків від правового спілкування з юридичними особами. Отже, інші суб'єкти, які перебуватимуть у правовідносинах з юридичними особами, ще до вступу в ці зв'язки мають можливість дізнатися з вимог законодавства про загальні правосуб'єктні можливості юридичних осіб певної організаційно-правової форми. Це є одним із проявів визначеності цивільного права.

Очевидно, що такі знання є доктринарними, вони не можуть бути отримані безпосередньо шляхом інтерпретації норм законодавства. Виходячи з цього, для визначення справжнього змісту положень законодавства разом із системною інтерпретацією нормативно-правових

¹ Таким чином, В. Ю. Панченко й А. М. Сабіров під кваліфікованим мовчанням законодавця розуміють лише один випадок прояву цієї категорії – це такий вид мовчання, за якого демонструється принцип «дозволено все, що не заборонено законом».

актів необхідно здійснювати також їх доктринарне тлумачення. Причому ці два прийоми будуть застосовуватися не в певній послідовності (черговості), а паралельно, доповнюючи один одного, створюючи неподільний інтелектуальний процес.

Зрештою, застосування доктринарного тлумачення також не є самоцілью при встановленні в актах законодавства кваліфікованого мовчання нормотворця. Правовій доктрині взагалі та її галузевому підрозділу – цивілістичній доктрині зокрема поміж інших функцій (онтологічної, евристичної, прогностичної, методологічної тощо) властива також політико-ідеологічна функція, зміст якої полягає у (1) сприянні формуванню в суспільстві правової свідомості певного спрямування та (2) сприянні виробленню відповідної державної правової політики. У свою чергу, і перше, і друге залежать від усвідомлених даною історичною формацією людей найвищих соціальних цінностей. Наразі наше суспільство декларує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). А далі в цій же статті Основного закону України наголошується, що *зміст і спрямованість діяльності держави визначаються необхідністю гарантування реалізації прав і свобод людини*. Зрозуміло, що на «обслуговування» реалізації такої ідеї має бути зорієнтоване все національне право України.

Виходячи з такої високої констатації, всі зрізи правового регулювання – від моменту створення норм позитивного права до їх тлумачення з метою застосування в конкретних життєвих ситуаціях – мають підпорядковуватися єдиній стратегічній меті – утвердженню ідеї свободи людини. Тож і тлумачення правових норм з метою виявлення в них кваліфікованого мовчання законодавця має здійснюватися не у спрощеному вигляді (тобто зводиться лише до застосування тих чи інших юридико-технічних прийомів як таких), а саме *з опорою на напрямки правової політики законодавця, що дозволяє з'ясувати його справжні наміри, а значить установити справжній «зміст» мовчання*.

Ілюстрацією подібного тлумачення може бути аналіз уже згадуваних положень глави 4 ЦК України щодо відсутності в них мінімального вікового цензу виникнення в малолітніх фізичних осіб часткової дієздатності. На перший погляд здається, що в цій нормі наявна прогалина, тобто законодавець не приділив необхідної уваги цій важливій обставині. Однак не так. У цьому випадку законодавець «мовчить» цілеспрямовано, виходячи з необхідності забезпечення реалізації людиною своєї свободи в максимально можливих обсягах¹. Конкретика

¹ Ще раз нагадаємо про спробу в проєкті ЦК України від 1994 р. закріпити мінімальний вік фізичних осіб, з моменту досягнення якого в них виникала б часткова дієздатність, – 6 років.

в цьому питанні призвела би до необґрунтованого обмеження індивідуальної свободи малолітніх осіб, адже інтелектуально-вольові якості людей не можна жорстко пов'язувати з досягненням ними певного віку, однозначно визначеного в законодавстві. Одні особи здатні усвідомлювати значення своїх дій і можуть керувати ними вже в п'ятирічному віці, тобто спроможні здійснювати юридично значущі акти поведінки, передбачені ст. 31 ЦК України, а інші навіть після досягнення ними семи років не можуть демонструвати подібні якості. Таким чином, приведення цих категорій осіб, так би мовити, до одного знаменника не виправдано обмежувало би свободу тих малолітніх осіб, які соціально «визрівають» раніше.

Охорона індивідуальної свободи людини, визначення меж такої свободи, захист прав та інтересів, пов'язаних зі здійсненням людиною свободи, є генеральним напрямком правової політики, так чи інакше вже реалізованої в нормах цивільного права. На цю політико-правову ідеологію орієнтуються у своїх актах правозастосування суди України та інші суб'єкти. Принаймні так має бути. Означений генеральний напрямок правової політики має підвиди, які розвивають і деталізують основну ідею на рівні окремих норм, інститутів, підгалузей або інших видів системного групування норм приватного права. Ці рівні правової ідеології також підлягають розпізнанню під час встановлення кваліфікованого мовчання законодавця в окремих випадках аналізу правових норм.

Отже, встановлення факту прояву в нормах цивільного права кваліфікованого мовчання законодавця не може зводитися лише до застосування методу системного тлумачення як такого. Такий інтелектуальний процес має більш складний характер, здійснюється цілеспрямовано з метою встановлення справжньої волі законодавця, вираженої мовчанням, та являє собою поєднане застосування системного, доктринарного, історичного й інших підходів. Інструментарій залежить від місця розташування «мовчання» в масиві норм позитивного права, моменту його виникнення, ступеня невизначеності положень, з яких випливає мовчання законодавця (тобто мовчання є «невисловленим» або «недовисловленим»), та від інших чинників. Однак ще раз підкреслимо, що весь цей інструментарій повинен застосовуватися з метою встановлення певної правової ідеології законодавця. Отже, встановлення напрямків правової політики є не одним із етапів процесу розпізнання кваліфікованого мовчання законодавця, а основною метою проведення подібної аналітичної роботи. Відсутність ідеологічного задуму в мовчанні свідчатиме, скоріше, про наявність прогалини, а не про кваліфіковане мовчання законодавця.

Висновки

Проблема пошуку способів розпізнання кваліфікованого мовчання законодавця розглянута в цій статті лише з точки зору критичної оцінки застосування одного зі способів інтерпретації норм права – системного тлумачення. Зрозуміло, що цим вирішення даної проблеми не вичерпується, вона заслуговує на окреме повноцінне дослідження.

Вважаємо, що саме зараз є той історичний шанс, коли висновки подібного дослідження можуть зазнати практичної реалізації, адже в Україні здійснюються спроби розробити та ухвалити закон «Про нормативно-правові акти». Без сумніву, такий прийом законодавчої техніки, як кваліфіковане мовчання законодавця, має бути описаний у цьому законі. Законодавча формалізація категорії «кваліфіковане мовчання законодавця» сприятиме адекватному застосуванню положень законодавства як правозастосовними органами, так і учасниками цивільних відносин.

Список бібліографічних посилань: 1. Германов А. В. Аналогия закона в гражданском процессуальном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Воронеж, 2019. 206 с. URL: <http://test.ssla.ru/dissertation/dissert/27-06-2019-1d.pdf> (дата звернення: 05.06.2019). 2. Колотова О. В. Відмежування прогалін у праві від суміжних правових явищ. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 55–59. 3. Маньковский И. А. Пробелы в гражданском праве и способы их преодоления. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 78–84. 4. Орзіх В. Прогалини в цивільному праві України та причини їх виникнення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 34–37. 5. Баранов В. М. «Квалифицированное молчание законодателя» как общеправовой феномен (к вопросу о сущности и сфере функционирования пробелов в праве). *Пробелы в российском законодательстве*. 2008. № 1. С. 75–78. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kvalifitsirovannoe-molchanie-zakonodatelaya-kak-obscheppravovoy-fenomen-k-voprosu-o-suschnosti-i-sfere-funktsionirovaniya-probelov-v> (дата звернення: 05.06.2019). 6. Васильев Ю. И. О проблеме классификации квалифицированного молчания законодателя. *Вестник Ярославского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. № 3 (33). С. 69–72. 7. Щербина О. Труднощі витлумачення терміна «кваліфіковане мовчання законодавця»: логічний аспект. *European political and law discourse*. 2018. Vol. 5, Iss. 2. С. 95–101. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/evrpol_2018_5_2_15.pdf (дата звернення: 05.06.2019). 8. Панченко В. Ю., Сабиров А. М. Квалифицированное молчание правотворческого органа и идентификация юридических препятствий в реализации прав и законных интересов // Юридические препятствия в реализации прав и законных интересов: вопросы идентификации и преодоления : монография / под ред. В. Ю. Панченко, А. А. Петрова. Красноярск : Сибир.

федерал. ун-т, 2016. 396 с. URL: <https://sci-lib.biz/gosudarstva-prava-teoriya/kvalifitsirovannoe-molchanie-pravotvorcheskogo-71970.html> (дата звернення: 05.06.2019). 9. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. М. : Госюриздат, 1958. 182 с.

Надійшла до редакції 11.06.2019

Chalyy Yu. I. Qualified Legislator's Silence: Problem of Recognition

The problem of developing the ways of recognition of the qualified silence of the legislator has been studied. It has been stated that the "qualified silence of the legislator" is underdeveloped category of law, especially regarding the ways of recognizing such specific legislative silence within the norms of law. This problem has become more urgent due to the revival of case law in Ukraine on the application of the analogy of law and the analogy of legislation. While applying these techniques, overcoming the gaps of civil law, the courts often identify the relevant gaps of the legislation with the qualified silence of the legislator, which is a major shortcoming. Solution of this problem will allow the courts to better identify the qualified silence of the legislator in the law norms.

One of the methodological approaches in solving the problem of recognition of the legislator's qualified silence and the gaps of the legislation is the extension of the relevant research tools. In contrast to the legal position existing in the legal doctrine, the author of the article has critically assessed the ability of systematic interpretation of the law norms to be a self-sufficient method of revealing the legislator's qualified silence. In order to recognize the true qualified silence of the legislator, the author has offered to concentrate on explaining the legal policy that may be manifested in one or other cases of the legislator's silent expression of will. At the same time, systematic, historical or doctrinal interpretation of legislation is of relative importance to the need for clarifying legal policy.

From the point of view of determining the degree of scientific novelty, the suggested approach has the nature of further development of doctrinal provisions. The author has noted on the necessity of further elaboration of the studied problems, in particular, in determining the location of each of the ways of recognizing the qualified silence of the legislator within the system of methods of interpretation of legal norms.

Key words: qualified silence of the legislator, methods of interpretation of the norms of legislation, ways of detecting the qualified silence of the legislator.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 34.037

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.3.03>

Валентина Вікторівна Нежевело,

Сумський національний аграрний університет;

 <https://orcid.org/0000-0003-4596-4818>,

e-mail: valentina_tsurkan.27@ukr.net

ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ПРАВ ОРЕНДАРІВ У РАЗІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ ВЕДЕННЯ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Проаналізовано наукові, зокрема правничі дослідження щодо реалізації прав орендарів земельних ділянок, які, будучи громадянами України, уклали договори оренди земельних ділянок, необхідних їм для створення та ведення фермерських господарств, що здійснено з метою захисту процесуальних прав фізичних осіб під час вирішення земельних спорів. Досліджено стан наукової доктрини та законодавчі гарантії у сфері забезпечення, в тому числі процесуального, й захисту прав учасників орендних правовідносин. Окреслено головні проблеми та недоліки чинного законодавства щодо процесуальної забезпеченості прав орендарів земельних ділянок, що використовуються для ведення фермерського господарства.

Ключові слова: учасники орендних земельних правовідносин, права орендарів земельних ділянок, процесуальний статус орендарів, реалізація та захист прав.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Конституцією України та низкою чинних нормативно-правових актів регламентовано гарантії щодо реалізації прав учасників різних правовідносин. Проте реалії вказують на значну кількість спорів, які виникають через порушення прав і законних інтересів учасників правовідносин. Навіть зважаючи на можливість, а в деяких випадках і обов'язковість досудового врегулювання спорів, значна кількість справ усе ж надходить і перебуває у провадженнях судових інстанцій, що в більшості випадків відбувається через безрезультатність вирішення спору за межами судової установи.

Щодо правових спорів у сфері орендних земельних правовідносин можна зазначити, що ця категорія спорів має різноманітний характер,

що проявляється, наприклад, у спорах із приводу укладення, зміни або припинення договорів оренди землі, поновлення орендних правовідносин, розірвання договорів оренди, стягнення заборгованості по орендній платі за земельні ділянки, спадкування земельних ділянок, які перебувають у статусі орендованих, і в низці інших спірних орендних відносин.

Проте особливу нішу в земельних спорах займають спори щодо розірвання договорів оренди земельних ділянок та, інколи, одночасного стягнення заборгованості по орендній платі, які ініціюються органами влади стосовно фізичних осіб-орендарів як сторін договору, проте за фактичного використання земельних ділянок саме юридичними особами – фермерськими господарствами.

Ці спори є актуальними та досить поширеними в практичній площині, але водночас є майже не захищеними доктриною та недосконало захищеними нормами чинного законодавства, що породжує значні порушення прав учасників орендних земельних правовідносин.

З огляду на зазначене дослідимо наукові погляди в аспекті вирішення питання процесуальної забезпеченості прав орендарів земельних ділянок, які фактично використовуються фермерськими господарствами для ведення цієї діяльності, та здійснимо спробу дослідити чинне законодавство, зробивши акцент на проблемних аспектах і прогалинах та можливостях їх усунення.

Стан дослідження проблеми

Загалом питання права оренди земельних ділянок були предметом окремих наукових досліджень таких вітчизняних учених, як О. В. Глотова [1], К. О. Дремлюга [2], Н. В. Ільницька [3], П. Ф. Кулич [4] та ін. У свою чергу, значну увагу вчених приділено окремо аналізу договору оренди земельних ділянок, у тому числі сторін договірних відносин, зокрема у працях А. Г. Брунь [5], О. В. Горпинича [6], В. В. Вилегжаніної [7], О. В. Глової [8] та ін. Проте слід зазначити, що більшість наукових досліджень має фрагментарний характер.

Разом із тим дослідження характеристики, проблем і недоліків процесуальної забезпеченості прав орендарів земельних ділянок, які використовуються для ведення фермерського господарства, має поновому витребуваний характер, що вбачається, в першу чергу, з огляду на науковий дискурс щодо поступової трансформації у практичну площину з учиненням конкретних дій щодо вдосконалення чинного законодавства зазначеної сфери та потребує сучасного й додаткового осмислення.

Мета і завдання дослідження

На підставі зазначеного, що акцентує на значущості та практичній необхідності дослідження порушеної проблематики, вважаємо *метою* цієї праці звернення уваги на необхідність забезпечення прав

учасників орендних земельних правовідносин, у тому числі процесуальної захищеності прав орендарів, які, будучи свого часу заручниками ситуації, стали стороною договору оренди, перейнявши весь спектр прав та обов'язків орендарів земельних ділянок на себе, проте здійснюють фактичне користування земельною ділянкою як юридична особа – фермерське господарство. Реалізація поставленої мети конкретизується в таких *завданнях*, як доведення необхідності вдосконалення та внесення змін до чинного законодавства України й уточнення змісту доктрини зі спрямуванням особливої уваги на сутність новосформуваного терміна «процесуальна безпека», який може фігурувати щодо забезпечення прав фізичних осіб – орендарів земельних ділянок, які фактично використовуються для ведення фермерського господарства.

Цю статтю спрямовано на врегулювання практичних проблемних аспектів здійснення процесуального захисту прав учасників орендних земельних правовідносин.

Наукова новизна дослідження

Уперше використовується комплексний підхід з позицій конституційного, земельного, цивільного та господарського законодавства як матеріальних галузей права та цивільного й господарського процесуального законодавства задля аналізу та врегулювання питання забезпечення та захисту прав громадян України в межах орендних земельних правовідносин, які лише де-юре виконують права орендарів земельних ділянок згідно з укладеними договорами оренди.

Також уперше звертається увага на необхідність ужиття терміна «процесуальна безпека» як такого, що фігурує в розгляді питань забезпечення прав учасників процесу під час вирішення земельних спорів за участю фізичних осіб – орендарів земельних ділянок, що фактично використовуються для ведення фермерського господарства.

Також у статті по-новому підійшли до формулювання й одночасного вирішення проблеми реалізації прав учасників орендних земельних правовідносин із позиції проведення паралелей захисту прав фізичних осіб як юридично закріплених орендарів земельних ділянок та юридичних осіб-фермерських господарств як фактичних користувачів тих самих орендованих ділянок.

Виклад основного матеріалу

Звертаючись до історії виникнення орендних правовідносин, можна зазначити, що саме в період 1980–1990-х років, який в історії розвитку земельного законодавства позначено як період відродження земельно-орендних відносин, у системі земельного права доктринально сформувався новий правовий інститут землекористування, самостійне місце в якому посіли норми оренди землі [9, с. 49–50].

Починаючи з цього періоду й до наших днів орендні земельні правовідносини набувають все більшої популярності, що, серед іншого, пов'язано і з діючим обмеженням ринком земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Погодимось з І. М. Кирилюк, що «при оренді за власником зберігається право генерального розпорядження, а орендар набуває права користування, володіння та часткового розпорядження об'єктом оренди» [10, с. 6].

Проте стан захищеності прав учасників орендних земельних правовідносин перебуває на неналежному рівні й містить купу недоліків під час їх практичної реалізації, що відбувається через недосконалість норм чинного законодавства, спрямованих на їх регулювання.

Одним із таких проблемних аспектів є нечіткість визначення юрисдикції вирішення спорів у судовому порядку за позовами органів влади до фізичних осіб – орендарів як сторін договору, але за фактичного використання об'єктів цих договорів саме юридичними особами – фермерськими господарствами.

Так, у порядку цивільного судочинства розгляд земельних спорів здійснюється судами загальної юрисдикції у відповідності до цивільного процесуального законодавства в редакції оновленого кодексу зі змінами 2017 р.

Цивільним процесуальним кодексом (даалі – ЦПК)¹ передбачено склад осіб, які можуть брати участь у справах (учасників цивільного процесу), з установленими щодо них правами й обов'язками (глава 4 ЦПК).

Проте, говорячи про учасників цивільного процесу, необхідно мати уявлення про суть цивільного судочинства, що дозволяє не лише визначити сферу спорів, які можна вирішити, звертаючись до конкретної судової установи, але й скоординувати коло можливих учасників судового процесу.

Так, у главі 2 ЦПК щодо питання цивільної юрисдикції зазначено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, які виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді та був переданий на його розгляд із такими вимогами (ч. 1, 2 ст. 19 ЦПК).

¹ Цивільний процесуальний кодекс України : закон України від 18.03.2004 № 1618-IV : ред. від 04.11.2018.

Питання вирішення спорів щодо оренди земель для ведення фермерської діяльності є досить цікавим і наразі неймовірно актуальним, адже на початку 2000-х років законодавство містило імперативні норми щодо необхідності наявності землі у власності або у користуванні (в тому числі орендному землекористуванні) задля створення фермерського господарства, ведення якого в той період могло здійснюватися лише юридичною особою.

Тому звичайні громадяни України як фізичні особи укладали договори оренди земель, як орендарі з розпорядниками земельних ділянок (органами влади) як орендодавцями, отримуючи при цьому земельну ділянку у тимчасове орендне користування. Факт наявності орендованої земельної ділянки надавав можливість фізичним особам створити фермерське господарство, що зазвичай і відбувалося через буквально декілька місяців після реєстрації договору оренди (згідно з вимогами законодавства станом на початок 2000-х років). У свою чергу, орендар як сторона договору оренди ставав головою / засновником господарства. При цьому орендована земельна ділянка прописувалася у статуті фермерського господарства як засіб для отримання господарством прибутку.

Так, із моменту своєї реєстрації фермерське господарство ставало фактичним орендарем земельної ділянки з виконанням усіх обов'язків орендаря землі, включно зі сплатою обов'язкових орендних платежів за землею, яка де-юре перебувала у володінні та користуванні сторони договору – орендаря як фізичної особи.

У свою чергу, у разі порушення умов договору, їх невиконання або інших протиправних дій усупереч як мінімум нормам Земельного кодексу, Цивільного кодексу та Закону України «Про оренду земель» орендодавці (як сторона договору) мають право ініціювати звернення з позовною заявою до суду з вимогою про розірвання договору оренди та, наприклад, одночасне стягнення заборгованості по орендній платі.

Доволі часто це звернення до суду орендодавці здійснюють у межах цивільної юрисдикції як до сторони договору оренди – фізичної особи, що в принципі тривалий час вважалося належною процедурою захисту порушених прав власників земель. За таких умов позивач – розпорядник землі та фермер – фізична особа й землекористувач стають учасниками цивільного судового процесу, права та обов'язки яких передбачено ст. 43 та 49 ЦПК.

Проте з 2018 р., в межах судової реформи та через створення нового Верховного Суду України почала формуватися виважена правова позиція щодо необхідності звернення в зазначених ситуаціях саме до господарського суду в межах господарської юрисдикції та спрямування позовних вимог до фермерського господарства, яке як

юридична особа буде відповідачем у справі, оскільки є фактичним користувачем.

Тобто Верховний Суд України виробив позицію, згідно з якою у правовідносинах користування земельною ділянкою для фермерського господарства такого типу відбувається фактична заміна орендаря, й обов'язки землекористувача земельної ділянки переходять до фермерського господарства з дня його державної реєстрації, а тому сторонами у спірних правовідносинах мають бути юридичні особи, тобто вбачається спір господарського судочинства.

У підтримку зазначеного заслуговують на увагу правові позиції, що міститься у постановках Великої Палати Верховного Суду від 13.03.2018 у справі № 348/992/16-ц¹, від 20.06.2018 у справі № 317/2520/15-ц², від 12.12.2018 у справі № 388/1103/16-ц³, у яких зазначено, що можливість реалізації громадянином права на створення фермерського господарства безпосередньо пов'язується з наданням (переданням) йому земельних ділянок для ведення фермерського господарства, що є обов'язковою умовою для державної реєстрації фермерського господарства. Тому врегулювання зазначених земельних спорів у судовому порядку за участю на стороні відповідача орендаря – фізичної особи як сторони договору суттєво порушує права та законні інтереси останнього як неналежного учасника процесу, адже воно може мати наслідком проблеми та значні обмеження для громадянина України.

Висновки

Таким чином, слід мати чітке уявлення про належний склад учасників цивільного процесу, що має особливо важливе значення в питаннях звернення до суду задля вирішення спору – чи це робиться до сторони договору оренди як фізичної особи (фермера), чи до юридичної особи (фермерського господарства), що впливає на визначення

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 13 берез. 2018 р. : справа № 348/992/16-ц, провадження № 14-5цс18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72938814> (дата звернення: 12.09.2019).

² Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 20 черв. 2018 р. : справа № 317/2520/15-ц, провадження № 14-157цс18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75068858> (дата звернення: 12.09.2019).

³ Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 12 груд. 2018 р. : справа № 388/1103/16-ц, провадження № 14-419цс18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78680694> (дата звернення: 12.09.2019).

юрисдикції спору й у разі порушення передбачених законодавством підстав може призвести як до відмови у відкритті провадження, так і до подальшого закриття провадження у справі, а такий процес матиме наслідком незахищеність прав учасників орендних земельних правовідносин, причому як орендарів, гарантії прав яких протиправно буде порушено, так і орендодавців, які, відповідно, не зможуть належно відновити свої порушені права та інтереси.

Тому доречно було б у першу чергу здійснити доктринальне забезпечення цього питання, в тому числі шляхом запровадження «процесуальної безпеки» прав орендарів земельних ділянок, що використовуються для ведення фермерського господарства, у вигляді гармонійного поєднання тлумачення поняття процесуальних гарантій і процесуального забезпечення захисту прав та законних інтересів учасників процесу.

Доречним також є вдосконалення законодавства шляхом внесення змін до чинного земельного, цивільного та господарського як матеріального, так і процесуального права в аспектах чіткого розмежування цивільної та господарської юрисдикції під час розгляду спорів у судовому порядку за позовами органів влади до фізичних осіб – орендарів як сторін договору, проте за фактичного використання об'єктів цих договорів саме юридичними особами – фермерськими господарствами.

Список бібліографічних посилань: 1. Глотова О. В. Правове регулювання правочинів щодо земельних ділянок в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2003. 199 с. 2. Дремлюга К. О. Набуття права оренди земельної ділянки: правове регулювання. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 276–278. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2007_4_43.pdf (дата звернення: 12.09.2019). 3. Ільницька Н. В. Оренда земель сільськогосподарського призначення: правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2001. 21 с. 4. Кулинич П. Ф. Земельна ділянка як об'єкт правових відносин: поняття, ознаки, види. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 215–218. 5. Брунь А. Г. Генезис і поняття договору оренди земельної ділянки. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. С. 356–363. 6. Горпинич О. В. Напрями удосконалення орендних земельних відносин. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 4 (20). С. 35–38. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vbumb_2012_4_6.pdf (дата звернення: 12.09.2019). 7. Вилегжаніна В. В. Актуальні питання передачі об'єкта оренди за договором оренди землі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 34–39. 8. Глотова О. Угоди із земельними ділянками в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 16. С. 563–566. 9. Нежевело В. В. Реалізація прав учасників орендних земельних відносин як предмет теоретичних досліджень. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Т. 10, № 3. С. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.31548/law2019.03.007>.

10. Кирилюк І. М. Оренда землі в системі аграрних відносин України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ, 2010. 20 с.

Надійшла до редколегії 13.09.2019

Nezhevelo V. V. Procedural Guaranteeing of Tenants Rights in Case of Land Use for Farming

The article is primarily aimed at the settlement of practical problematic aspects of realizing the procedural protection of the rights of the participants of leasehold land legal relationships.

In order to protect the procedural rights of individuals during the settlement of land disputes, the author has analyzed legal scientific studies on the realization of the rights of land tenants, who, as ordinary citizens of Ukraine, concluded land rental agreements necessary for them to create and maintain farms. The author has studied the state of scientific doctrine and legal guarantees in the sphere of ensuring the protection of the rights of the participants of leasehold relationships, including procedural one. The main problems and shortcomings of the current legislation on procedural guaranteeing of the rights of tenants of land plots used for farming have been outlined.

It has been emphasized that disputes on the termination of land rental agreements and sometimes the simultaneous collection of rent arrears initiated by the authorities in relation to individuals – the tenants as parties to the agreement have the special status within land disputes, whereas legal entities – farm enterprises actually use the land plots. These disputes are relevant and widespread in the practical field, but at the same time they are hardly protected by the doctrine and are imperfectly protected by the norms of the current legislation, which originates to significant violations of the rights of the participants of leasehold land legal relationships. Thus, starting from 2018, within the framework of the judicial reform and the creation of a new Supreme Court of Ukraine, a prudent legal position began to emerge regarding the need to appeal in these situations to commercial courts within the economic jurisdiction and to file claims against farm enterprises, which as legal entities are the defendant in the case, being the actual user.

Taking into account the above, the author has studied the scientific environment within the aspect of solving the issue of procedural guaranteeing of the rights of the tenants of land plots that are actually used by farm enterprises for conducting this activity. The author has also made an attempt to study the current legislation, focusing on the problematic aspects and gaps that need to be addressed by improving legal regulation.

Key words: participants of leasehold land legal relationships, rights of land tenants, procedural status of tenants, realization and protection of the rights.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК351.741:351.752.2(477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.3.04>

Микола Анатолійович Самбор,

кандидат юридичних наук,

член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України,

Прилуцький відділ поліції ГУНП в Чернігівській області;

 <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>,

e-mail: nikolas783@ukr.net

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Виявлено прогалини законодавства щодо регулювання повноважень органів Національної поліції України, спрямованих на здійснення особами права на свободу мирних зібрань, що негативно позначається на правовому порядку в Україні, який ґрунтується на тому принципі, що органи державної влади, до яких належить Національна поліція України, та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України. Запропоновано низку змін до Закону України «Про Національну поліцію», які заповнюють наявні прогалини законодавства у нормативно-правовому регулюванні діяльності Національної поліції України.

Ключові слова: право на свободу мирних зібрань, здійснення права на свободу мирних зібрань, нормативно-правове регулювання, Національна поліція України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Суспільство, кожен із людей, що виявили намір проживати спільно, боронити власну територію та підтримувати один одного, створили унікальний союз – державу, водночас наділивши її низкою повноважень, від яких ці ж таки люди добровільно відмовилися на користь суб'єкта, що гарантуватиме їм можливість існування, оборони та захисту.

Держава реалізує функції, спрямовані на забезпечення сталості соціального зв'язків у соціумі та підтримання усталених принципів співжиття громадян, які мають забезпечувати охорону та захист соціальних цінностей. Для усвідомлення членами суспільства та громадянами

держави завдань і функцій державних органів, народ як єдине джерело влади безпосереднього чи використовуючи можливості представництва інтересів ухвалює обов'язкові до виконання норми. Надзвичайно гостро, якщо не критично, питання виконання вказаних норм стосується держави, її органів і посадових осіб, покликаних виконувати функції держави, спрямовані на охорону та захист людини, її прав і свобод, гарантуючи свободу розвитку особистості та реалізацію здійснення інтересів людини.

Дослідженню питання нормативно-правового регулювання діяльності органів держави, у тому числі й правоохоронних, зокрема міліції й дещо менше – поліції (зважаючи на нетривалий час її існування), приділялося чимало уваги. Очевидно, що пов'язано це з декількома, на наш погляд, ключовими факторами: 1) необхідністю ефективного здійснення функцій держави стосовно суспільства та суспільних відносин; 2) дотриманням балансу інтересів держави, суспільства й окремої особи; 3) гарантуванням забезпечення охорони та захисту людини, її прав, свобод та інтересів як від самої держави, серед іншого від органів та посадових осіб, так і від інших членів соціуму, зокрема і від зловживання цими правами.

Усі права людини (у тому числі особисті) можна уявити як певні межі, які накладає на себе держава. А це означає, що всі суб'єктивні права – не що інше, як негативний вираз позитивних державних законів [1, с. 30].

Не будучи прихильниками інтервенції держави та її органів у цивільно-правову сферу перебування людини, разом із цим вважаємо, що можливість її втручання, у тому числі необхідного для забезпечення всебічного ефективного здійснення прав, свобод та інтересів суб'єктів, має бути максимально унормована, що забезпечуватиме передбачуваність і прогнозованість дій суб'єктів публічної адміністрації, правову визначеність і справедливість як невід'ємні складові існування верховенства права у державно-правовому та соціальному середовищі.

Стан дослідження проблеми

Питання правового регулювання діяльності Національної поліції стало предметом наукових досліджень ще задовго до моменту заснування цього центрального органу виконавчої влади в Україні. Так, питання правового регулювання кадрового забезпечення Національної поліції висвітлював С. О. Шатрава [2], правове забезпечення управління органами Національної поліції досліджувала О. І. Безпалова [3], правове регулювання діяльності органів Національної поліції із протидії організованій злочинності стало предметом наукових пошуків А. А. Дмитрієва [4] тощо. Однак питання нормативно-правового регулювання повноважень Національної поліції, спрямованих на

забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, не досліджувалося, що зумовлює існування прогалини у правовій доктрині здійснення вказаного права, а також відсутність єдиності правових поглядів, у тому числі репрезентованих у нормативно-правових актах.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження нормативно-правового регулювання діяльності органів Національної поліції України щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань. Мета дослідження досягається вирішенням таких *завдань*: визначення поняття правового регулювання, з'ясування сфери діяльності органів Національної поліції щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, визначених у нормативно-правових актах, які регламентують діяльність поліції; формування нормативно-правового матеріалу, який регулює діяльність органів Національної поліції, та визначення у законодавстві повноважень щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, усунення прогалин нормативно-правового регулювання діяльності органів Національної поліції України із забезпечення права на свободу мирних зібрань.

Наукова новизна дослідження

Комплексно досліджено нормативно-правове регулювання діяльності органів Національної поліції України щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, визначено роль нормативно-правових актів у виконанні повноважень Національної поліції щодо забезпечення здійснення цього права та завдання, що ставляться перед органами поліції.

Виклад основного матеріалу

Розуміння нормативно-правового регулювання діяльності органу державної влади та його всебічне розкриття є можливими за умови теоретичного з'ясування понять правового й нормативного регулювання та його застосування у практиці законотворчості й нормотворчості, а також правозастосування, ефективності вказаної діяльності, спрямованої на якісне врегулювання фактичних суспільних відносин із дотриманням загальноприйнятих принципів права, практичного визнання того, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, права, свободи й інтереси є ключовою цінністю для держави.

«Правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток» [5, с. 488]. О. Ф. Скакун переконливо стверджує, що невід'ємними елементами правового регулювання є сфера та межі. «Сфера правового регулювання – це сукупність суспільних відносин, яку можна і необхідно впорядковувати за допомогою права і правових засобів» [5, с. 490].

«Межі правового регулювання – межі владно-вольового впливу держави в особі її органів на суспільні відносини, поведінку людини» [5, с. 494]. Стосовно нормативно-правового регулювання діяльності Національної поліції щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань відзначимо, що на сьогодні не можемо говорити ані про сферу такого регулювання, ані про межі, оскільки питання врегулювання повноважень органів Національної поліції щодо забезпечення здійснення цього права перебуває поза нормативно-правовим регулюванням.

Як відомо, «нормативне регулювання – це впорядкування поведінки людей за допомогою нормативно-правових актів, розрахованих на їх багаторазове застосування за наявності передбачених ними обставин» [5, с. 495]. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України – «це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку»¹. Указане твердження дублюється й у Положенні про Національну поліцію².

В умовах, коли органи виконавчої влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України та зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України, нормативно-правове регулювання набуває надзвичайно важливого значення не лише для визначення повноважень конкретних органів та їх посадових осіб, а й для суспільства у цілому та кожного його окремого члена як об'єктів впливу органів державної виконавчої влади.

На думку Р. Я. Демківа, «Юридичне регулювання суспільних відносин охоплює не будь-яку владну діяльність уповноважених на те органів і посадових осіб, а лише ту, безпосередня мета якої полягає у встановленні та реалізації певних моделей суспільного розвитку. Таке регулювання забезпечує суспільним відносинам визначеність та усталеність, оскільки встановлене правило, з одного боку, вказує на найбільш доцільну поведінку суб'єктів за цих обставин, а з іншого, – гарантується сприянням, підтримкою й охороною держави з метою безумовного досягнення бажаного результату у суспільних відносинах, врегульованих правом. «Саме в такому аспекті юридичне регулювання

¹ Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII : ред. від 01.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.07.2019).

² Положення про Національну поліцію : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 : ред. від 27.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п> (дата звернення: 15.07.2019).

визначається як специфічна діяльність держави, її органів, посадових осіб і уповноважених на те громадських організацій щодо впровадження суспільних відносин шляхом встановлення юридичних норм і прийняття в необхідних випадках індивідуальних рішень у відповідності з цими нормами, вирішення юридично значимих питань, що виникають у межах таких відносин» [6, с. 21].

Провідними напрямками правового регулювання є: 1) закріплення й охорона нових суспільних відносин; 2) заборона певних суспільних відносин і поведінки; 3) зміна характеру відносин у певній сфері; 4) стимулювання розвитку певних суспільних відносин; 5) сприяння (за допомогою нових законів) виникненню й формуванню нових відносин і суспільних явищ [5, с. 493–494]. Стосовно предмета дослідження маємо відзначити, що суспільні відносини у сфері здійснення права на свободу мирних зібрань мають дві складові: 1) приватно-правову, пов'язану з поведінкою, правами, свободами й інтересами людей, їх груп і суспільства у цілому, на яких поширюється загальнодозвільний тип правового регулювання; 2) публічно-правову, яка охоплює поведінку суб'єктів публічної адміністрації й визначає межі повноважень уповноважених на виконання функцій держави органів та посадових осіб, спрямованих на забезпечення безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань, які підпорядковуються спеціально-дозвільному типу правового регулювання.

Законодавець, визначаючи правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України, у ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію» визначив, що правову основу діяльності Національної поліції становлять Конституція України, міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, Закон України «Про Національну поліцію» та інші закони України, акти Президента України та постанови Верховної Ради України, ухвалені відповідно до Конституції та законів України, акти Кабінету Міністрів України, а також видані відповідно до них акти Міністерства внутрішніх справ України й інші нормативно-правовими акти. Таким чином, законодавчо закріплено коло джерел права, які регулюють повноваження Національної поліції України. Із цього доходимо висновку про те, що нормативно-правове регулювання діяльності органів Національної поліції України, спрямованої на забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, не може здійснюватися за допомогою норм, що містяться в інших джерелах права.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини,

а також інтересів суспільства і держави. У нормах цієї статті дійсно не конкретизується питання визначеності завдання Національної поліції України щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, однак останнє логічно охоплюється сферою поліцейських послуг щодо охорони прав і свобод людини, оскільки право на свободу мирних зібрань є одним із прав людини.

Положення про Національну поліцію не конкретизує питання нормативно-правового регулювання діяльності Національної поліції із забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань. Натомість норма, що міститься у підп. 14 п. 4 Положення про Національну поліцію, конкретизує, що Національна поліція відповідно до покладених на неї завдань уживає заходів із забезпечення публічної безпеки та порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах та інших публічних місцях.

На підставі аналізу норм Закону України «Про Національну поліцію» й Положення про Національну поліцію можемо зробити висновок про те, що нормативно-правове регулювання її діяльності визначає діяльність поліції виключно щодо охорони права на свободу мирних зібрань, яке здійснюється у публічних місцях, тим самим лише в узагальненому вигляді демонструє завдання Національної поліції щодо охорони прав і свобод людини, а конкретизації нормативно-правового регулювання щодо охорони саме права на свободу мирних зібрань немає.

Натомість у підп. 21 п. 4 розділу XIV Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України вказується, що в інформаційній довідці про правопорушення або подію відображаються такі відомості щодо масових заходів (мітинг, пікетування): «час початку й закінчення, ініціатор заходів (громадська організація, профспілка, підприємство), категорія учасників (пенсіонери, студенти, робітники, особи похилого віку тощо), їх кількість, повний зміст вимог та резолюцій, час початку і закінчення блокування проїзду транспорту, як при цьому здійснювався рух, хто з керівників правоохоронних органів та органів державної влади й управління зустрічався з учасниками, чи задокументовано дії організаторів та учасників несанкціонованих заходів, які заходи вжито до порушників, сили і засоби, залучені до стабілізації ситуації»¹. Отже, зазначений нормативно-

¹ Інструкція з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : затв. наказом

правовий акт МВС України вказує на фактичну вимогу збирати інформацію стосовно суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, у тому числі й таку, що не стосується безпосередніх завдань Національної поліції, наприклад вимоги, які адресуються іншим органам влади або навіть недержавним підприємствам, установам та організаціям. З одного боку, наявність такої прогалини правового регулювання діяльності Національної поліції щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань унеможливує ефективне виконання поліцейських послуг, а з іншого, – створює умови для адміністративного розсуду поліцейських, спрямованого на вибір і вчинення дій, які законом прямо не передбачені, однак можуть бути мотивованими необхідністю отримання інформації (превентивної інформації), спрямованої «на запобігання правопорушенням».

Аналогічно згідно з п. 2 Переліку правопорушень та подій, інформація про які подається до центрального органу управління поліції, головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві¹, про проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій, страйків, інших масових заходів із суспільно-політичними та соціально-економічними вимогами, відомості надаються до структурних підрозділів центрального органу управління Національної поліції України чи головних управлінь Національної поліції в областях. Указаний пункт не стосується проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій, страйків та інших масових заходів у супереч вимогам законодавства чи таких, що призвели до порушення нормальної роботи підприємств, транспорту, зв'язку та інших важливих функцій життєзабезпечення або створили загрозу настання таких наслідків, оскільки зазначене питання є предметом п. 1 цього ж Переліку. У такий спосіб центральний орган управління Національною поліцією України запозичує досвід нормативно-правового регулювання МВС України, не переймаючись питанням дотримання

МВС України від 16.02.2018 № 111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18> (дата звернення: 15.07.2019).

¹ Перелік правопорушень та подій, інформація про які подається до центрального органу управління поліції, головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві : затв. наказом Нац. поліції України від 04.07.2018 № 645 : ред. від 27.06.2019. URL: [http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%9D%D0%9F%20645%20-%2004072018%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%97%20%D0%B2%20%D1%80%D0%B5%D0%B4.%20628%20-%2027062019\).doc](http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%9D%D0%9F%20645%20-%2004072018%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%97%20%D0%B2%20%D1%80%D0%B5%D0%B4.%20628%20-%2027062019).doc) (дата звернення: 15.07.2019).

прав і свобод людини й верховенства права, а саме прав, свобод та інтересів суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань та учасників таких мирних зібрань.

А що ж лежить у підґрунті виконання вказаних функцій, який нормативно-правовий акт? Адже у ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» нема жодної згадки про забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зокрема права на свободу мирних зібрань, а нормою ст. 24 Закону України «Про Національну поліцію» виконання інших (додаткових) повноважень може бути покладене на поліцію виключно законом.

Спробуємо розібратись у павутинні нормативного регулювання діяльності органів Національної поліції, спрямованого на забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань.

Зрозуміло, що конституційні норми, які гарантують здійснення цього права, жодним чином не згадують про місце та повноваження органів Національної поліції під час здійснення права на свободу мирних зібрань, хоча, з іншого боку, за певних умов може розглядатись питання необхідності сповіщення органів Національної поліції про намір здійснення права на свободу мирних зібрань, адже Національна поліція є органом виконавчої влади, а саме ці органи є об'єктами відповідного сповіщення. Не дивлячись на те, що Національна поліція України є органом виконавчої влади, ми переконані, що саме місцеві державні адміністрації мають бути відповідними об'єктами сповіщення, оскільки за своєю правовою природою відрізняються від органів Національної поліції за сферою своїх повноважень, спрямованих на забезпечення здійснення прав і свобод людини та громадянина, зокрема права на свободу мирних зібрань. Думається, що відсутність спеціального закону про правове регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань може нівелювати вказане доктринальне обґрунтування.

Під час здійснення суб'єктом його права на свободу мирних зібрань для поліції важливим є уникнення можливих розрізнених (поодиноких) і масових порушень громадського (публічного) порядку, які також можуть призвести до порушення прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, інтересів суспільства та держави. У цьому напрямку важливим є з'ясування настроїв суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань – як окремих їх організаторів, так і ініціативних груп [7, с. 153], що може бути реалізовано шляхом використання поліцією превентивного заходу, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію», – опитування особи. Згідно зі ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію», – опитування особи може опитати особу, якщо існує достатньо підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських

повноважень. Для опитування поліцейський може запросити особу до поліцейського приміщення. Надання особою інформації є добровільним, особа може відмовитися від нього. Перед проведенням опитування особи поліцейський роз'яснює їй підстави та мету застосування поліцейського заходу, якщо це не перешкодить виконанню поліцією повноважень, покладених на неї Законом України «Про Національну поліцію».

Важливим є вивчення місця або території здійснення права на свободу мирного зібрання. Його огляд не може здійснюватися у відповідності до норм Кримінального процесуального кодексу України, а також у відповідності до Кодексу України про адміністративні правопорушення з декількох причин: по-перше, відсутні підстави для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань¹, а у межах адміністративно-деліктного провадження взагалі відсутня така процесуальна дія, як огляд території (приміщення) та місця події. Проаналізувавши норми Закону України «Про Національну поліцію», також виявимо, що там відсутній такий превентивний захід, як огляд території чи приміщення. Як наслідок, доходимо висновку, що поліція не уповноважена на проведення процесуальної дії – огляду місця здійснення права на свободу мирних зібрань у відповідності до Закону України «Про звернення громадян». На жаль, відомчі нормативно-правові акти також не регламентують вказану дію, метою якої є рекогностування території. А саме така процесуальна дія дозволяє визначитися з обставинами здійснення права на свободу мирних зібрань і забезпечити свободу здійснення цього права, а також гарантувати права та свободи третіх осіб.

Крім того, у разі перебування на мирному зібранні осіб, до яких застосовуються положення Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р., рекогностуванню підлягають не лише приміщення, в яких перебуватимуть особи, щодо яких здійснюється державна охорона, а й приміщення, розташовані поряд, а це багатоповерхові приміщення, підвальні приміщення й інші об'єкти. Перш за все зауважимо, що така дія, як рекогностування території органами Національної поліції до

¹ Згідно з ч. 3 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду. Однак за будь-яких обставин огляд місця події, що здійснюватиметься з дотриманням вимог Кримінального процесуального кодексу України, передбачає наявність у події, про яку йдеться, ознак складу кримінального правопорушення. У цьому разі за загальним правилом йдеться про огляд місцевості – місця події, у якій відсутній склад кримінального правопорушення.

повноважень поліції не належить. У контексті сказаного слід зазначити, що самі багатоповерхові будинки перебувають у спільній власності їх мешканців, а тому сьогодні виникла нагальна потреба у необхідності законодавчого врегулювання питання проведення обстеження таких приміщень. Низку перелічених вище заходів можна здійснити виключно спільно з іншими державними органами, зокрема ДСНС. У свою чергу, залучення останніх до проведення таких заходів повинно здійснюватися органами місцевого самоврядування та виконавчої влади, які є координаторами й організаторами забезпечення здійснення права на мирні зібрання. Така координація повинна здійснюватися на основі норм законів України, яких, на жаль, у державі немає.

Такий стан справ призводить до можливого необґрунтованого перевищення повноважень, а також невжиття необхідних заходів, адже в конкретній обстановці, коли існує реальна загроза, важко оперативно оцінити її та, проаналізувавши, встановити всі без винятку необхідні заходи, яких слід ужити для усунення небезпечних причин та умов, що негативно впливають на стан публічного порядку та безпеки громадян. У зв'язку з цим вважаємо, що керівництво МВС України та Національної поліції України має ухвалити та затвердити відповідні протоколи, де будуть визначені дії, яких поліцейські повинні вживати у тих чи інших умовах, які відповідатимуть законодавчим приписам, чинним у країні, спрямованим на забезпечення вільного здійснення права на мирні зібрання.

Маємо зазначити, що чинне законодавство України, яке регламентує порядок підготовки та проведення масових заходів, де презентовані не лише учасники з різних регіонів України, а також які (заходи) збирають учасників та глядачів, що прибувають з інших країн світу, потребує негайного вдосконалення, оскільки наявні проблемні питання забезпечення безпеки глядачів під час спортивно-масових заходів, порушені нами, потребують негайного вирішення, адже це – не лише авторитет органів влади й управління, а безпосередньо безпека наших громадян. Через це постають два напрямки вирішення окресленого питання, а саме: 1) нормативно-правовий; 2) організаційно-прикладний.

Перший напрям подолання цієї проблеми, на нашу думку, має полягати в ухваленні уніфікованого нормативно-правового акта, який чітко регламентуватиме порядок підготовки до проведення заходу, встановлюватиме повноваження організаторів, учасників, спеціальних органів та посадових осіб, що залучаються до проведення заходів і забезпечення безпеки громадян як на підготовчому, так і на практичному етапах його проведення. Крім того, слід зазначити, що цей напрям має охопити ухвалення нормативно-правового акта,

який би передбачав типовий план забезпечення громадського порядку та безпеки громадян під час масових заходів, до якого слід включити приблизні розрахунки сил і засобів, необхідних для забезпечення громадського порядку та безпеки громадян із розрахунку на 100, 1 000, 5 000, 10 000, 50 000, 100 000 глядачів та учасників, з урахуванням місць та об'єктів проведення таких заходів (закритий об'єкт – приміщення, стадіон; відкриті території – майдани, вулиці, сквери, парки – в межах міста, території за межами населених пунктів).

Організаційно-прикладний напрямок має віднайти свою реалізацію в суто виконавчій сфері, пов'язаній із підготовкою та проведенням масових заходів. У цьому разі цілком виправданим з огляду на дотримання вимог безпеки громадян стане наявність обов'язковості прийняття на обслуговування території, де проводитимуться заходи, органом внутрішніх справ, на території оперативного обслуговування якого має відбутися цей захід, що полягатиме у рекогноситуванні території та підписанні акта про стан і можливості забезпечення громадського порядку та безпеки громадян, на підставі якого комісія має ухвалити рішення про можливість проведення заходів [8, с. 132–133].

Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» поліція може застосовувати такий превентивний захід, як застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- та кінозйомки й відеозапису. Більш детально порядок застосування цього превентивного заходу визначено у ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію», де зазначається: «1. Поліція для забезпечення публічної безпеки і порядку може закріплювати на форменому одязі, службових транспортних засобах, монтувати/розміщувати по зовнішньому периметру доріг і будівель автоматичну фото- і відеотехніку, а також використовувати інформацію, отриману із автоматичної фото- і відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні, з метою: 1) попередження, виявлення або фіксування правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб; 2) забезпечення дотримання правил дорожнього руху. 2. Інформація про змонтовану/розміщену автоматичну фототехніку і відеотехніку повинна бути розміщена на видному місці». Отже, законом дозволено здійснювати відеофіксацію під час здійснення права на свободу мирних зібрань, однак обов'язковою умовою такої фіксації є наявність розміщеної на видному місці інформації про здійснення відеозйомки. Зазначене попередження є необхідним з огляду на ч. 1 ст. 307 Цивільного кодексу України, яка зазначає, що фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах

та інших заходах публічного характеру. Такий підхід до відеозйомки має презумпцію дозволу, однак це не означає, що окрема особа чи особи можуть висловити своє заперечення у фото-, кіно-, теле- чи відеозйомці, що зобов'язує припинити зйомку цих осіб.

На жаль, чинне законодавство України не визначає питання подальшого використання цих фото-, кіно-, теле- чи відеозйомки, зокрема недопущення їх використання у приватних цілях, з метою, не пов'язаною із забезпеченням правопорядку під час мирного зібрання, а також строків зберігання таких записів після завершення мирного зібрання. У європейських країнах, зокрема ФРН, передбачається негайне знищення таких записів після завершення мирного зібрання, якщо у таких документах немає необхідності (§ 12 а Закону ФРН «Про зібрання, демонстрації і ходи»).

У разі ж виявлення адміністративних чи кримінальних правопорушень поліцейські зобов'язані діяти у відповідності до норм Кодексу України про адміністративні правопорушення чи Кримінального процесуального кодексу України, а у разі звернення осіб до поліцейських із заявами, що не містять інформації про ознаки адміністративних чи кримінальних правопорушень, а також зверненнями, що належать до повноважень поліції, – діяти відповідно до Закону України «Про звернення громадян» у межах компетенції, визначеної Законом України «Про Національну поліцію», й інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують роботу поліцейських зі зверненнями громадян.

Окрім цього, у невідкладних випадках поліцейській може обмежувати або забороняти рух транспорту та пішоходів на окремих ділянках вулиць та автомобільних доріг. Однак такі обмеження зумовлюються наявністю визначених законом (відповідно ч. 1 та 2 ст. 36 Закону України «Про Національну поліцію») об'єктивних причин (у разі затримання осіб відповідно до закону; під час аварій; під час інших надзвичайних ситуацій), та необхідністю досягнення певної мети (забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони життя і здоров'я людей). Зловживання цим превентивним заходом під час здійснення права на свободу мирних зібрань, коли поліцейські самостійно приймають рішення про обмеження чи перекриття руху транспорту вулицями, зокрема у випадках, коли учасники мирних зібрань з тих чи інших причин виходять на проїжджу частину дороги (наприклад, у зв'язку з великою кількістю учасників і неможливістю майдану вмістити всіх бажуючих), на наш погляд, є недопустимим. Із цією метою органи виконавчої влади або місцевого самоврядування як координатори організації та забезпечення безперешкодного здійснення права на мирні зібрання зобов'язані врахувати такий розвиток мирного зібрання та передбачити своїм рішенням

можливість перекриття руху транспорту за умови перебування в місці проведення мирного зібрання значної кількості учасників і спостерігачів.

Висновки

Норми вказаних законодавчих актів є надто загальними стосовно організації та забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань. Вважаємо, що до ухвалення окремого Закону «Про мирні зібрання» або «Про свободу мирних зібрань» слід внести відповідні зміни до Закону України «Про звернення громадян» як базового законодавчого акта, що регулює порядок організації та розгляду звернень громадян, де треба передбачити такі: 1) зміст звернення про намір проведення мирного зібрання та здійснення права на мирні зібрання; 2) строки подачі такого звернення (сповіщення); 3) спеціальні строки розгляду такого звернення (сповіщення); 4) визначення суб'єкта владних повноважень, який виступатиме координатором діяльності органів влади й управління з підготовки до забезпечення здійснення суб'єктом його права на мирні зібрання. Незважаючи на це, вважаємо, що такі зміни можуть лише тимчасово заповнити наявну прогалину в чинному законодавстві України, а тому залишається нагальним ухвалення Закону України «Про мирні зібрання», що забезпечить не лише декларування права громадян на такі зібрання, а і створить правове підґрунтя для забезпечення здійснення цього права, встановивши відповідні обов'язки органів місцевого самоврядування й органів виконавчої влади, визначить обов'язки суб'єктів права на мирні зібрання щодо недопущення зловживання цим правом, а також створить умови утвердження верховенства права у країні.

Украй важливим є визначення повноважень органів Національної поліції України щодо забезпечення здійснення права на мирні зібрання. У зв'язку з цим необхідно в Законі України «Про Національну поліцію» частину 1 ст. 23 доповнити п. 23¹ такого змісту: «надає висновок про наявність загроз громадському порядку під час мирного зібрання з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей», що відповідатиме конституційній нормі, яка міститься у ч. 2 ст. 39 Конституції України.

Також вважаємо доречним доповнити ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» п. 12 «обстеження приміщень і територій», що зумовить необхідність доповнення Закону України «Про Національну поліцію» ст. 41¹ «Обстеження приміщень і територій», яку слід викласти в такій редакції: «1. Обстеження приміщення чи території полягає у візуальному огляді відповідного приміщення чи території та проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини повідомлення, яке перебуває на розгляді у поліцейських,

виключно з письмового дозволу власника або фактичного володаря.

2. Обстеження публічно недоступних місць може здійснюватися лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, у присутності цієї особи та за участі не менше двох незацікавлених осіб (понятих). Під час такого обстеження особа повинна самостійно показати поліцейському приміщення чи територію.

За результатами обстеження приміщення чи території складається протокол, у якому відображаються всі істотні для розгляду звернення та виконання поліцейських послуг обставини.

Підсумовуючи дослідження, констатуємо, що нормативно-правове регулювання забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань органами Національної поліції України є надзвичайно низьким. В умовах наявного правового регулювання суспільних відносин такий стан негативно позначається як на здійсненні права на свободу мирних зібрань носіями цього права, так і на діях посадових осіб органів Національної поліції України, що може призводити до перешкоджання здійсненню права на свободу мирних зібрань, яке залишається безкарним, а останнє, у свою чергу, призводить до сваволі, яка рано чи пізно зруйнує систему прав і свобод людини. Вважаємо, що нормативно-правове регулювання діяльності Національної поліції України із забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань має бути максимально врегульованим. При цьому регулювання повноважень поліції має здійснюватися не керівництвом Національної поліції України, а найбільш ефективним шляхом на рівні закону.

Список бібліографічних посилань: 1. Прокопов Д. Теоретичне обґрунтування прав людини і громадянина у правовій концепції Б. Кістяківського. *Право України*. 2007. № 3. С. 27–31. 2. Шатрава С. Стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів Національної поліції на сучасному етапі розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 83–87. 3. Безпалова О. Правове забезпечення управління органами поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 111–115. 4. Дмитрієв А. А. Принципи та правове регулювання діяльності органів Національної поліції із протидії організованій злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 164–174. 5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с. 6. Демків Р. Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 34, т. 1. С. 19–23. 7. Самбор М. А. Повноваження поліції щодо забезпечення права на мирні зібрання // Актуальні питання забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 17 листоп. 2017 р.) / МВС України,

Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. С. 152–157. **8.** Самбор М. Особливості охорони громадського порядку та безпеки громадян під час проведення міжнародних спортивно-масових заходів – змагань з мотокросу. *Право України*. 2009. № 8. С. 128–133.

Надійшла до редколегії 10.09.2019

Sambor M. A. Legal Regulation of the Activities of the Bodies of the National Police of Ukraine on Ensuring the Exercise of the Right to Freedom of Peaceful Assembly

Under the conditions set out in Part 2 of Art. 19 of the Constitution of Ukraine of the legal order in Ukraine, according to which state bodies to which the National Police of Ukraine belongs, their officials are obliged to act only on the basis, within the powers and in the manner provided by the Constitution and laws of Ukraine, is usually an important issue regulatory and legal regulation of the activities of the bodies of the National Police of Ukraine on ensuring the exercise of the right to freedom of peaceful assembly. The article examines the legal acts, namely the Law of Ukraine “On the National Police”, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, as well as the departmental regulatory acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Head of the National Police of Ukraine regarding the right to exercise the right to freedom of peaceful assembly.

However, the norms of these acts are too general to organize and ensure the exercise of the right to freedom of peaceful assembly by the National Police of Ukraine. The author believes that the adoption of a separate law on peaceful assembly should be amended accordingly to the Law of Ukraine “On Citizens’ Appeals”, which regulates the authority of the National Police of Ukraine to respond to a message about the intention to exercise the right to peaceful assembly. In addition, the proposed amendments to the Law of Ukraine “On the National Police” will fill in the gaps in the legal regulation of the powers of the National Police of Ukraine to enforce the right to freedom of peaceful assembly.

Key words: right to freedom of peaceful assembly, exercise of right to freedom of peaceful assembly, legal regulation, National Police of Ukraine.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.3.05>

Євген Миколайович Пашенко,

*Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0002-7178-0601>

e-mail: enp_urist@ukr.net

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Зазначено, що насильницька злочинність військовослужбовців зумовлюється як загальними для всієї злочинності детермінантами, так і спеціальними криміногенними факторами. Висвітлено основні детермінанти такої злочинності до яких традиційно відносять економічні, політичні, ідеологічні, культурні, національні, соціально-біологічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, правові тощо. Особливу увагу приділено детермінантам насильницьких злочинів військовослужбовців, які вчиняються під час ведення бойових дій. Зазначено, що усунення цих криміногенних детермінант повинно стати пріоритетним напрямком у запобіганні насильницьким злочинам військовослужбовців.

Ключові слова: насильство, злочинність військовослужбовців, детермінанти злочинності, особа злочинця, жертва злочину, нестатутні взаємини, синдром АТО, запобігання злочинності.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Кримінальне насильство пронизує всі сфери існування суспільства, зокрема і військово. Військовослужбовцями вчиняються як загальнокримінальні насильницькі злочини, так і військові насильницькі злочини. Розробка ефективних заходів протидії таким злочинам неможлива без дослідження криміногенних детермінант. Наша стаття присвячена аналізу детермінант сучасної насильницької злочинності військовослужбовців.

Стан дослідження проблеми

В Україні зазначену проблематику досліджували Г. М. Анісімов, Б. П. Ганьба, О. Б. Ганьба, В. О. Глушков, І. М. Даньшин, О. О. Житний, О. М. Литвинов, Є. Б. Пузиревський, М. С. Туркот, С. О. Харитонов та інші. Зокрема, Б. П. Ганьба й О. Б. Ганьба вивчали детермінанти

військових злочинів, які вчиняються військовослужбовцями прикордонної служби. У працях М. С. Туркота аналізувалися основні криміногенні фактори формування особистості злочинця-військовослужбовця. С. О. Харитонов досліджував кримінально-правову характеристику військових злочинів та особливості кримінальної відповідальності за їх учинення. Однак ученими майже не приділялася увага саме криміногенним детермінантам насильницької злочинності військовослужбовців.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є визначення криміногенних детермінант сучасної насильницької злочинності військовослужбовців та їх особливостей на сучасному етапі.

Для досягнення поставленої мети були виконані такі *завдання*: дослідити основні економічні, політичні, ідеологічні й інші фактори сучасної злочинності військовослужбовців; визначити ступінь негативного впливу засобів масової інформації на свідомість військовослужбовців; охарактеризувати соціально-психологічні фактори насильницьких злочинів, які вчиняються військовослужбовцями; визначити основні фактори, що призводять до виникнення «синдрому АТО» у військовослужбовців, які брали участь у бойових діях на Сході України; проаналізувати недоліки правового забезпечення охорони особи військовослужбовця від протиправних і кримінальних загроз.

Наукова новизна дослідження

Уперше досліджено криміногенні фактори насильницької злочинності військовослужбовців саме на сучасному етапі. Особливу увагу приділено детермінантам цього виду злочинності, які обумовлені бойовими діями на Сході України й іншими негативними соціальними явищами сьогодення. Досліджено проблему «синдрому АТО» як морально-психологічну детермінанту сучасної злочинності військовослужбовців, а також проблему характеристики особистості злочинця-військовослужбовця.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що насильницька злочинність військовослужбовців обумовлюється не лише загальними для насильницької злочинності криміногенними факторами, а і спеціальними, притаманними тільки їй. Дослідники по-різному класифікують детермінанти такого виду злочинності. Так, М. І. Карпенко зазначає, що ці детермінанти залежать від життєвого шляху злочинця-військовослужбовця. Він визначає окремо причини й умови, пов'язані з допризовним періодом, детермінанти, безпосередньо пов'язані з умовами військової служби, та виключно військові детермінанти [1, с. 63].

До комплексу детермінант насильницької злочинності військовослужбовців, як і інших видів злочинності, належать економічні, політичні, ідеологічні, культурні, національні, соціально-біологічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, правові тощо. Розкриємо їх.

Основною економічною детермінантою є матеріальне забезпечення військовослужбовців. Звичайно, воно останнім часом істотно збільшилось, але все одно залишається недостатнім і таким, що не відповідає завданням, які ставить суспільство перед армією та військовослужбовцями. Це у свою чергу впливає на: ефективність бойової підготовки та бойового чергування військовослужбовців; ефективність несення бойової служби; військову дисципліну та кількість конфліктів, які призводять до агресивної (насильницької) поведінки; кількість небойових втрат військовослужбовців; престиж військової служби; ефективність контролю з боку командирів і військових начальників; соціальне розшарування у військовому середовищі.

На наш погляд, політичними факторами насильницької злочинності військовослужбовців є складність і непрофесійність політичної боротьби окремих партій та громадських організацій. Це негативно впливає на морально-психологічний клімат у військових колективах, призводить до конфліктів серед військовослужбовців на політичному та громадсько-політичному ґрунті.

Основна ідеологічна детермінанта насильницької злочинності військовослужбовців – це втрата ідеологічних орієнтирів у суспільстві взагалі та в середовищі військовослужбовців зокрема. Огульне паплюження і критика армії в останні десятиліття призвели до падіння престижу військової служби. Останнім часом у зв'язку з агресією Росії та подіями на Сході України ситуація трохи змінюється, але проблема все одно залишається. Це призводить до: різного роду міжособистісних конфліктів, які вирішуються в тому числі насильницькими способами; самовідновлення злочинів і правопорушень, учинених військовослужбовцями; підвищення рівня латентності таких злочинів (особливо її штучного виду). Істотним криміногенним фактором сучасної насильницької злочинності військовослужбовців є негативний вплив засобів масової інформації.

Щодо культурних детермінант злочинності зазначимо, що більшість військовослужбовців – це молоді люди, які швидко сприймають все негативне та культивують в його міжособистісних і групових відносинах, що відображається в армійському середовищі в умовах проходження служби. Як правило, особи, які вирізняються брутальністю, жорсткістю й агресивністю, мають низький рівень освіти, відстають у духовному та культурному розвитку, правовій культурі.

Помітно знизився моральний рівень випускників військових ЗВО. Велика кількість курсантів вступають на навчання тільки для того,

щоб безкоштовно отримати вищу освіту або позбутися необхідності проходити строкову службу. Багато в чому причиною зниження моральних якостей курсантів є падіння престижу військової професії в суспільстві, що виражається у відносно низькому конкурсі серед вступників.

До криміногенних факторів належать також *національні*. Наша країна є багатонаціональною державою, відповідно Збройні Сили й інші військові формування комплектуються особами різних національностей. На сьогодні найгостріші політичні, економічні, соціальні та морально-психологічні протиріччя винесли на порядок денний складні проблеми національного і територіального характеру, окремі з яких вирішуються в умовах національної нетерпимості та ворожнечі за абсолютної відсутності адекватних антикриміногенних впливів з боку суспільства і держави. Не випадково у виховній роботі командира акцентується на її організації та проведенні з урахуванням національних і психологічних особливостей, рівня освіти та ставлення до релігії кожного військовослужбовця. У цих умовах, природно, злочини, вчинені на національному ґрунті, певною мірою корелюються зі злочинами серед військовослужбовців.

Одним із *соціально-психологічних* криміногенних факторів є те, що, армія, на жаль, перетворилася дійсно на робітничо-селянську. Дуже важко позбавити Збройні Сили від призовників, які мають тавро соціального невдахи. Для цього потрібно загальносоціальні програми патріотичного виховання, навчання, зайнятості, оздоровлення молоді. Тільки за допомогою таких заходів можна змінити кадровий склад військовослужбовців строкової служби.

Соціально-психологічні чинники зумовляються станом здоров'я майбутніх військовослужбовців, *соціально-біологічними* детермінантами. Військкомати для того, щоб виконати плани призову на строкову службу, направляють до військових частин осіб із психічними та психологічними відхиленнями, осіб, обтяжених несприятливою спадковістю, таких, які мали проблеми з дотриманням законності, знятих з різних профілактичних обліків, які зловживали алкогольними напоями і наркотичними препаратами, осіб зі слабкою фізичною підготовкою та дефіцитом маси тіла. У засобах масової інформації наведено такі дані: серед призовників більше 50 % не є придатними до служби за станом здоров'я, ще 38 % мають відстрочки для одержання освіти, інші не можуть проходити службу з родинних обставин або через не зняту чи непогашену судимість. Із 1998 року кількість наркоманів збільшилася в 100 разів (це тільки виявлених).

До зазначених проблем приєднуються психологічні чинники, які виникають безпосередньо під час проходження військової служби за призовом і контрактом: психологічні проблеми, що можуть виникнути

через тривале знаходження в одностатевому колективі; психічні відхилення, які можуть бути результатом виснажливих фізичних навантажень або іноді жорстокого позасімейного чи військового виховання; природна концентрація в лавах військових, як правило, молодих людей, в яких існує проблема професійної реалізації; наявність у минулому проблем із законом, що впливає на свідомість і поведінку військовослужбовця; десоціалізований, дисфункційний характер військового середовища.

Проведення спочатку антитерористичної операції, пізніше операції Об'єднаних сил призвело до появи *нових соціально-психологічних чинників*. В умовах бойових дій на Сході України зростала кількість соціально невлаштованих осіб, які мають досвід бойових дій і психологічні проблеми. Фахівці наголошують, що найчастіше проявляються такі ознаки посттравматичного стресового розладу, як порушення сну і депресія (46 %), прояви тривожності (37,5 %), зловживання алкоголем і вживання лікарських препаратів, невимушені спогади, почуття провини (33,3 %). Все це провокує агресивну або суїцидальну поведінку, загострення почуття безвиході, безперспективності, несправедливості і тривожності. Виникають труднощі із соціальною адаптацією, реінтеграцією, зростає рівень агресивності як відносно себе, так і до оточуючих [2, с. 13].

Останнім часом психологи заговорили про «синдром АТО», під яким розуміють посттравматичний стресовий розлад. Його ознаки визначені на основі дослідження «В'єтнамського», «афганського» та «чеченського» синдромів. Так, американські вчені встановили, що військовослужбовці, які повернулися з В'єтнаму, не знаходили свого місця в мирному житті, і причини були в основному не матеріального плану, а саме соціально-психологічного: суспільство свідомо чи не свідомо відмежовувало таких осіб, робило їх вигнанцями [3, с. 176]. Така ситуація призводить до того, що колишні військовослужбовці починають поділяти оточуючих на своїх і чужих, негативно ставитися до окремих інститутів держави.

Слід зазначити, що насильницькі злочини вчиняються військовослужбовцями навіть під час ведення бойових дій. Це зумовлено низкою специфічних соціально-психологічних детермінант, головними з яких дослідники називають ослаблення факторів соціального контролю; загострення проблем щодо задоволення потреб для існування (їжа, вода, речі тощо); підвищення рівня нервозності населення, зростання рівня конфліктності в міжособистісних стосунках; послаблення моральності тощо [4, с. 28]. Наслідком є вчинення військовослужбовцями насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів.

Організаційно-управлінські чинники військової злочинності зумовлені станом суспільства в країні. Як справедливо наголошує

С. Ю. Поляков, військовослужбовці є невід'ємною частиною нашого суспільства, тому в армійські структури миттєво «переносяться» всі ті проблеми, що притаманні українському суспільству [5, с. 16]. Якщо в суспільстві поширюється фізичне та психічне насильство у протиправних і кримінальних формах, то це впливає на кількісні та якісні характеристики насильницької злочинності військовослужбовців. До організаційно-управлінських чинників злочинності військовослужбовців також можна віднести: вплив молодих професійних офіцерів, зумовлений бажанням належним чином утримувати свою родину; недостатність підготовленого офіцерського складу, відсутність їх авторитету в армії; невлаштованість побуту офіцерів, неналежне грошове забезпечення тощо.

Дотриманню статутних відносин і дисципліни військовослужбовцями сприяють сумлінне та якісне несення служби офіцерами й молодшими командирами, їх турбота про організацію належних умов для побуту та відпочинку підлеглих. Статут наголошує на особистій відповідальності командира за постійну бойову та мобілізаційну готовність ввіреної йому військової частини (підрозділу), за бойову підготовку, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу і безпеку військової служби.

До організаційно-управлінських детермінант слід віднести і недоліки в організації профілактики та запобігання військовим злочинам і здійсненні розслідування таких злочинів. Учені наголошують, що специфічні організаційно-управлінські фактори пов'язані з особливостями проходження військової служби: відносною закритістю військового колективу, небажанням «виносити сміття з хаги», круговою порукою. Складається парадоксальна ситуація, коли у розкритті злочину не зацікавлені ні підлегли, ні військове керівництво.

Правові криміногенні фактори пов'язані з організаційно-управлінськими. Часто дотримання військової дисципліни здійснюється неправовими, нестатутними методами. Військовослужбовці старшого призову жорстко встановлюють свої традиції та правила, основані на психологічному і силовому впливі. Таким чином створюється видимість керованості військового колективу, що влаштовує всіх. Опитування працівників військових прокуратур показало, що приблизно 75 % з них вважають порушення статутних правил відносин між військовослужбовцями традиційним продовженням протиправних форм стосунків у нових якість, започаткованих за межами загальносуспільних відносин. Понад 65 % зазначають, що «дідівщина» можлива тому, що деякі командири вважають її ефективною формою збереження порядку в армії, а отже, приховують такі злочини. Наголошується також, що військова злочинність, у тому числі насильницька, є високолатентним соціально-правовим явищем (так вважають понад

90 % опитаних). У підсумку за таких умов у підрозділі процвітають культ сили, знущання, а отже, самовільні залишення підрозділу, дезертирство, суїциди серед солдатів строкової служби, адже їм ніде шукати захисту.

Зазначені обставини найчастіше встановлюються в ході дізнання та досудового слідства. У зв'язку з цим до військових слідчих потрібно висувати підвищені вимоги. Вони повинні бути висококваліфікованими та незалежними в розслідуванні військових злочинів. Небезпечним явищем, яке не сприяє встановленню фактів учинення насильницьких військових злочинів, є корупція. Як зазначають науковці, головну роль у приховуванні військових злочинів відіграють корупційні зв'язки військових начальників з органами прокуратури. Проведене опитування військовослужбовців строкової служби підтверджує думку, що рівень корумпованості серед військових командирів і начальників є досить високим, як і рівень латентності злочинів та корупційних правопорушень у цій сфері [6, с. 11].

Великою проблемою армії є нестатутні відносини, причинами яких є недостатня захищеність військовослужбовців у військовому колективі, недостатність умов для самоствердження окремих військовослужбовців у підрозділі. Пік цієї протиправної активності припадає на період з 7 до 8 години ранку (час підйому, зарядки, прибирання приміщень, сніданку і після 19 години (час вечері, вечірнього відпочинку та відбою).

Висновки

Сучасна насильницька злочинність військовослужбовців зумовлена низкою факторів, основними з яких є економічні, політичні, ідеологічні, правові, організаційно-управлінські тощо. Під час здійснення заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного й індивідуального характеру слід враховувати те, що вони повинні здійснюватися комплексно, системно та постійно. Без дотримання цих вимог не можна досягти результатів зі зниження рівня насильницьких злочинів, які вчиняються військовослужбовцями в різних сферах їх діяльності.

Список бібліографічних посилань: 1. Карпенко М. І. Причини і запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). *Юридична наука*. 2012. № 10. С. 61–70. 2. Дзьобань О. П. Соціалізація військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Харків, 2000. 16 с. 3. Буряк О. О., Гіневський М. І., Катеруша Г. А. Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 2 (43). С. 176–181. 4. Джужа О. М., Гаркуша А. В. Актуальність

кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (8). С. 27–36. **5.** Поляков С. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України : монографія. Харків : Право, 2012. 256 с. **6.** Давиденко В. С. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 313 с.

Надійшла до редколегії 12.08.2019

Pashchenko Ye. M. The Main Determinants of Military Violent Crime

It has been stated that violent crime of military personnel is conditioned both by general determinants for the whole crime and by special criminogenic factors.

The author of the article has highlighted the main determinants of such crime in details. They traditionally include the following determinants: economic, political, ideological, cultural, national, socio-biological, socio-psychological, organizational and administrative, legal, etc. Their specific features, causes, consequences and mutual influence at the present stage of Ukraine's development have been determined; and certain ways of improving the situation have been specified.

Particular attention has been paid to determinants of violent crimes committed by military personnel during combat operations. The author has indicated on predominance of the socio-psychological nature of crimes in such conditions and the prevalence of certain manifestations of post-traumatic stress disorders among the participants of hostilities in Eastern Ukraine; the author has noted that such disorders have recently been identified by psychologists as "ATO syndrome".

The author has expressed opinion that commission of violent, lucrative and violent crimes by military personnel during combat operations is in many cases a consequence of the influence of specific social and psychological determinants, where researchers name: weakening of social control factors; exacerbation of problems of meeting the needs for existence; increasing the level of nervousness of the population, increasing the conflict level in interpersonal relationships; weakening the morality, etc.

It has been emphasized that the elimination of these criminogenic determinants should be a priority in the prevention of violent crimes by military personnel.

Key words: violence, crime of military personnel, determinants of crime, offender's personality, crime victim, military hazing, "ATO syndrome", crime prevention.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98.06

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.3.06>

Марина Вадимівна Войчишена,

*Донецький юридичний інститут МВС України
(м. Кривий Ріг), аспірант;*

<https://orcid.org/0000-0002-1854-3631>,

e-mail: voychishena.mv@gmail.com

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОВИХ СЛІДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА ФАКТАМИ ОБІГУ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ

Розкрито поняття типових слідів як елементу криміналістичної характеристики методики розслідування кримінальних правопорушень, а також слідової картини цих правопорушень і механізму слідоутворення. Наголошено на наявності взаємозалежностей типових слідів кримінального правопорушення з іншими елементами криміналістичної характеристики – способом учинення кримінального правопорушення, особою правопорушника, обстановкою, знаряддями та засобами вчинення кримінального правопорушення. Виділено типові сліди кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів і методи їх криміналістичного дослідження і фіксації.

Ключові слова: типові сліди, слідова картина, механізм слідоутворення, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Криміналістична характеристика в контексті специфічного виду кримінальних правопорушень – обігу порнографічних предметів, крім предмета злочинного посягання, особи правопорушника й потерпілого, знарядь і засобів учинення кримінального правопорушення, обстановки та наслідків вчинення кримінального правопорушення, містить у собі і такий елемент, як типові сліди кримінального правопорушення. На підставі аналізу наукового доробку з визначення поняття й видів типових слідів кримінальних правопорушень доведено, що ця тема є недостатньо дослідженою стосовно кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів.

Стан дослідження проблеми

Типові сліди кримінальних правопорушень як елемент криміналістичної характеристики методики розслідування вивчався відомими вченими-криміналістами, серед яких Т. В. Авер'янова, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, І. І. Когутич, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, М. В. Салтєвський, А. В. Старушкевич, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін.

В. О. Малярова розглядала питання комплексного дослідження матеріальних слідів для одержання розшукової інформації. Сліди та механізм слідоутворення розглядалися у дисертаційному дослідженні Д. Г. Паляничко як складова криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із дитячою порнографією. На монографічному рівні це питання було висвітлено в межах методики розслідування поширення порнографічних предметів С. В. Хільченком.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є охарактеризувати типові сліди кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів, для чого необхідно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати наукові праці з вивчення типових слідів та слідової картини кримінальних правопорушень, а також механізму слідоутворення; 2) дослідити наявність взаємозалежностей типових слідів кримінального правопорушення з іншими елементами криміналістичної характеристики; 3) визначити типові сліди кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів.

Наукова новизна дослідження

У результаті дослідження виділено типові сліди кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів, а також методи їх виявлення, дослідження та фіксації.

Виклад основного матеріалу

Джерелом інформації про кримінальне правопорушення слугують сліди, які відображаються у змінах у матеріальній обстановці вчинення такого правопорушення. Виявлення, детальне дослідження та фіксація його типових слідів надають інформацію про особу правопорушника та спосіб учинення кримінального правопорушення.

На думку І. Ф. Пантелеєва, сукупність даних про матеріальні сліди злочину, їх особливості та локалізацію – важливий елемент криміналістичної характеристики злочинів [1, с. 374]. Ми не можемо не погодитись із цим твердженням, адже типові сліди кримінального правопорушення як елемент криміналістичної характеристика під час детального дослідження надають важливу інформацію не лише про механізм слідоутворення й особу правопорушника, а і про обстановку вчинення кримінального правопорушення, спосіб, знаряддя та засоби вчинення протиправних дій.

Цей елемент криміналістичної характеристики необхідно розглядати у сукупності з іншими, всебічно досліджуючи доказову базу та показання свідків та очевидців. М. П. Яблоков тісно пов'язує сліди зі способом вчинення правопорушення та зазначає, що велику цінність становлять сліди, що вказують на те, яким чином злочинець потрапив на місце злочину, пішов з нього, подолав різні перешкоди, використав своє службове становище й виконав намічену ціль, які підроблені документи, навички, знання та фізичні зусилля застосував, як намагався (або не намагався) приховати сліди скоєння діяння [2, с. 65].

А. Ф. Волобуєв указує на те, що криміналісти в більшості випадків розуміють під слідом злочину матеріально фіксовані зміни в середовищі, але виділяють інший термін – «слідова картина» як сукупність матеріальних та ідеальних слідів злочину, відбиття в пам'яті людей [3]. У цьому випадку необхідно звернути увагу на матеріальні сліди, які залишають зміни в матеріальній обстановці місця вчинення кримінального правопорушення і здебільшого фіксуються за допомогою протоколу огляду місця події та технічних засобів фіксації інформації (фотозйомка, відеозйомка, схема), а також ідеальні сліди, які являють собою відбиття вчиненого кримінального правопорушення в пам'яті потерпілого, свідків та очевидців події, що фіксується за допомогою протоколу допиту. В. О. Малярова зазначає, що «подія злочину представляє взаємодію особи з оточуючим її середовищем, під час якого утворюються сліди на оточуючих предметах і в пам'яті людей» [4, с. 106].

Під час учинення протиправних дій правопорушник обирає спосіб їх учинення, а також знаряддя й засоби, за допомогою яких взаємодіє з навколишнім середовищем і потерпілою особою, що і являє собою механізм слідоутворення. І. Ф. Герасимов та Л. Я. Драпкін зазначають, що механізм слідоутворення містить у собі відомості про локалізацію слідів, їх ознаки, види, збереження й інші дані, що дозволяють більш ефективно шукати сліди та працювати над ними [5, с. 331].

На практиці типові сліди містять у собі важливу для розслідування інформацію про вчинене правопорушення, а їх дослідження дає змогу планувати подальші слідчі (розшукові) дії. «Слідова картина конкретного злочину – це реальна матеріальна слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає і зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину і особу, яка вчинила його в даній обстановці» [6, с. 421]. Інакше кажучи, типові сліди вчинення кримінального правопорушення – це прояв кримінального правопорушення, що виявляється у вигляді змін в обстановці місця його вчинення та може виражатися однією або декількома категоріями, як-то: 1) зміни в речовій обстановці; 2) сліди-відображення; 3) предмети – речові докази; 4) документи; 5) ідеальні сліди; 6) сліди запаху; 7) сліди-мікрочастини; 8) звукові сліди [5, с. 279]. Серед перелічених

груп типових слідів необхідно звернути увагу на ідеальні сліди, які являють собою «сліди в пам'яті людини» [7, с. 279], а саме показання потерпілого, правопорушника, свідків та очевидців кримінального правопорушення [8, с. 151].

Розглядаючи типові сліди крізь призму кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів, слід звернути увагу, що науковцями не досліджено типові сліди, залишені в результаті поширення порнографічної продукції через мережу Інтернет або ж трансляцію порнографічних матеріалів за допомогою вебкамери в режимі «онлайн», що на сьогодні все більше поширюється серед правопорушників. До таких слідів можна віднести IP-адреси, акаунти у соціальних мережах, поштові скриньки, з яких здійснювались передавання інформації порнографічного характеру або трансляція в режимі «онлайн» через мережу Інтернет, а також транзакції про перерахування грошових коштів за отриману продукцію.

С. В. Хільченко, дослідивши модель злочинної діяльності у сфері поширення порнографічних предметів, залежно від фази злочинної діяльності виділяє такі «натуральні основи слідів»:

- 1) записи, що ведуться особою, яка збирає інформаційні відомості (відображається в особистих документах: записниках, щоденниках, кореспонденції тощо);
- 2) зустрічі осіб певного кола;
- 3) особисті записи, документи;
- 4) угоди купівлі-продажу, перевезення, постачання та ін.;
- 5) документи, що свідчать про замовлення на підприємствах упакування та поліграфічної продукції;
- 6) велика кількість звуко- та відеозаписувального обладнання, витратних матеріалів (чистих касет, компакт-дисків, футлярів тощо);
- 7) примірники, футляри, буклети порнографічних предметів;
- 8) бухгалтерсько-касова документація;
- 9) чорнові записи про продаж, прибутки та витрати;
- 10) наявні значні грошові суми на банківських рахунках [9, с. 46–48].

Хоча Д. Г. Паляничко і не виділяє типові сліди як окремий елемент криміналістичної характеристики, проте вона розглянула це питання в межах даних про наслідки злочинних дій, пов'язаних із дитячою порнографією. На думку автора, «до наслідків злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, належать сліди, що доводять факт створення, виготовлення й поширення предметів дитячої порнографії, зокрема: 1) сліди та предмети, що доводять факт створення предметів дитячої порнографії; 2) сліди та предмети, що доводять факт виготовлення предметів дитячої порнографії; 3) сліди та предмети, що доводять факт поширення продукції дитячої порнографії» [10, с. 94].

Висновки

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що взаємодія правопорушника з місцем учинення кримінального правопорушення, знаряддями та засобами, а також потерпілою особою залишає матеріальні й ідеальні сліди, які під час детального дослідження, фіксації й аналізу надають вичерпну інформацію про правопорушення та особу, яка його вчинила. Типові сліди кримінального правопорушення – це слідова інформація вчинення кримінального правопорушення, яка проявляється у змінах в матеріальній обстановці місця вчинення протиправних дій і пам'яті людей та відображає, в який спосіб правопорушник учинив кримінальне правопорушення, які знаряддя та засоби використовував.

Список бібліографічних посилань: 1. Криміналістика : учеб. / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М. : Юрид. лит., 1988. 672 с. 2. Криміналістика : учеб. / отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2005. 781 с. 3. Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. 504 с. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/424-kriminalstika-volobuv-af.html> (дата звернення: 21.10.2019). 4. Малярова В. О. Комплексне дослідження матеріальних слідів для одержання розшукової інформації про злочинця. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 2001. Спецвип. С. 106–109. 5. Криміналістика : учеб. для вузов / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. М. : Высш. шк., 1994. 528 с. 6. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с. 7. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. 464 с. 8. Войчишена М. В. Криміналістична характеристика як наукова категорія методики розслідування кримінальних правопорушень. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 146–152. 9. Хільченко С. В. Методика розслідування поширення порнографічних предметів : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2008. 152 с. 10. Паляничко Д. Г. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 6-1, т. 4. С. 91–95. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo06/part_4/20.pdf (дата звернення: 01.08.2019).

Надійшла до редколегії 02.08.2019

Voichyshena M. V. Forensic Characteristics of Typical Traces of Criminal Offenses on the Circulation of Pornographic Objects

The article analyzes the scientific researches on definition of the concept and types of typical traces of criminal offenses and establishes that this topic is insufficiently investigated within the criminal offenses of pornographic facts. Accordingly, the purpose of this work is to analyze the scientific studies of typical traces of criminal offenses; study of the interdependence

of typical traces of a criminal offense with other elements of forensic characteristics; determination of typical traces of criminal offenses on the facts of trafficking of pornographic objects.

In the practical activity of detecting, investigating and fixing typical traces of a criminal offense, it provides information about the person of the offender and how to commit the criminal offense. Therefore, this study can serve as a theoretical recommendation for dealing with typical traces of criminal offenses.

According to the results of the study, the interaction of the offender with the place of the criminal offense, tools and means, as well as the injured person leaves material and ideal traces, which in the detailed investigation, recording and analysis provide comprehensive information about the offense and the person who committed it. Typical traces of a criminal offense are trace information of a criminal offense, which manifests itself in changes in the material situation of the place of committing unlawful acts and the memory of people, and reflects how the offender committed the criminal offense, the tools and means used.

In addition, the typical traces of criminal offenses on the facts of trafficking of pornographic objects, as well as the methods of their forensic investigation and fixation are highlighted. The notion of typical traces as an element of forensic characteristics of the methodology of investigation of criminal offenses, as well as emphasized the presence of interdependence of typical traces of criminal offenses with other elements of criminalistic characteristics – a way of committing a criminal offense, the person of the offender, the offense.

Key words: typical traces, trace pattern, mechanism of trace formation, criminal offense, forensic characteristics.

УДК 343.1:65.012.8

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.3.07>

Вадим Миколайович Давидюк,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (докторант);

 <https://orcid.org/0000-0003-4068-9909>,
e-mail: davydiuk.vm@gmail.com

**ЮРИДИЧНИЙ І МОРАЛЬНИЙ БОКИ КОНФІДЕНЦІЙНОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА ОСІБ ІЗ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ**

Проаналізовано законодавче регулювання використання конфідентів в Україні, а також моральний бік конфіденційного співробітництва осіб із правоохоронними органами. Розкрито співвідношення термінів «сприяння» та «співробітництво», які використовуються в оперативно-розшуковому законодавстві. Наведено норми, якими були закріплені концептуальні основи роботи з конфідентами. Проведено порівняльний аналіз ставлення суспільства до конфіденційного співробітництва в окремих країнах. Досліджено морально-етичні підстави для залучення осіб до конфіденційного співробітництва. Доводиться взаємообумовленість моральних та юридичних аспектів конфіденційного співробітництва.

Ключові слова: конфіденційне співробітництво, законодавче регулювання, моральність, оперативно-розшукова діяльність, правоохоронні органи.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Спеціальні сили оперативно-розшукової діяльності вже тривалий час застосовуються для вирішення завдань щодо протидії злочинності, проте практика юридичного закріплення організаційних основ конфіденційного співробітництва осіб із правоохоронними органами є відносно новою як в Україні, так і за її межами. Аналіз спеціальної літератури свідчить, що на сьогодні відповідні юридичні напрацювання не мають сталих традицій і багато в чому визначаються досвідом конкретних країн. Незважаючи на визнання державою використання конфідентів перед суспільством, ставлення до такого явища у громадах є неоднозначним. На нього впливають суспільне виховання, релігійні догми й ідеологічна складова в роботі державних органів. Описане породжує питання, які потребують наукового вивчення.

Стан дослідження проблеми

Проблеми законодавчого регулювання роботи з конфідентами так моральної складової такої діяльності в Україні почали всебічно досліджувати вже після набуття незалежності. Це обумовлено тим, що до

1992 р. в українських правоохоронних органах за інерцією продовжували приховувати сам факт існування конфідентів, а морально-етичні складові залучення громадян до такої діяльності традиційно обґрунтовували виключно з позицій учення марксизму-ленінізму. Через глибоку заідеологізованість цього питання інколи виникав дисонанс між теоретичними положеннями у спеціальній літературі та нормативно-правових актах і фактичним станом справ у територіальних підрозділах правоохоронних органів. З ухваленням Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» ситуація почала змінюватися. Це можна прослідкувати у працях таких науковців і практиків, як О. Бандурка, Б. Бараненко, М. Водько, О. Долженков, В. Захаров, А. Кислий, І. Козаченко, Я. Кондратьєв, В. Некрасов, Д. Никифорчук, В. Оргинський, М. Перепелиця, М. Погорецький, О. Подобний, В. Пчолкін, І. Сервецький, О. Сухачов, В. Тарасенко, В. Шендрик, І. Шинкаренко та ін. Аналіз наукової літератури, проведений Ж. Рос, свідчить, що сьогодні стигматизація осіб, які співробітничать із правоохоронними органами, з боку суспільства є одним з основних напрямів досліджень американських, французьких, канадських, британських і німецьких учених [1, р. 248].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є проведення аналізу законодавчого регулювання використання конфідентів в Україні, а також морального боку конфіденційного співробітництва осіб із правоохоронними органами. Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі завдання:

- проаналізувати законодавче регулювання використання спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності в Україні;
- провести порівняльний аналіз ставлення суспільства до конфіденційного співробітництва в окремих країнах;
- дослідити морально-етичні підстави для залучення осіб до конфіденційного співробітництва.

Наукова новизна дослідження

Робота є однією з перших спроб одночасного осмислення проблеми правового регулювання інституту конфіденційного співробітництва та морального боку цього питання.

Виклад основного матеріалу

Згадки про роботу з конфідентами з'явилися у відкритих нормативно-правових актах України, зокрема в законах і підзаконних актах, після набуття країною незалежності. Таке унормування на той час корелювало із загальною тенденцією до демократизації та необхідністю закріплення відповідних інститутів у законодавстві. Серед іншого українським законодавцем приділяється увага питанням забезпечення прав і свобод людини та громадянина. О. В. Федосова

слушно зауважує, що одним з елементів забезпечення конституційних прав і свобод громадян в оперативно-розшуковій діяльності є її правове регулювання, яке є матеріальною основою юридичних гарантій законності цієї діяльності. У нашому випадку це спеціальні нормативно-правові засоби (норми права та правові санкції), що забезпечують виконання вимог законів і відомчих нормативних актів учасниками відносин, які виникають у сфері застосування спеціальних сил, засобів і методів, а також відновлення їх порушених прав [2, с. 158].

На сьогодні регулювання конфіденційного співробітництва в Україні здійснюється на законодавчому та переважно підзаконному рівнях. І. В. Дмитрієв справедливо наголошує, що законодавчий рівень правового регулювання агентурної роботи характеризується закріпленням у законах інститутів і правових норм, які визначають цілі, завдання й умови використання конфіденційного сприяння громадян у боротьбі зі злочинністю. Норми законів, визначаючи стратегію кримінальної політики, основні завдання, напрями, методи та форми боротьби з порушеннями та кримінальними проявами, опосередковано впливають на правову основу оперативно-розшукової діяльності. Водночас вони містять найважливіші положення, які безпосередньо регламентують систему оперативно-розшукових заходів боротьби зі злочинністю [3, с. 198].

У чинному Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 питання залучення осіб до конфіденційного співробітництва унормовано в декількох статтях. Головними серед них є п. 14 ст. 8, ст. 11 та 13, причому в них для позначення цього процесу використовуються дві дефініції – «сприяння» та «співробітництво».

Один з апологетів науки оперативно-розшукової діяльності В. Г. Бобров у згаданому контексті зауважує, що на нормативно-правовому рівні ці два поняття слід відокремити: «Терміни “сприяння” та “співробітництво” є близькими за суттю, але є неоднозначними за своїм змістом. Перший з них є більш ємним, другий – його складовою частиною. “Сприяння” містить у собі не тільки “співробітництво” осіб з органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, але й інші форми їх залучення до вирішення оперативно-тактичних завдань» [4, с. 80–81].

Адаптоване до вітчизняних реалій визначення поняття «сприяння» пропонує В. І. Отрудько, який розуміє під цим терміном збір та одержання особами, які не є штатними працівниками поліції, оперативно-розшукової й іншої інформації, що становить для підрозділів кримінальної поліції оперативний інтерес, а також передбачає добровільні дії таких осіб з метою здобуття відомостей для подальшого передавання їх оперативному підрозділу або взяття участі в оперативно-розшуковій діяльності чи негласних слідчих (розшукових) діяч,

або надання іншої експертної допомоги у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності [5, с. 279]. Указане визначення корелює з наведеною позицією В. Г. Боброва, підтверджуючи думку, що сприяння є більш широким поняттям відносно співробітництва в контексті оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, у контексті вивчення роботи спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності доцільно використовувати більш вузький термін «співробітництво», який відображає специфіку діяльності таких сил. В. А. Куряков пише, що співробітництво в оперативно-розшуковій діяльності – це негласна форма взаємовідносин громадянина та держави на стійкій (постійній) основі з елементами контрактних зобов'язань [6, с. 227].

В українському законодавстві концептуальні питання використання конфідентів визначено також у ст. 275 Кримінального процесуального кодексу. У контексті цієї норми, на думку О. О. Сухачова, конфіденційність є властивістю взаємодії посадових осіб правоохоронних органів, які мають доступ до інформації про факт і методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій, із громадянами, які негласно залучаються ними до виконання завдань кримінального провадження. Ця властивість НС(Р)Д є різновидом негласності, що виокремлюється на основі об'єкта – факту та змісту відносин між правоохоронцями й особами, які сприяють їм у виконанні службових обов'язків [7, с. 105].

Учений І. І. Мусієнко звертає увагу на деяку недосконалість правової норми, викладеної у ст. 275 КПК України. Якщо розуміти положення цієї норми буквально, то виходить, що використовувати конфідентів можна тільки після початку розслідування та лише в межах здійснення негласних слідчих (розшукових) дій [8, с. 182]. Водночас М. В. Лотоцький переконливо доводить, що використання конфідентів, які визначені як «інші особи» у ст. 275 КПК України, для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема оперативної поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину й інших негласних слідчих (розшукових) дій, якщо це прямо не передбачено законом, без допуску таких осіб до державної таємниці є протизаконним. Здобути таким чином докази не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень, на них не може посилається суд під час ухвалення судового рішення [9, с. 228].

Указане свідчить, що питання конфіденційного співробітництва ще слабо врегульовано на законодавчому рівні, тому потребує вдосконалення. Неодноразово висувалися пропозиції щодо змін чинного законодавства стосовно врегулювання окремих питань конфіденційного співробітництва. Наприклад, І. Р. Шинкаренко та С. М. Мороз

пропонували таке: уточнити зміст ст. 275 КПК України щодо використання інших осіб, з якими уповноважений оперативний підрозділ установив конфіденційне співробітництво; конкретизувати коло осіб, яких можна використовувати під час реалізації ст. 275 КПК України у формі ст. 272; заборонити провокаційні дії з боку інших осіб під час реалізації ст. 272 та 275 КПК України; забезпечити безпеку осіб, які проводять або беруть участь у негласних слідчих (розшукових) діях, із заборобою розголошення факту, методів і результатів їх проведення; надати право слідчому давати доручення оперативному підрозділу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій із використанням конфідентів [10, с. 246].

У вказаних пропозиціях не зовсім переконливим виглядає останній пункт, оскільки оперативний працівник під час виконання доручень слідчого вправі сам обирати методи їх виконання, передбачені законодавством.

Крім Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», питання конфіденційного співробітництва врегульовано також такими нормативно-правовими актами: Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (ст. 2, 3), Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженою спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України та Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1681/5.

Як зазначає Н. В. Павліченко, норми, які регулюють відносини у сфері охорони конфіденційного співробітництва та містяться в оперативно-розшуковій, трудовій, адміністративній, кримінальній, кримінально-процесуальній та цивільно-правовій галузях права, становлять міжгалузевий інститут права, оскільки він забезпечує самостійний регулятивний вплив на відокремлену частину правовідносин [11, с. 62].

Конфіденти надають правоохоронним органам інформацію із середини злочинного середовища, нерідко самі будучи при цьому причетними до протиправної діяльності, тому виникає питання моральної неоднозначності їх використання. З одного боку, вони виступають як ефективне знаряддя протидії злочинності, а з іншого, – самі є правопорушниками. Також досить важливим є факт традиційного засудження в суспільстві осіб, які надають інформацію іншим (в нашому випадку правоохоронним органам) на конфіденційній основі, адже усталені норми поведінки вступають у конфлікт із необхідністю залучення цивільних осіб для вивідання інформації негласним шляхом.

Це пов'язано з непривабленими випадками з біблейського циклу, роботою політичного розшуку тощо. Наслідками засудження конфідентів з боку громади можуть бути остракізм, соціальна стигматизація тощо.

Взагалі ставлення суспільства до конфіденційного співробітництва як такого у світі є різним. Г. Маркс зауважує, що в англосаксонській традиції співробітництво з правоохоронними органами розглядається як добровільна допомога собі та суспільству. На протязі цього дослідник наводить приклади примушування осіб непопулярними або колоніальними урядами окремих країн до конфіденційного співробітництва для виказування осіб зі своєї громади. Такий спосіб роботи з конфідентами, на його думку, спрямовано більше на руйнування, ніж на утвердження нормального суспільного ладу. Також науковець наголошує, що пам'ять про авторитарне минуле в окремих європейських країнах зумовила окреслення певних установок на обмеження співробітництва між поліцією та людьми, і що таке явище менше відчувається у США та Великій Британії [12, р. 327–328].

Продовжуючи розгляд питання, порушеного Г. Марксом, слід відзначити суттєву роль ідеологічної складової в роботі державного апарату, яка впливає на ставлення суспільства до конфіденційного співробітництва. У пострадянських країнах така ідеологічна складова була особливо відчутною та впливала на всі сфери діяльності суспільства. При цьому в багатьох випадках особи, залучені до конфіденційного співробітництва, практично не мали права вибору, що серед іншого негативно позначилося на загальному ставленні громади до такого роду діяльності.

Право вибору є одним із ключових елементів моральності залучення осіб до конфіденційного співробітництва. Невипадково одним із принципів використання спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності в сучасній Україні є добровільність співробітництва. Однак так було не завжди, і це певним чином характеризує справді демократичне суспільство. Незважаючи на це, сучасна агентурна робота великою мірою наслідувала радянські традиції, які збереглися до сьогодні. Крім того, можна простежити також певні історичні паралелі в сучасних реаліях роботи з конфідентами.

Невипадково В. Є. Тарасенко в контексті розгляду проблеми ставлення громадян до конфіденційного співробітництва доходить висновку про наявність ідеологічного підґрунтя, яке його обумовлює. Він пише, що «ідеологічне питання пов'язане не тільки з “радянським спадком” у вигляді тотальної недовіри, ворожості українців до правоохоронних органів, а також до осіб, які з ними співробітничать. Це також питання конкуруючих ідеологій. Держава хоч нормативно закріпила необхідність участі громадян у правоохоронній діяльності,

але, на жаль, зазначені у законах України ... положення щодо громадського обов'язку співпрацювати з міліцією (правоохоронними органами. – В. Д.) неефективно реалізуються на практиці. І держава повинна визнати, що її правоохоронні структури будуть безсилі доти, доки не налагодиться достатня взаємодія з населенням» [13, с. 245].

Певним чином вирішити цю проблему може пропозиція Н. В. Павліченка, який підкреслює, що для конфідентів повинні мати статусний характер такі обов'язки: правомірне виконання громадянського обов'язку або покладених на них повноважень; збереження в таємниці відомостей, які стали їм відомими, а також дотримання конспірації; надання повної та достовірної інформації оперативно-розшуковим підрозділам [14, с. 226].

Важливим аспектом моральності залучення конфідентів до співробітництва є ставлення держави до такої діяльності, адже поряд із засудженням громади наявне таке саме засудження, але вже з юридичними наслідками, яке може відбуватися для конфідента з боку правоохоронних і судових органів. Н. М. Букаєв цілком слушно підкреслює, що конфіденти з одного боку, ризикують «впасти в немилість» злочинного середовища, а з іншого, – бути переслідуваними з боку держави, причому за те, що сама держава їм доручила [15, с. 61]. Указані суперечності неодноразово ставали предметом досліджень як кримінологів, так і фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності.

В. А. Середньов, характеризуючи окремі аспекти морального боку сприяння осіб правоохоронним органам, звертає увагу на такі моменти: саме злочинний світ нав'язав громаді думку, що співпрацювати із правоохоронними органами – погано; оскільки оперативно-розшукова діяльність є видом державної діяльності, то вона призначена забезпечувати реалізацію права та моралі; без використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності не обійтися; тривала відсутність відкритої інформації про оперативно-розшукову діяльність суттєво зашкодила розумінню громадянами потреби в такій діяльності; моральність в оперативно-розшуковій діяльності визначається моральністю суб'єкта, який її здійснює [16, с. 119].

А. М. Кислий, у свою чергу, визначає обумовленість сприяння осіб такими властивостями криміногенного середовища: «прихований характер чинників, що сприяють вчиненню злочинів; латентність зовнішніх механізмів і конкретних результатів значної частини злочинних проявів; поєднання криміногенної активності та конспіративності антигромадської поведінки; велика міра організованості та кримінального професіоналізму, агресивний захист злочинних інтересів; консервативність, соціальна незрілість стосовно оцінювання антикриміногенних чинників і можливостей соціального контролю;

здатність деструктивного впливу злочинних авторитетів на нестійких осіб з їхнього оточення; конформізм групових антисуспільних формувань і, як наслідок, – ігнорування їхніми членами соціальних цінностей, норм і правил поведінки» [17, с. 56].

Ще одним важливим аспектом, який можна з певною часткою умовності віднести до аргументів на користь моральності застосування конфідентів у протидії злочинності, є відповідна фінансова складова. Підрахунки, проведені в межах досліджень, свідчать, що використання конфідентів є одним із найбільш фінансово ефективних методів протидії злочинності [18, р. 318; 19, р. 358; 20, р. 69–70]. І це не дивно, адже незначні, порівняно зі збитками, вкладення в одержання інформації від конфідентів, по-перше, дозволяють попередити ще більшу шкоду, по-друге, сприяють відшкодуванню заподіяних збитків. Очевидно, що описані витрати є набагато меншими порівняно із сукупними витратами на забезпечення роботи додаткових сил поліції (зарплатня, соціальний пакет, технічне оснащення, витрати на утримання інфраструктури тощо).

Висновки

Отже, на нашу думку, використання конфіденційного співробітництва є законним і морально виправданим методом протидії злочинності. Моральні та юридичні аспекти конфіденційного співробітництва є взаємообумовленими. З одного боку, юридичні норми закріплюють моральні установки, які існують сьогодні в суспільстві щодо відповідного явища, а з іншого боку, вони виробляють нові напрямки суспільної поведінки, які впливають на моральні принципи. У наш час концептуальні питання роботи зі спеціальними силами оперативного-розшукової діяльності врегульовані низкою відкритих нормативно-правових актів, але відповідні норми права потребують удосконалення. З моральної точки зору, залучення осіб до конфіденційного співробітництва обумовлено: добровільним характером такого залучення; громадським обов'язком; розглядом відповідного співробітництва як допомоги собі та громаді для їх нормального функціонування; вимушеністю використання конфідентів для попередження та розкриття латентних злочинів; протидією агресивному захисту злочинних інтересів; забезпеченням інтересів суспільства через економію витрат на правоохоронну функцію, оскільки використання конфідентів є більш фінансово ефективним, ніж залучення додаткових правоохоронних сил і засобів.

Список бібліографічних посилань: 1. Ross J. E. Undercover Policing and the Shifting Terms of Scholarly Debate: The United States and Europe in Counterpoint. *The Annual Review of Law and Social Science*. 2008. Vol. 4. P. 239–273. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.law-socsci.4.110707.172416>. 2. Федосова О. В. Теоретико-прикладні питання

забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності правоохоронних органів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4 (55). С. 152–159. **3.** Дмитрієв І. В. Проблеми правового регулювання агентурної роботи оперативних підрозділів податкової міліції. *Форум права*. 2012. № 2. С. 196–204. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_2_33.pdf (дата звернення: 17.02.2019). **4.** Бобров В. Г. О некоторых вопросах законодательного регулирования оперативно-розыскной деятельности. *Полицейское право*. 2005. № 2 (2). С. 75–83. **5.** Отрудько В. І. Актуальні проблеми правового регулювання інституту сприяння громадян оперативним підрозділам у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність». *Форум права*. 2017. № 5. С. 279–283. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1203808>. **6.** Куряков В. А. Участие граждан на доверительной основе в борьбе с коррупционными и иными преступными проявлениями. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D: экономические и юридические науки*. 2016. № 6. С. 222–228. **7.** Сухачов О. О. Поняття негласності в кримінальному процесі України. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 4 (51). С. 101–107. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pppd_2014_4_18.pdf (дата звернення: 17.02.2019). **8.** Мусієнко І. І. Проблемні аспекти оперативно-розшукової діяльності у світлі положень Кримінального процесуального кодексу України. *Проблеми законності*. 2012. № 121. С. 173–183. **9.** Лотоцький М. В. Законність залучення «інших осіб» до участі у негласних слідчих (розшукових) діях (контроль за вчиненням злочину). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2016. № 2. С. 224–229. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nivif_2016_14_35.pdf (дата звернення: 06.06.2019). **10.** Шинкаренко І. Р., Мороз С. М. Проблеми правового регулювання використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвип., ч. 1. С. 243–246. URL: http://apnl.dnu.in.ua/tom_1_2017/60.pdf (дата звернення: 09.06.2019). **11.** Павличенко Н. В. Охрана конфиденциального сотрудничества: проблемы систематизации норм права. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2009. № 2 (8). С. 57–62. **12.** Marx G. T. Undercover in Comparative Perspective: Some Implications for Knowledge and Social Research // *Undercover: Police Surveillance in Comparative Perspective* / eds: C. Fijnaut, G. T. Marx. Boston : Kluwer Law International, 1995. Pp. 323–336. **13.** Тарасенко В. Є. Проблеми суспільного визнання діяльності, пов'язаної із застосуванням агентурного методу при здійсненні ОРД. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 2. С. 243–248. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vlduvs_2010_2_34.pdf (дата звернення: 25.12.2018). **14.** Павличенко Н. В. Сравнительный метод в познании проблем охраны лиц, оказывающих содействие правоохранительным органам (на примере законодательства России, республик Беларусь, Молдова, Казахстан). *Юридическая наука и практика. Вестник Нижегородской*

академии МВД России. 2010. № 2 (13). С. 223–226. **15.** Букаев Н. М. Солюдение конституционных прав и интересов граждан РФ, оказывающих содействие в предупреждении и раскрытии преступлений правоохранительным органам. *Труды Оренбургского института (филиала) МГУОА*. 2015. Вып. 23. С. 60–63. **16.** Середнев В. А. К вопросу о целях, задачах, содержании и необходимости оказания конфиденциального содействия субъектам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность. *Вопросы современной юриспруденции*. 2016. № 2 (53). С. 114–136. URL: <https://sibac.info/conf/law/lviii/47240> (дата звернення: 20.02.2019). **17.** Кислий А. М. Проблеми формування концепції сприяння ОРД у протидії організованим злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 52–58. **18.** Maguire M. Policing by Risks and Targets: Some Dimensions and Implications of Intelligence-Led Crime Control. *Policing and Society*. 2000. Vol. 9, Iss. 4. P. 315–336. DOI: <https://doi.org/10.1080/10439463.2000.9964821>. **19.** Innes M. 'Professionalizing' the Role of the Police Informant: The British Experience. *Policing and Society*. 2000. Vol. 9, Iss. 4. P. 357–383. DOI: <https://doi.org/10.1080/10439463.2000.9964823>. **20.** Dunnighan C., Norris C. The Detective, the Snout, and the Audit Commission: The Real Costs in Using Informants. *The Howard Journal of Criminal Justice*. 1999. Vol. 38, Iss. 1. P. 67–86. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2311.00117>.

Надійшла до редколегії 08.07.2019

Davydiuk V. M. Legal and Moral Aspects of Confidential Cooperation between Individuals and Law Enforcement Agencies

The legislative regulation of using confidants in Ukraine, as well as the moral aspects of confidential cooperation between individuals and law enforcement agencies have been analyzed. Some reasons that contributed to the regulation of confidential cooperation at the legislative level have been revealed in the historical retrospective; the correlation of the terms of "assistance" and "cooperation" used in the operative and search legislation has been demonstrated. It has been substantiated that in the course of studying the activities of special forces of operative and search activity it is advisable to use a narrower term of "cooperation", which reflects the specifics of the activity of such forces. The norms of not secret normative legal acts have been outlined, which enshrined the conceptual bases of work with confidants. The emphasis has been made on the need to regulate not only the rights of the confidants, but also their obligations.

A comparative analysis of the society's attitude to confidential cooperation in different countries has been conducted. The moral and ethical grounds for involving persons into confidential cooperation have been studied. The author has outlined the essential role of the ideological component in the work of the state apparatus, which influences the attitude of society to confidential cooperation. The interdependence of moral and legal aspects of confidential cooperation has been proved. It has been established that the involvement of persons, from a moral point of view, into confidential cooperation is determined by: the voluntary nature

of such involvement; public duty; perception of appropriate cooperation as the assistance to the community for its proper functioning; compulsory use of confidants for the prevention and detection of latent crimes; counteracting aggressive protection of criminal interests; guaranteeing the public interests by saving the costs for law enforcement function, since the use of confidants is more financially effective than attracting additional law enforcement forces and means.

Key words: confidential cooperation, legislative regulation, morality, operative and search activity, law enforcement agencies.

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.3.08>

Анна Олександрівна Наумова,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-4273-8068>,

e-mail: syhovilina@i.ua;

Максим Сергійович Куча,

Харківський науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС України,

відділ вибухотехнічних та пожежотехнічних досліджень;

 <https://orcid.org/0000-0002-9308-9301>

**ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ:
ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАКТИКИ**

Розглянуто проблемні питання призначення та проведення експертизи, обґрунтовано необхідність унормування процесуальної процедури призначення повторної та додаткової експертиз. Проаналізовано практику призначення та проведення вибухотехнічних експертиз, надано рекомендації щодо підготовки експертних об'єктів.

Ключові слова: експертиза, потерпілий, підозрюваний, додаткова експертиза, повторна експертиза, вибухотехнічна експертиза.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Судово-правова реформа в Україні проводиться без виваженої концепції та чіткої доктринальної моделі процесуальної форми здійснення правосуддя. До того ж, поспішні та часто безсистемні реформаторські дії знизили якість кримінального процесуального закону, заповнили його суперечливими концептами і юридичними фікціями [1, с. 10] Так, у результаті ухвалення Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»¹ шкідливі за своїм змістом зміни були внесені до норм про порядок призначення та проведення експертизи в межах відповідного кримінального провадження

¹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : закон України від 15.04.2017 № 2147-VIII.

(зміни до статей 242–244 Кримінального процесуального кодексу України). Означені «законодавчі новели створюють реальні умови для втрати предметів, знарядь, слідів злочину, а також унеможливають здійснення повного, своєчасного та об'єктивного досудового розслідування значної кількості злочинів»¹.

Стан дослідження проблеми

У кримінально-процесуальній науці й експертології досить ґрунтовно вивчались окремі аспекти проблематики призначення та проведення експертиз. Деякі науковці присвячують свої наукові праці проблемам, що виникають в адвокатів (які виступають в статусі захисників, представників потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів) під час реалізації їх повноважень при призначенні та проведенні судових експертиз та пропонують їм звертатися до фахівців, які дадуть висновок [2, с. 45]. Інші досліджують порядок і форму залучення судового експерта у кримінальному провадженні, проблеми, пов'язані з реалізацією права на отримання висновку судової експертизи як стороною захисту, так і стороною обвинувачення [3, с. 84]. Окремі науковці розглядають проблемні аспекти регулювання Кримінальним процесуальним кодексом України питання про залучення експерта стороною захисту [4, с. 28]. Цілоком саушною є думка науковців щодо необхідності вдосконалення нормативного регулювання чинним КПК України деяких питань призначення та проведення судової експертизи, зокрема щодо залучення експерта стороною захисту, визначення компетенції та компетентності експерта стороною захисту, відбирання зразків для експертного дослідження [5].

Названі дослідження вичерпують проблематику призначення та проведення експертизи, вони утворюють фундаментальну базу для їх подальшого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз чинного кримінального процесуального законодавства з питань призначення і проведення експертизи та надання пропозицій щодо його вдосконалення.

Для досягнення мети були поставлені та виконані такі *завдання*:

– проаналізувати чинне процесуальне законодавство з питань призначення та проведення експертизи та визначити проблемні питання процесуального забезпечення прав потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення і проведення експертизи;

¹ Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення деяких положень»: від 19.03.2018 / Голов. наук.-експерт. управління Апарату Верховної Ради України // Верховна Рада України : офіц. сайт. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63658&pf35401=450128> (дата звернення: 14.08.2019).

- розкрити необхідність законодавчої регламентації додаткової та повторної експертизи;
- окреслити проблеми призначення та проведення вибухотехнічної експертизи.

Наукова новизна дослідження

У роботі на підставі аналізу чинного законодавства, слідчої та експертної практики призначення і проведення експертиз сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства, надано рекомендації слідчим, суддям щодо призначення технічної експертизи вибуху.

Виклад основного матеріалу

Принцип рівності учасників судового процесу перед законом і судом (ст. 129 Конституції України) – важливий принцип кримінального судочинства та правосуддя, який забезпечує реалізацію рівних прав кожної зі сторін на збирання і подання до суду доказів.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав (ст. 22 КПК України¹). Однак 15 квітня 2017 р. набув чинності Закон України, яким була скасована процесуальна процедура призначення експертизи сторонами кримінального провадження. Відповідно до вимог ст. 243 КПК України залучати експерта можуть лише суд і слідчий суддя. Зазначена процесуальна процедура призвела до тяганини, втрати об'єктів експертного дослідження, низької якості ухвал слідчого судді, що унеможливило проведення експертизи в установлений термін. Слідчі судді допускають суттєві помилки під час призначення експертиз, зокрема вибухотехнічної експертизи. В ухвалах слідчих суддів мають місце:

- неправильне визначення виду експертизи (замість вибухотехнічної експертизи призначають балістичну, а частіше – товарознавчу);
- невідповідність кількості об'єктів, зазначених у постанові, їх кількості в упаковці;
- невідповідність запитання експерту завданню експертного дослідження та наданим на експертизу об'єктам;
- невизначення порядку зберігання і транспортування таких об'єктів, як вибухові пристрої (боєприпаси) або їх складові частини;
- неправильна постановка запитання щодо придатності використання предмета за призначенням (вибуху).

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : ред. від 11.01.2019.

Слідчі судді не надають до ухвали довідку про категорію небезпечності вилученого об'єкта, яка є обов'язковою при направленні об'єктів для експертного дослідження¹.

Вважаємо, що процесуальна новела позбавила сторони кримінального провадження можливості самостійно залучати експерта, чим суттєво обмежила їх права на самостійне збирання доказів і створила реальні умови для втрати документів, мікрооб'єктів, знарядь, слідів злочину, іншої доказової інформації. *У зв'язку з цим необхідно унормувати у ст. 243 КПК України право сторони обвинувачення та сторони захисту самостійно призначати експертизу.*

Слід зауважити, що після реорганізації Експертної служби МВС України, а саме після виведення зі штатів працівників вибухових технічних відділів та створення Департаменту вибухотехнічної служби Національної поліції України, на практиці виникли проблеми, пов'язані із призначенням та проведенням вибухотехнічної експертизи (технічної експертизи вибуху), участю спеціалістів в огляді місця події, постановкою запитань експерту. Так, деякі слідчі не залучали спеціалістів з вибухової техніки до огляду місця події, порушували вимоги щодо вилучення вибухонебезпечних предметів та пакування вибухових матеріалів, що призвело до втрати доказової інформації; Слідчі судді ставили експерту неправильні запитання, що унеможливило проведення експертного дослідження. У зв'язку з цим пропонуємо криміналістичні рекомендації слідчому судді щодо призначення технічної експертизи вибуху.

У ситуації, коли слідчий суддя призначає технічну експертизу вибуху стосовно факту й обставин вибуху, вибухового пристрою, його реальних і можливих наслідків, він має поставити експерту такі запитання:

- 1) Чи відбувся на місці події вибух вибухового пристрою?
- 2) Чи є пошкодження на предметах оточення місця події слідами вибуху вибухового пристрою?
- 3) Який вибуховий пристрій (вид, конструкція, призначення, принцип приведення в дію) був використаний для здійснення вибуху, виходячи зі слідів на місці події та вилучених під час його огляду предметів?
- 4) Чи є предмети, вилучені з місця події, осколками вибухового пристрою, і якщо так, то якого саме?
- 5) Яка кількість вибухової речовини була підірвана, виходячи з розмірів воронки на місці події? [6, с. 161].

¹ Про затвердження Інструкції про поведження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України : наказ МВС України від 09.07.2014 № 653.

У ситуації, коли слідчий суддя призначає вибухотехнічну експертизу стосовно вибухового пристрою, перед експертом він може поставити такі запитання:

1) Якщо вибуховий пристрій, вилучений з місця події, виготовлено промисловим способом, де (в яких галузях господарства, військової справи тощо) та з якою метою він застосовується?

2) Вибуховий пристрій якого виду застосовано (граната, міна, саморобний вибуховий пристрій тощо)?

3) Чи є предмети, вилучені на місці вибуху, деталями вибухової системи, і якщо так, то якої саме?

4) Чи однакові за конструкцією, матеріалами та принципом приведення в дію вибухові пристрої, виявлені у двох конкретних місцях?

5) Який спосіб виготовлення вибухового пристрою, принцип його дії?

6) Яку вибухову речовину та в якій кількості було використано для вибуху?

7) Який спосіб підризу (електричний, механічний або вогневий) використаний для вибуху, чи застосовувався у вибуховому пристрої сповільнювач (годинниковий механізм, ампула з хімічною речовиною тощо)?

8) Чи є креслення (малюнки), вилучені у певної особи, зображеннями вибухового пристрою або окремих його частин?

9) Чи можливий мимовільний вибух досліджуваного вибухового пристрою під впливом зовнішніх факторів (механічних, термічних, хімічних тощо)? [6, с. 161–162].

У ситуації, коли предметом дослідження є вибухові речовини та продукти вибуху, експерту доцільно поставити такі запитання:

1) Чи є на предметах, вилучених з місця вибуху, сліди (продукти) вибухової речовини, і якщо так, то якої саме?

2) Де досліджувана речовина виробляється і в якій галузі промисловості використовується?

3) Чи могла досліджувана речовина бути виготовлена кустарним способом?

4) Чи мають спільну родову (групову) належність вибухова речовина, виявлена на місці події, та вибухова речовина, вилучена в підозрюваного?

5) Які вибухові речовини та в якій кількості наявні в досліджуваному вибуховому пристрої? [6, с. 162].

На стадії проведення експериментального випробування об'єктів експертизи виникають проблеми, пов'язані з тим, що експерти вибухової техніки позбавлені права самостійно проводити спеціальні вибухотехнічні роботи. Питання про придатність використання предмета за призначенням (для вибуху) вирішується шляхом:

- складання клопотання перед ініціатором (слідчим) проведення експертизи про організацію взаємодії спеціалістів з вибухової техніки з експертами з вибухової техніки;
- визначення в ухвалі слідчого судді механізму взаємодії спеціалістів з вибухової техніки з експертами з вибухової техніки;
- проведення слідчим слідчого експерименту за участі спеціалістів з вибухової техніки й експертів з вибухової техніки для перевірки придатності використання предмета за призначенням (для вибуху).

Вказана процедура є складною, призводить до тяганини або унеможливає проведення експертизи, а тому стадія експериментального випробування об'єктів під час проведення вибухотехнічної експертизи потребує вдосконалення.

Слід констатувати, що в КПК України не унормовано права підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого під час призначення експертизи й ознайомлення з її результатами. Зазначена проблема може бути вирішена шляхом унесення доповнень до глав 3 та 20 КПК. Вважаємо доцільним доповнити главу 3 КПК України *статтею 56-1 «Права потерпілого під час призначення та проведення експертизи»*, в якій унормувати такі права потерпілого, як право заявити відвід експерту; право клопотати про призначення експерта з указаних ним осіб; право просити про постановку перед експертизою додаткових питань; право давати пояснення експерту; право пред'являти додаткові документи; право ознайомлюватися з матеріалами експертизи та висновком експерта після закінчення експертизи; право заявляти клопотання про призначення повторної або додаткової експертизи; право за клопотанням, з дозволу слідчого, бути присутнім під час проведення експертом окремих досліджень і давати пояснення.

Главу 20 КПК України пропонуємо доповнити статтею 242-1, в якій визначити права підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення та проведення експертизи. Зазначену статтю доцільно викласти в такій редакції:

«Стаття 242-1. Права підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення та проведення експертизи

Під час призначення та проведенні експертизи підозрюваний, обвинувачений має право:

- 1) заявити відвід експертові;
- 2) просити про призначення експерта з указаних ним осіб;
- 3) просити про постановку перед експертизою додаткових питань;
- 4) давати пояснення експерту;
- 5) пред'являти додаткові документи, предмети;
- 6) ознайомлюватися з матеріалами експертизи та висновком експерта після закінчення експертизи;

7) заявляти клопотання про призначення повторної або додаткової експертизи;

8) бути присутнім з дозволу слідчого під час проведення експертом окремих досліджень і давати пояснення».

Додержання процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення і проведення експертизи сприятиме всебічності та повноті дослідження доказів. У зв'язку з цим процесуальна регламентація прав підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення та проведення експертизи водночас є реалізацією його права на захист.

Як свідчить практика, на досудовому слідстві мають місце факти, коли висновок експерта є неповним або не досить ясним. Неповнота дослідження може полягати в аналізі експертом не всіх обставин справи або в тому, що експерт дослідив не всі об'єкти. Недостатня ясність висновку може виникати через використання експертом різних неточних термінів, складних спеціальних термінів, відсутність логічного зв'язку тощо. Усунути зазначені прогалини можна шляхом проведення додаткової експертизи. У чинному КПК України відсутні правові норми, які регламентують призначення та проведення додаткової експертизи. У зв'язку з цим доцільно доповнити статтю 101 КПК України пунктом 11, який викласти в такій редакції: *«Якщо висновок експерта буде визнано неповним або не досить ясним, може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому самому або іншому експертові».*

У ході розслідування економічних злочинів, злочинів проти життя та здоров'я особи й інших злочинів, якщо у слідчого виникли сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю або з тим, що висновки експертизи суперечать іншим матеріалам справи, за наявності істотного порушення процесуальних норм, що регламентують порядок призначення та проведення експертизи, слідчий призначає повторну експертизу. Однак чинним КПК України не передбачено порядок призначення та проведення повторної експертизи. Ця проблема може бути вирішена шляхом доповнення статті 101 КПК України пунктом 12 в такій редакції: *«Якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам провадження, чи інакше викликати сумніви в його правильності, може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому (іншим) експертові (експертам)».*

Висновки

Викладене дозволяє зробити надати пропозицій і рекомендацій:

1) унормувати у ст. 243 КПК України право сторони обвинувачення та сторони захисту самостійно призначати експертизу;

2) доповнити главу 3 КПК України статтею 56-1 «Права потерпілого під час призначення та проведення експертизи», в якій унормувати права потерпілого;

3) доповнити главу 20 КПК України статтею 242-1, в якій визначити права підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення та проведення експертизи;

4) унормувати процесуальну процедуру призначення додаткової експертизи в п. 11 ст. 101 КПК України;

5) унормувати процесуальну процедуру призначення повторної експертизи в п. 12 ст. 101 КПК України;

6) рекомендувати слідчим, суддям ставити запитання експерту залежно від об'єктів експертного дослідження;

7) удосконалити стадію експериментального випробування об'єктів під час проведення вибухотехнічної експертизи.

Список бібліографічних посилань: 1. Корнієнко М. В., Тертишник В. М. Принципи права в розв'язанні юридичних колізій. *Suprematija Dreptului = Верховенство права*. 2017. № 2. С. 10–16. 2. Горский В. В., Горский М. В. Участие адвоката в назначении и производстве судебных экспертиз по уголовным делам. *Воронежские криминалистические чтения*. 2017. № 2 (19). С. 45–51. 3. Демидова Є. Є. Деякі проблеми залучення судового експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 46, т. 2. С. 84–87. 4. Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 28–36. 5. Гора І. В. Проблемні питання залучення експерта стороною захисту. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 87–98. 6. Криміналістика. Академічний курс : підручник / за ред. Т. В. Варфоломєвої, В. Г. Гончаренко, В. І. Боярова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

Надійшла до редколегії 01.09.2019

Naumova A. O., Kucha M. S. Appointment and Conduction of Examinations: Legislative and Practical Problems

It has been noted that the problems of procedural guaranteeing of the rights of victims, suspects (accused) in terms of reforming the criminal procedural legislation are relevant during the appointment and holding of the examination and require further research.

The aim of this study is to analyze the current criminal procedural legislation on the appointment and conduction of examination and to develop propositions for its improvement.

The authors of the article have analyzed the existing procedural legislation on the appointment and conduction of examination; have defined the problematic issues of procedural guaranteeing of the rights of victims, suspects (accused) in the appointment and conduction of examination; and have offered the ways to solve them; have substantiated the need for legislative

regulation of additional and re-examination of explosive and technical examination and have provided forensic recommendations to eliminate these problems.

Based on the conducted research, the authors have provided the following suggestions and recommendations:

1) to enshrine the right of the prosecution and defense parties in the Art. 243 of the Criminal Procedural Code of Ukraine (CPC) to independently appoint an examination;

2) to declare it appropriate to supplement Section 3 of the CPC with the Art. 56-1 “Rights of the victim in the appointment and conduction of examination”, which should enshrine the relevant rights;

3) to declare it expedient to supplement Section 20 of the CPC of Ukraine with the Art. 242-1, which should determine the rights of the suspect (accused) in the appointment and conduction of examination;

4) to standardize the procedure for the appointment of additional expertise in paragraph 11 of the Art. 101 of the CPC;

5) to standardize the procedure for the appointment of re-examination in paragraph 12 of the Art. 101 of the CPC;

6) to recommend investigators and judges to determine the expert’s questions depending on the objects of expert examination;

7) to improve the stage of experimental testing of objects in carrying out explosive examination.

Key words: examination, a victim, a suspect, additional examination, re-examination, explosive examination.

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ; ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

УДК [342.951](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.3.09>

Вадим Володимирович Половніков,

кандидат юридичних наук, доцент,

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький);*

 <https://orcid.org/0000-0002-8054-909X>,

e-mail: vpolovnikov@ukr.net

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

На основі аналізу чинного законодавства України, наявних у теорії адміністративного права наукових поглядів щодо змісту понять охорони та захисту державного кордону, безпеки державного кордону, національної і прикордонної безпеки, сфер державного управління охарактеризовано управління у сфері охорони та захисту державного кордону України як підсистему у структурі адміністративно-політичної сфери державного управління та складову забезпечення національної безпеки України. Сформульовано авторські визначення понять «безпека державного кордону України» та «прикордонна безпека України».

Ключові слова: охорона державного кордону, захист державного кордону, безпека державного кордону, прикордонна безпека, національна безпека, державний кордон України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Охорона та захист державного кордону (далі – ДК) є важливими напрямками державної діяльності, яким приділяється особлива увага. На шляху європейської та євроатлантичної інтеграції України, її розвитку як демократичної і правової держави постали чимало проблемних питань, пов'язаних із необхідністю дотримання прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, а також із забезпеченням національної безпеки держави. У зв'язку з появою нових викликів, ризиків, небезпек і загроз, зокрема гібридних, розвитком тероризму та загрозою його поширення територією України рівень забезпечення надійної охорони та захисту ДК визначає рівень забезпечення національної безпеки. Це впливає на погляди науковців, практиків, вітчизняного законодавця на зміст і правову природу діяльності щодо охорони та захисту ДК України. Враховуючи зміст

норм Конституції України, якими визначено, що посадові особи органів державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19)¹, необхідно підкреслити особливу важливість і актуальність таких норм для правового регулювання управління у сфері охорони та захисту ДК України, діяльності відповідних посадових і службових осіб.

Стан дослідження проблеми

Окремі питання охорони і захисту ДК України в розрізі організаційно-правових засад здійснення державного управління та безпосередньо адміністративно-правової організації управління в адміністративно-політичній сфері вже досліджувалися такими вченими, як Г. Атаманчук, Ю. Битяк, В. Богуцький, В. Галуцько, В. Гаращук, С. Гончарук, П. Діхтєвський, Є. Доріна, В. Зуй, А. Коваль, Т. Коломієць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, М. Курко, В. Пилипишин, Г. Пономаренко, С. Стеценко та ін. Деякі аспекти державної діяльності у прикордонній сфері, теоретико-правових засад організації та здійснення оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби (далі – ДПС) України, інтегрованого управління кордоном тощо розглядали О. Ананьїн, С. Голунов, Ю. Дем'янюк, В. Зьолка, М. Кабачинський, С. Каштелян, Д. Купрієнко, В. Кириленко, М. Литвин, О. Мельников, В. Назаренко, А. Притула, О. Ставицький та ін. Однак питання адміністративно-правових засад управління у сфері охорони та захисту ДК України, зокрема характеристики цієї сфери як складової забезпечення національної безпеки України, вивчалися частково.

Мета і завдання дослідження

Метою даної статті є охарактеризувати охорону та захист ДК України як складову забезпечення національної безпеки України. Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*: провести аналіз чинного законодавства України з питань охорони та захисту ДК України; узагальнити існуючі погляди науковців на зміст поняття «національна безпека України» та її складові; визначити законодавче розуміння діяльності щодо охорони та захисту ДК України; сформулювати авторські визначення понять «безпека ДК України» і «прикордонна безпека України»; охарактеризувати діяльність з охорони та захисту ДК України як забезпечення її національної безпеки.

¹ Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : ред. від 21.02.2019.

Наукова новизна дослідження

На основі аналізу чинного законодавства України, систематизації наукових поглядів щодо характеристики державної діяльності з охорони та захисту ДК України й управління у цій сфері сформульовано авторські визначення понять «безпека ДК України» і «прикордонна безпека України», обґрунтовано, що охорона та захист ДК України належать до сфери забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу

З часу прийняття Декларації про державний суверенітет України, якою проголошено державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах¹, питанням кордонів та національних основ державотворення в Україні надається велике значення.

Відповідно до положень Декларації Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення, здійснює захист і охорону національної державності українського народу, здійснює верховенство на всій своїй території. Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканною і не може бути змінена та використана без її згоди. Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць². Недоторканність території України в існуючих кордонах передбачає недоторканність цих кордонів.

Кордони є одним з основних атрибутів держави, вони окреслюють територіальні межі її верховенства, юрисдикційних повноважень щодо вирішення всіх внутрішніх питань забезпечення життєдіяльності населення країни, її національної безпеки тощо. У тлумачних словниках української мови є такі визначення поняття «кордон»: межа, що розділяє території держав [1, с. 420]; границя, рубіж; межа між чим-небудь [2, с. 892]. Законодавче визначення цього поняття наявне у ст. 1 Закону України «Про державний кордон України», відповідно до якого ДК України є лінія та вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору³.

Слід відзначити, що кордони набувають правового статусу ДК тоді, коли здійснено всі визначені для цього процедури щодо його

¹ Декларація про державний суверенітет України : від 16.07.1990.

² Там само.

³ Про державний кордон України : закон України від 04.11.1991 № 1777-ХІІ : ред. від 04.10.2018.

встановлення, оформлення і позначення, у тому числі проведено делімітацію та демаркацію. Важливим є врегулювання цих питань із суміжною країною, результатом чого є укладання відповідних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України.

Деякі науковці переконані, що в сучасних умовах ДК втратили оборонне значення. Наприклад, С. Голунов вважає, що в умовах глобалізації кордони вже не є маркерами територіальних меж держав. Вони не можуть перешкоджати інтернету або супутниковому зв'язку, навіть якщо останні є загрозою національній безпеці [3] (за [4, с. 360]).

Питання безпеки ДК і оборони України набули актуальності у зв'язку з подіями 2014 і наступних років. Якщо раніше йшлося більше про охорону ДК України в межах виконання завдань правоохоронної діяльності, то сьогодні виникла необхідність надійного захисту ДК і оборони країни, забезпечення безпеки ДК і прикордонної безпеки України.

Згідно зі словником російської мови С. Ожегова, безпека – це стан, за якого не загрожує небезпека кому-небудь або чому-небудь [5]. У тлумачних словниках української мови наявні такі визначення: стан, коли комусь або чомусь ніщо не загрожує, не викликає занепокоєння [1, с. 53]; безпечність, безпеченство, безпека [2, с. 83].

Ґрунтуючись на цих тлумаченнях, дуже складно розглядати безпеку ДК як певний ідеальний стан, відсутність будь-яких загроз. Вони існували завжди. Для кожного періоду розвитку держави були характерні свої види небезпеки. За часів Радянського Союзу охорона ДК належала виключно до заходів забезпечення державної безпеки. Так, згідно з юридичним словником 1953 р. державна безпека в СРСР – це система заходів, спрямованих на охорону політичних та економічних основ Радянської соціалістичної держави та її ДК [6].

У сучасній Україні найвищими соціальними цінностями визнаються людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. 3 Конституції України). Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України, «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Відповідно, за логікою сприйняття зазначених вище положень, основу конструкції змісту визначень понять безпеки (ДК, прикордонної, державної, національної тощо) повинна бути перш за все спрямованість на забезпечення безпеки людей, які перебувають або проживають на території України. І лише потім – на забезпечення безпеки суспільства та держави в цілому. Однак сучасні реальні та потенційні загрози не можуть стосуватись виключно людини і не торкатися питань безпеки суспільства та держави. Вони тісно пов'язані й мають комплексний характер.

Так само це проявляється і у сфері охорони та захисту ДК України, особливістю якої є поєднання державної діяльності щодо забезпечення прав і свобод людини (на пересування, відпочинок, вільний вибір місця проживання тощо) із заходами щодо забезпечення її безпеки, безпеки суспільства і держави в цілому у всіх сферах життєдіяльності. Такі заходи серед іншого передбачають використання державою в особі її уповноважених органів (службових осіб) права на застосування примусу (заборон, обмежень тощо). Тобто з метою забезпечення безпеки одних людей держава змушена обмежувати права та свободи інших. Відповідно забезпечення національної безпеки, яка поєднує в собі безпеку людини, суспільства та держави, у сфері охорони та захисту ДК України передбачає забезпечення безпеки існування самої держави, недопущення посягань на недоторканність її території, адміністративно-територіальний устрій, право на самовизначення її суспільства тощо. Тому підсистемами системи забезпечення національної безпеки є забезпечення безпеки держави, безпеки ДК і прикордонної безпеки.

Зв'язок охорони та захисту ДК із забезпеченням державної і національної безпеки України можна простежити за допомогою аналізу норм законодавчих актів. Про «захист» ДК йдеться в Основному Законі України. Відповідно до ч. 3 ст. 17 Конституції України забезпечення державної безпеки і захист ДК України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. У ст. 2 Закону України «Про державний кордон України» закріплено, що захист ДК України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки, а охорона ДК України – невід'ємною складовою загальнодержавної системи захисту ДК.

Згідно із Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» питання захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності ДК України складають основу внутрішньої і зовнішньої політики України. Відповідно до ч. 3 ст. 2 цього Закону принципами, на яких ґрунтується зовнішня політика України, є: повага до територіальної цілісності іноземних держав і непорушності ДК; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність ДК; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам тощо¹.

¹ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : закон України від 01.07.2010 № 2411-VI : ред. від 08.07.2018.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»¹ національна безпека України – це «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». Подібним чином законодавець визначив також зміст понять «державна безпека» та «воєнна безпека», конкретизувавши лише характер загроз: воєнна безпека – це «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз»; державна безпека – це «захищеність ... від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру». На відміну від норм Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», ст. 29 цього Закону визначено, що основою для розроблення стратегій і концепцій, державних цільових програм, у тому числі у сфері захисту та охорони ДК України, є Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України.

Положеннями цих законів визначається специфіка питань, пов'язаних з охороною і захистом ДК України, їх належність як до внутрішньої, так і до зовнішньої політики України і, відповідно, її національної безпеки.

Вирішення проблеми забезпечення національної безпеки є невід'ємною і дуже складною функцією кожної незалежної держави, основною сферою діяльності її політичних і державних інститутів. Сьгодні серед фахівців існує певна єдність стосовно того, що національна безпека є досить складним соціально-політичним явищем. Головними об'єктами національної безпеки є: особа, її права та свободи; суспільство, його матеріальні та духовні цінності; держава, її конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність [7, с. 6–7].

На нашу думку, проблема визначення змісту терміна «безпека України» (її громадян, суспільства, держави), який у сучасному розумінні виступає у вигляді поняття «національна безпека», пов'язана з тим, що ним поняттям охоплюється велика кількість підвидів безпек, воно використовується як комплексне узагальнююче поняття. Поділ на види безпек умовний і здійснюється для кращого розуміння характеру загроз, зручності пояснення, організації та спрямування заходів протидії таким загрозам. Адже всі загрози, які походять із-за кордону чи з території України, посягають на підвалини безпечного існування самобутнього національного державного устрою України й усіх сфер життєдіяльності її суспільства та громадян.

Досить поширеним є поділ національної безпеки на два взаємопов'язані види: внутрішню та зовнішню. «Внутрішня безпека – це

¹ Про національну безпеку України : закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII.

міра (рівень, ступінь) захищеності національних інтересів від загроз, джерелами яких є процеси, явища, події тощо, а також дії (бездіяльність) юридичних та фізичних осіб, які знаходяться на території держави і перебувають під її юрисдикцією» [8, с. 6]. Зовнішня безпека – це «також міра (рівень, ступінь) захищеності національних інтересів від загроз, але джерелами їх є процеси, явища, події тощо, дії (бездіяльність) юридичних та фізичних осіб, які знаходяться поза межами території держави і не підпадають під її юрисдикцію» [8, с. 6]. Основою такого поділу є територіальні кордони між державами. В умовах глобалізації межа між внутрішньою та зовнішньою безпекою є нечіткою, розмитою, а багато загроз (міжнародний тероризм, наркобізнес, екологічні та природні катастрофи) мають не одне джерело. Із практичної точки зору такий поділ є досить корисним, оскільки акцентує на тому, що забезпечення внутрішньої безпеки потребує зовсім інших методів і способів, ніж забезпечення зовнішньої безпеки [7, с. 11–12].

У зв'язку з цим доцільно розглянути поняття «прикордонна безпека України» та «безпека ДК України», які є складовими національної безпеки і межують із зовнішньою та внутрішньою безпеками.

Як зазначає С. Голунов, змістом прикордонної є найважливіші проблеми так званої м'якої безпеки: боротьба із транскордонною злочинністю, незаконною міграцією й тероризмом. Він вважає, що на тих кордонах, через які проходять найбільш інтенсивні інформаційні потоки, практично жодна з цих проблем не може бути ефективно вирішена. Системи охорони кордонів можуть перешкоджати лише невеликій частині нелегальних потоків. Однак роль прикордонної безпеки не можна оцінити за допомогою формальних кількісних критеріїв через те, що вона містить у собі багато невимірних аспектів, що пов'язані з іміджем влади та держави. Тому її слід розглядати як прийнятний для правлячої еліти та суспільної думки певної країни стан захищеності меж її території від небезпечних транскордонних потоків і умов, що припускають, як правило, серйозне порушення територіальної цілісності держави й установленого прикордонного режиму [3] (за [4, с. 360–361]).

Таке визначення не може бути повноцінним і об'єктивним, тому що не враховує всіх видів загроз, в тому числі воєнного характеру, спрямованих на захоплення території чи зміну проходження ДК. Протидія цим загрозам відображає зміст поняття «забезпечення національної безпеки».

Сформульоване Ю. Дем'янюком поняття «прикордонної» безпеки розкриває її як складову національної безпеки, що характеризує такий ступінь захищеності територіальної цілісності й суверенітету держави, усіх сфер громадського життя та людської діяльності, прав і свобод громадян у прикордонному просторі, за якого досягається

своєчасне виявлення, запобігання, нейтралізація реальних (потенційних) внутрішніх і зовнішніх загроз (реальних небезпек), а також забезпечується сталий розвиток прикордонних територій, транспарентність ДК для здійснення транскордонної діяльності й подорожування осіб [9, с. 660] (за [4, с. 361–362]).

На думку Д. Купрієнка, «прикордонна безпека – це складова національної безпеки, яка має внутрішній та зовнішній виміри, що дає підстави говорити про її системний характер». Науковець вважає, що «під поняттям “забезпечення прикордонної безпеки” слід розуміти систематичну діяльність державних органів, суспільних інститутів і окремих громадян, спрямовану на надійний захист національних інтересів країни від зовнішніх і внутрішніх загроз, що виявляються в прикордонній сфері, і ефективна протидія їм. Головним призначенням забезпечення прикордонної безпеки є створення й підтримка необхідного рівня захищеності життєво важливих інтересів, який би створював сприятливі умови для розвитку особистості, суспільства й держави й виключав небезпеку підриву суверенітету держави, зокрема України, ослаблення її ролі й значення як суб'єкта міжнародного права, обмеження її здатності реалізовувати національні інтереси в прикордонній сфері» [4, с. 362].

М. Литвин розглядає прикордонну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави в її прикордонній сфері, за якої суспільству, державі й особі не завдається шкоди, а, навпаки, створюються умови для реалізації їхніх інтересів, пов'язаних зі свободою пересування через ДК, оперативно виявляються та припиняються правопорушення, здійснюється протидія загрозам національній безпеці на кордоні та планомірна діяльність з усунення причин їх виникнення. У суто політичному сенсі прикордонна безпека – це стан гарантованості суверенітету, територіальної цілісності, цивільних прав і свобод особи у прикордонній сфері [10, с. 16].

Отже, «прикордонна безпека» є поняттям більш дослідженим, науковці зазвичай розглядають її як складову національної безпеки.

Термін «безпека ДК» у правових актах уперше вжито в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 25.04.2002 «Про зміцнення безпеки державного кордону України у контексті боротьби з міжнародним тероризмом, нелегальною міграцією та наркоторгівлею», введеного в дію указом Президента України від 11.06.2002 № 532/2002. У подальшому Закон України від 19.06.2003 № 964-IV «Про основи національної безпеки України» виділив воєнну сферу та сферу безпеки ДК України як одну зі сфер державної політики з питань національної безпеки України. Сьогодні цей термін активно вживається законодавцем.

Відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015, розвиток ДПС України як військового формування має забезпечити ефективну реалізацію політики безпеки у сфері захисту та охорони ДК України, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, в тому числі шляхом створення системи інтегрованого управління безпекою ДК України¹.

Якщо Концепцією розвитку ДПС України на період до 2015 року, схваленою указом Президента України від 19.06.2006 № 546/2006, розвиток цієї служби було спрямовано на захист національних інтересів на ДК, а, основою діяльності передбачалася сучасна інтегрована система охорони ДК і суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні², то у Стратегії розвитку ДПС України, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1189-р, активно використовуються категорії: «у сфері безпеки ДК», «система інтегрованого управління безпекою ДК», тощо. Відповідно до положень Стратегії розвиток ДПС України серед іншого сприятиме створенню нової системи захисту ДК з Російською Федерацією й іншими суміжними державами як гарантування державного суверенітету та забезпечення національної безпеки, підвищенню ефективності реалізації державної політики у сфері безпеки ДК. Серед основних завдань Стратегії – створення системи інтегрованого управління безпекою ДК³.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про національну безпеку України» ДПС України є правоохоронним органом спеціального призначення, що реалізує державну політику у сфері безпеки ДК України й охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

З урахуванням зазначеного слід констатувати, що охорона та захист ДК України, забезпечення безпеки ДК є окремими сферами державного управління, хоча інколи використовується в поєднанні з державною або воєнною безпекою. Чинним законодавством України ця сфера віднесена до сфери безпеки й оборони.

Не має єдиного підходу до цієї категорії також у теорії адміністративного права. Так, наприклад, С. Стеценко ДК, його охорону і захист розглядає як складову сфери національної безпеки, а ДПС

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015.

² Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року: указ Президента України від 19.06.2006 № 546/2006.

³ Про схвалення Стратегії розвитку Державної прикордонної служби: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1189-р.

України – одним із суб'єктів державного управління у сфері національної безпеки спеціальної компетенції [11, с. 531–536]. Ю. Пирожкова серед адміністративно-правового регулювання в адміністративно-політичній сфері виділяє адміністративно-правове регулювання у сферах національної безпеки й охорони ДК [12, с. 348]. У підручнику «Адміністративне право» за редакцією Ю. Битяка, В. Гарашука та В. Зуй зазначено, що до сфери адміністративно-політичної діяльності відносять такі галузі, як оборона, безпека, внутрішні справи, закордонні справи, юстиція [13, с. 458]. Г. Пономаренко охорону та захист ДК України розглядає як напрямок забезпечення внутрішньої безпеки [14, с. 292, 294].

Отже, безпека ДК – це захищеність його недоторканності й, відповідно, непорушності його проходження, позначення, порядку утримання, перетинання, провадження робіт на ньому. Прикордонна безпека є складовою національної безпеки України і передбачає безпеку ДК, захищеність державного суверенітету і територіальної цілісності України в межах існуючих кордонів, інших життєво важливих національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз у сфері прикордонної діяльності (на ДК й у прикордонному просторі).

Здійснюючи охорону і захист ДК, Україна захищає недоторканність своєї території в існуючих кордонах, свій державний суверенітет, незалежність, державність, верховенство на всій території, право на самостійне визначення адміністративно-територіального устрою, на утворення національно-адміністративних одиниць тощо. Посягання на недоторканність ДК України, спроби незаконної зміни його проходження і тощо є загрозами безпеці ДК, прикордонній, державній і національній безпекам України. Здатність компетентних органів протистояти можливим викликам, ризикам, небезпекам і загрозам у сфері охорони та захисту ДК визначає ступінь його захищеності та безпеки. Відповідно охорону та захист ДК можна охарактеризувати як складову забезпечення національної безпеки України.

Висновки

Забезпечення національної безпеки України, у тому числі безпеки ДК і прикордонної безпеки України, – одне з найважливіших, найскладніших і багатоаспектних явищ сучасного суспільного та політичного життя. Охорона та захист ДК забезпечують безпеку ДК України і прикордонну безпеку України. Прикордонна безпека, у свою чергу, є елементом (окремою підсистемою) національної безпеки України. Визначення понять «безпека ДК» і «прикордонна безпека» України необхідно закріпити на законодавчому рівні.

Список бібліографічних посилань: 1. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2008. 1008 с. 2. Новий тлумачний словник української

мови: 200 000 слів : у 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Вид. 2-ге, випр. Київ : Аконіт, 2008. Т. 1 : А–К. 926 с. **3.** Голунов С. В. Погранична безпека: проблема концептуалізації. *Вестник Волгоградского государственного университета*. 2007. Вып. 12. С. 78–89. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pogranichnaya-bezopasnost-problema-kontseptualizatsii> (дата звернення: 06.07.2019). **4.** Купрієнко Д. А. Основні поняття та категорії у сфері забезпечення прикордонної безпеки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Військові та технічні науки*. 2014. № 1 (61). С. 357–368. **5.** Ожегов С. И. Словарь русского языка : 57 000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. 14-е изд., стер. М. : Рус. яз., 1983. 816 с. **6.** Юридический словарь / С. Н. Братусь, Н. Д. Казанцев, С. Ф. Кечекьян и др. М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. 788 с. **7.** Смолянук В. Ф., Деменко О. Ф., Прибутько П. С. Основи національної безпеки України : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2017. 140 с. **8.** Ситник Г. П. Національна безпека України в контексті нових викликів і загроз : навч.-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2015. 56 с. **9.** Дем'янюк Ю. А. Прикордонна безпека: концептуальний підхід до дефініції поняття. *Гілея: науковий вісник*. 2012. Вип. 67. С. 656–661. **10.** Литвин М. М. Основи інтегрованого управління кордонами : курс лекцій. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. 368 с. **11.** Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2008. 624 с. **12.** Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломoeць. Київ : Істина, 2009. 480 с. **13.** Адміністративне право : підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с. **14.** Пономаренко Г. О. Управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави: адміністративно-правові засади : монографія. Харків : ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. 448 с.

Надійшла до редколегії 11.07.2019

Polovnikov V. V. Protection and Control of the State Border as a Component of Ensuring National Security of Ukraine

The issues of borders and national foundations of state formation are of great importance in Ukraine. Ukraine is developing within the existing borders on the basis of use by the Ukrainian nation of its inalienable right for self-determination, provides the safeguard and protection of the national statehood of the Ukrainian people, and takes the lead on its territory. The inviolability of the territory of Ukraine within the existing borders implies the inviolability of these borders.

The aim of this article is to characterize the safeguard and protection of the state border of Ukraine as a component of ensuring of the national security of Ukraine.

The safeguard and protection of the state border are one of the important types of state activity.

They are of particular relevance and importance in modern conditions after the events of 2014 and subsequent years. Earlier, the issue was the safeguard of the state border of Ukraine

within the framework of law enforcement activities, but today, the issues of safeguard and reliable protection of the state border, ensuring the security of the state border and cross-border security of Ukraine are considered as important components of the country's security and defence.

In the scientific literature the content of governance in this area being considered differently. In particular, as a separate subsystem of public administration in the administrative and political sphere at the level with the management of state or military security and defence, components of national or internal security of Ukraine, etc. There is no single point of view on this matter in the theory of administrative law.

Based on the analysis of the current legislation of Ukraine, the content of the concepts of national and border security of Ukraine, scientific views, available in the theory of administrative law, the author concluded that the safeguard and protection of the state border ensure the safety of the state border of Ukraine and cross-border security of Ukraine. Cross-border security, in its turn, is an element (separate subsystem) of Ukraine's national security.

Security of the state border – is protection of its inviolability and, accordingly, stability of its passing, designation, order of supply, crossing, maintenance, etc. Any violations of the state border regime must be decisively suppressed. Cross-border security – is a component of national security of Ukraine and provides security of the state border, protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine within existing borders, other vital national interests of Ukraine from external and internal threats in the field of border activity (at the state border and cross-border space).

Key words: control of the state border, protection of the state border, security of the state border, cross-border security, national security, state border of Ukraine.

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ

Бугайчук К. Л. Особливості застосування положень статті 154 Кодексу України про адміністративні правопорушення (науково-методичні роз'яснення) / К. Л. Бугайчук, О. В. Федосова ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Н.-д. лаб. з проблем протидії злочинності. – Харків : ХНУВС, 2019. – 62 с.

У науково-методичних роз'ясненнях висвітлено особливості застосування органами та підрозділами Національної поліції України положень статті 154 КУпАП. Досліджено проблемні питання оформлення відповідних адміністративних справ, проаналізовано судову практику за зазначеними проступками, на підставі чого сформульовано практичні рекомендації щодо застосування положень зазначеної статті в практичній поліцейській діяльності.

Для працівників органів та підрозділів Національної поліції України, інших правоохоронних органів, викладачів, ад'юнктів, курсантів, слухачів ЗВО МВС України та інших закладів освіти юридичного спрямування.

Вогнева підготовка : навч. посіб. / авт.-уклад.: В. В. Федоров, П. В. Пістряк, А. Ф. Бальва, І. С. Луценко, В. В. Чумак ; за заг. ред. В. В. Федорова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. воєн. підгот. ф-ту № 3. – Харків : ХНУВС, 2019. – 256 с. : [кольор. іл]. – ISBN 978-966-610-239-6.

Навчальний посібник відповідає вимогам нормативних документів, наказам МВС і Національної поліції України, тематичному плану й робочій програмі з дисципліни «Вогнева підготовка». Він відображає найважливіші питання вогневої підготовки працівників поліції та може використовуватись для підготовки до практичних занять і залків з цієї дисципліни та самостійного навчання.

Для практичних працівників поліції, постійного та перемінного складу Харківського національного університету внутрішніх справ.

Дії працівників поліції під час виборчого процесу в Україні : метод. рек. / [кол. авт.-уклад.: Бакумов О. С., Безпалова О. І., Гудзь Т. І. та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2019. – 82 с.

Рекомендації розроблено з метою організаційно-правового забезпечення діяльності органів та підрозділів Національної поліції України під час виборчого процесу в Україні, в рамках реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р. Розглянуто загальні положення виборчого процесу в Україні, окрему увагу звернуто на вибори Президента України у 2019 році, охарактеризовано функціональні обов'язки працівників поліції під час виборчого процесу, проаналізовано алгоритм дій працівників поліції під час виборчого процесу, здійснено аналіз адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення виборчого законодавства.

Електроніка та схемотехніка : навч. наоч. посіб. / М. В. Мордвинцев, Ю. В. Гнусов, К. В. Садовий, В. М. Пересічанський ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2019. – 72 с.

Навчальний наочний посібник містить схеми типових елементів електронних пристроїв, що вивчаються в дисципліні «Електроніка та схемотехніка».

Призначений для використання як основний графічний матеріал на лекціях та практичних заняттях з курсантами та студентами.

Мій університет: спогади викладачів і працівників ХНУВС (До 25-річчя створення університету) / редкол.: Д. В. Швець (голова), О. М. Бандурка, С. М. Бортник та ін. ; упоряд.: О. М. Бандурка, В. А. Греченко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Майдан, 2019. – 292 с. – ISBN 978-966-372-750-9.

У мемуарах викладачів і працівників ХНУВС розповідається про становлення Харківського національного університету внутрішніх справ та долі тих, хто працював у ньому в різні роки, про їх здобутки та враження.

Сердюк О. О. Молодь та наркотики – 2018 : За результатами соціологічного моніторингу розповсюдження хімічних та нехімічних форм залежності серед молоді м. Харкова 1995–2018 років : [наук. звіт] / Сердюк О. О., Базима Б. О. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Н.-д. лаб. з проблем протидії злочинності. – Харків : ХНУВС, 2019. – 48 с. – DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.23416.49926/2>.

Представлено результати моніторингу, який проводиться з 1995 року Харківським національним університетом внутрішніх справ (науково-дослідною лабораторією з проблем протидії злочинності) за підтримки Соціологічної асоціації України, Ради ректорів вищих навчальних закладів Харківського регіону, Харківського університетського консорціуму, Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації, зокрема в рамках Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку в Харківській області на 2018–2019 роки. Проаналізовано ключові показники розповсюдження споживання алкоголю, тютюну та наркотиків у молодіжному середовищі. Науковий звіт містить емпіричні дані щодо хімічних та нехімічних форм залежності, азартних ігор, використання комп'ютера та інших технічних приладів, а також структури дозвілля молоді.

Для працівників освіти, правоохоронних органів, медиків, науковців і всіх, кого цікавлять питання профілактики залежної поведінки.

Запрошуємо читачів ознайомитися також з іншими виданнями, підготовленими працівниками Харківського національного університету внутрішніх справ. Матеріали про них розміщено на бібліотечному порталі Університету (<http://lib.univd.edu.ua>) і на університетському сайті (<http://univd.edu.ua>) в розділі «Новини».

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

*До відома наукової громадськості!**

У період з 29 травня по 24 вересня 2019 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

31.05.2019 – IV міжнародна науково-практична конференція «**Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України**»;

31.05.2019 – круглий стіл «**Використання спеціальних технічних і програмних засобів в правозастосовчій діяльності**»;

05.06.2019 – круглий стіл «**Сучасні проблеми та тенденції розвитку українського конституціоналізму**»;

07.06.2019 – круглий стіл «**Актуальні проблеми трудового, господарського та екологічного права**»;

26.06.2019 – круглий стіл, присвячений відзначенню 23-ї річниці Конституції України;

03.06.2019 – семінар «**Кінологічна служба Національної поліції України: стан та перспективи**»;

17.06.2019 – семінар «**Особливості невербальної поведінки**»;

29.09.2019 – семінар «**Застосування законодавства про кримінальні проступки**»;

12.09.2019 – круглий стіл «**Криміналістична техніка: сучасний стан та перспективи удосконалення**»;

16.09.2019 – круглий стіл «**Мовна культура сучасного суспільства. Міжнародний етикет**»;

17.09.2019 – семінар «**Використання спеціальних знань під розкриття та розслідування злочинів**»;

18.09.2019 – семінар «**Кінологічний центр ГУНП в Харківській області: стан та перспективи**»;

23.09.2019 – Інформаційно-роз'яснювальний семінар для майбутніх працівників поліції (слухачів інституту післядипломної освіти) щодо формування толерантного ставлення до осіб із психічними та поведінковими розладами внаслідок вживання ними наркотичних або психотропних речовин.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивіться також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://www.univd.edu.ua/uk/dir/401/materialy-naukovo-praktychnykh-konferentsiy-seminariv-toshcho>.

21.06.2019 – КОВАЛЕНКО Олени Олександрівни «**Судовий захист законних інтересів фізичних осіб при встановленні (зміні) їх правового статусу**» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;

22.06.2019 – ЦУКАН Оксани Миколаївни «**Генеза транскордонного співробітництва Європи та України (1991–2015 рр.): історико-правове дослідження**» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; ВОЛИКА Дмитра Сергійовича «**Особливості локального регулювання праці державних службовців на регіональному рівні**» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення.

НАШІ АВТОРИ

- Бондар Н. А.** ➤ Сумський національний аграрний університет, кафедра державно-правових дисциплін та українознавства
- Войчишена М. В.** ➤ Донецький юридичний інститут МВС України (м. Кривий Ріг), кафедра кримінально-правових дисциплін та судових експертиз, аспірант
- Давидюк В. М.** ➤ Харківський національний університет внутрішніх справ (далі – ХНУВС) кафедра оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів, канд. юрид. наук, докторант
- Куча М. С.** ➤ Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, відділ вибухотехнічних та пожежотехнічних досліджень
- Наумова А. О.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального права та кримінології, канд. юрид. наук
- Нежевело В. В.** ➤ Сумський національний аграрний університет, кафедра приватного та соціального права
- Половніков В. В.** ➤ Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький), кафедра управління оперативно-розшуковою діяльністю факультету правоохоронної діяльності, канд. юрид. наук, доц.
- Самбор М. А.** ➤ Прилуцький відділ поліції ГУНП в Чернігівській області, сектор моніторингу, канд. юрид. наук, член-кореспондент Академії наук вищої освіти України
- Чалий Ю. І.** ➤ ХНУВС, кафедра цивільного права та процесу, канд. юрид. наук, доц.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

ПЕРІОДИЧНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Крім збірника наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», Університет є засновником і видавцем ще трьох періодичних наукових видань – збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України», наукового журналу «Право і безпека» та електронного видання «Форум права».

Вісник Кримінологічної асоціації України

Збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» видається з 2012 року. За період існування було видано 20 номерів збірника, в яких опубліковано близько 550 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів з питань, що стосуються діяльності Кримінологічної асоціації України. У 2016 році збірник став переможцем конкурсу на краще видання в системі МВС України.

Програмні цілі: розвиток теоретичної складової наук кримінально-правового циклу, здійснення наукового передбачення тенденцій розвитку науки і практики боротьби зі злочинністю, наукове забезпечення діяльності Національної поліції, сприяння реалізації правоохоронними органами державної політики у сфері протидії злочинності, співробітництво з міжнародними кримінологічними організаціями, аналіз та поширення кращих зразків та досвіду їх роботи.

Категорії читачів: науковці, юристи, курсанти, слухачі та студенти навчальних закладів МВС України, юридичних закладів вищої освіти, працівники правоохоронних органів.

Із 2018 року **періодичність** випуску видання становить 2 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <https://visnikkau.webnode.com.ua>.

Право і безпека

Науковий журнал «Право і безпека» видається з 2002 року. За період існування було видано 72 номери журналу, в яких опубліковано близько 3300 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів наукового спрямування з питань, що стосуються тематики видання. Журнал неодноразово ставав призером конкурсів на краще видання в системі МВС України.

Програмні цілі: поширення результатів наукових досліджень теоретичних і практичних проблем права і безпеки, наукове забезпечення законотворчого процесу та практичної діяльності правоохоронних органів України, сприяння реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод громадян та протидії злочинності тощо.

Категорії читачів: усе населення.

Періодичність випуску видання: 4 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://pb.univd.edu.ua>.

Форум права

Електронне видання «Форум права» видається з 2005 року. За період існування було видано 55 номерів збірника, в яких опубліковано близько 4100 наукових статей.

Призначення журналу: досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в сучасних знаннях у галузі права.

Категорії читачів: науковці-юристи, працівники правоохоронних органів.

Нинішня **періодичність** випуску видання становить 5 разів на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://forumprava.pp.ua>.

Редагування *П. О. Білоуса, С. С. Тарасової,
М. В. Цветкової-Верніченко*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*
Переклад анотацій *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 23375-13215 ПР від 19.04.2018.

Підп. до друку 24.09.2019. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 6,3. Тираж 50 прим. Зам. № 2019-28.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.